

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 6

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ТОВ ВПП “ФАБРИКА ДРУКУ”
2014

УДК [140.8:21/29](082)
ББК 87:86-4я43
С24

Засновники: Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Реєстраційне свідоцтво KB № 18835–7135P від 07.09.2011.

Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 10 від 5 червня 2014.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор);
М. В. Попович – д-р філос. наук, проф. (співредактор);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар);
З. Н. Ісмагамбетова – д-р філос. наук, проф. (Казахстан);
С. Констанчак – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Н. В. Наливайко – д-р філос. наук, проф. (Росія);
О. П. Бойко – д-р філос. наук, проф.;
В. М. Вандишев – д-р філос. наук, проф.;
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф.;
В. А. Косяк – д-р філос. наук, проф.;
В. А. Малахов – д-р філос. наук, проф.;
С. І. Побожій – канд. мистецтвознав., доц.;
М. Г. Проценко – канд. філос. наук, доц.;
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф.;
І. В. Сало – д-р екон. наук, проф.;
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф.;
В. О. Цикін – д-р філос. наук, проф.;
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф.

До збірника увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології, та питанням, пов’язаним із процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 40000, м.Суми, вул. Петропавлівська, 57, тел.: 0(542) 66-50-78, e-mail: kafedra_sgd@meta.ua; mozg_akadem@ukr.net

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2014

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ	5
Батракина Елизавета РОЛЬ ДИСКУРСОВ В РАЗРЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ	5
Безродный Андрей ФЕНОМЕН ЖИЗНИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ	15
Булатова Людмила ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ЧОЛОВІКА І ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ ІНТЕРПРЕТАТИКИ	23
Козинцева Татьяна ПОНЯТИЕ СЕТИ: ЛОГИКО-ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ	37
Логвиненко Юлія, Мазуренко Володимир ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	47
Стукалова Тетяна ВЛИВ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТІЙНИХ ЗМІН	55
РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО	63
Ванакова Татьяна НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НАУКИ И ДУХОВНОСТИ ШРИ ЧИНМОЯ В РЕШЕНИИ НАСУЩНЫХ ПРОБЛЕМ	63
Eskov Sergii HESYNASM IN THE DISCOURSE OF PHILOSOPHICAL ANTROPOLOGY	72
Мозговий Іван ФЕНОМЕН ПАРАЛЕЛЬНИХ СВІТІВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСОБІВ ЇХ ВІЯВЛЕННЯ	81
Осадчий Юрий ПОСЛЕДНИЙ КОШЕВОЙ АТАМАН ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ ПЕТР КАЛНЫШЕВСКИЙ – УЗНИК СОЛОВЕЦКОГО МОНАСТЫРЯ	110
Пухно Світлана ПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ П. Д. ЮРКЕВИЧА – ПРЕДСТАВНИКА ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ ХІХ СТОЛІТТЯ	119
Руско Надія ІКОНОПИСНА СПАДЩИНА ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	129
Чергесв Асан КРИМ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОГО "ПРОШАРКУ" МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	138
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРОЛОГІЯ	146
Беседина Елена, Буркова Татьяна РЕАЛИЗАЦИЯ КОММЕМОРАТИВНОЙ И ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИЙ МЕМОРИАЛЬНЫХ ДОСОК В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА	146
Беценко Тетяна ЗАКОНИ ЗВУКОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	155
Денісова Дар'я ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТАХ	173

Жулінський Микола	
НАЧЕРК ЯК ЗАСІБ РОЗШИРЕННЯ СВІДОМОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НА ЗАНЯТТЯХ РИСУНКОМ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВНЗ	180
Zgierska Milena	
NOBILITACJA POTOCZNOŚCI W POLSKIEJ GRZECZNOŚCI JĘZYKOWEJ (NA PODZTAWIE KOMPLEMENTÓW)	190
Логвиненко Юлія	
АКТУАЛЬНІСТЬ СВІТОГЛЯДНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОМАНУ М. РУДЕНКА "ОРЛОВА БАЛКА"	201
Матковський Олександр	
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА-БАЯНІСТА В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ КЛАСІ (ЗАНЯТТЯ З НАРОДНОГО ТАНЦЮ)	211
ПЕРЕКЛАДИ	217
NIETZSCHE F. FATUM UND GESCHICHTE. – APRIL 1862. GEDANKEN / ПЕР. З НІМ. В. В. МУДРАКОВА	217
SUMMARY	224
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	225

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.48

Елизавета БАТРАКИНА

РОЛЬ ДИСКУРСОВ В РАЗРЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

В данной статье происходит обоснование общественного дискурса как наиболее эффективного способа урегулирования конфликтов в обществе, а также рассматриваются условия, при которых подобный дискурс будет эффективен.

Ключевые слова: дискурс, общество, культура, коммуникация, диалог.

Постановка проблемы. Набирающая темпы глобализация и кризисные явления в политических системах, спровоцированные культурными различиями, привели не только к переосмыслению понятия культуры, но и к пристальному вниманию к одному из основополагающих ее аспектов – языку. На этой основе возникает принципиально новый подход к разрешению межкультурных конфликтов, в котором ключевая роль отводится дискурсивному взаимодействию в обществе.

Анализ актуальных исследований. Данная статья основана на работах Ю. Хабермаса и Ш. Бенхабиб, где разрабатывалась проблема дискурса, который занимает ключевое место в деэскалации конфликтов.

Цель и задачи работы заключаются в том, чтобы проанализировать каким образом свободная общественная коммуникация может повлиять на формирование компромиссных решений и разрешение проблем в обществе.

Изложение основного материала. С самого детства мы автоматически включаемся в сети обсуждения, мы проговариваем себя и, тем самым, осознаем свою сущность. С ранних лет диалог занимает ключевое место в формировании идентичности, вплетая нас в нарративные сети и определяя наше место в мире. Именно язык определяет нашу позицию путем взаимодействия с окружающими и с самим собой, где есть не один определяющий нарратив, а множество переплетающихся

и конфликтующих между собой нарративов, которые конструируют личность в процессе социализации. Необходимость в обосновании укоренена в нашем сознании, и тесно переплетена с нашей потребностью собрать себя воедино, стать целостной личностью, используя практики общения. Формирование личности происходит путем дискурсивных практик, в которых человек предстаёт не только членом какой-либо одной определенной культурной группы, он также является частью различных социальных сфер, оказывающих не менее важное влияние на процесс формирования личности. Мы занимаем разные позиции в разных жизненных сферах, нам приходится выполнять различные роли, а поэтому нельзя говорить о каком-либо едином факторе, формирующем наши убеждения, который полностью исключает какую-либо человеческую уникальность, и подгоняет всех под общий критерий. Культура является ключевым условием формирования личной самоидентификации, поэтому в мультикультурном обществе ключевую позицию занимает именно диалог. Понять, значит простить, как считает Бенхабиб, и чем больше мы способны воспринять инаковость и постигнуть отличия других, тем лояльнее мы становимся. Преодоление конфликтности и противоречий, переопределение каких-либо устоявшихся в обществе стереотипов или создание новых идей, возможно лишь в случае обращения к дискурсивному методу, путем которого происходит формирование нас самих. Дискурсивная природа общества, основанная на межличностной коммуникации, создает необходимость поиска новых путей разрешения возникающих социальных проблем. Человек обладает набором различных установок, которые в большинстве своем являются необоснованными и чрезвычайно противоречивыми, о чем может стать известно лишь благодаря их систематизации с помощью проговаривания. Одной из наиболее прогрессивных идей в современной политической теории есть делиберативная модель демократии, ориентированная на поиск решений в обществе путем диалогических практик.

Но каким образом и при каких условиях диалог может стать действенным решением социально-политических разногласий? Видеть мир глазами других – возможно, именно в процессе диалога рождается это качество, именуемое расширенной ментальностью. “Расширенная ментальность дает нам возможность применить гражданское воображение, приняв во внимание точку зрения другого (других), чтобы достичь согласия с ними по противоречивым и вызывающим разные мнения нормам, затрагивающим нашу жизнь и наше взаимодействие” [1]. Понять сущность другого, все аспекты, которые его делают другим, можно лишь с помощью его собственной устной интерпретации себя

в процессе диалога. Ш. Бенхабиб вводит понятие “интерактивного универсализма”, согласно которому, “понять кто есть другой, можно только в результате его же собственного самоидентифицирующего нарратива” [1]. Мы способны по настоящему узнать других только лишь сквозь их собственное повествование, и поскольку индивидуальная самоидентификация неразрывна с культурными нарративами, то модель культурного универсализма имеет огромное значение в мультикультурном мире. Ведь с детства мы включены в сети обсуждения, где происходит наша социализация, вхождение в мир нашей культуры, которая также является сетью переплетающихся нарративов, ведущих непрерывный диалог с другими культурами. Этот новаторский подход к пониманию культур не как замкнутых групп, а как взаимопроникающих сетей, формирует принципиально новый подход к разрешению конфликтных ситуаций путем дискурсивных практик в мультикультурном обществе. Ранее оно было представлено сторонниками радикального мультикультурализма как четко фрагментизированное, и потому нацеленное не на преодоление конфликтов, а скорее на их “замалчивание”.

Дискурсивные практики основывают не только межличностные отношения повседневной жизни, они являются главным условием успешного преодоления разногласий в общественно-политической сфере, которые невозможно искоренить силовыми методами. Силовые атаки или административные методы разрешения конфликтов могут быть эффективны лишь на короткий промежуток времени, ведь какая-либо нормативная установка, принятая в обществе, будет функциональна лишь в случае признания ее легитимности всеми. Подавление волнений в обществе будет способствовать лишь усугублению глубоких внутренних противоречий, что неизбежно приведет к вспышкам агрессии.

Общественный порядок перестанет существовать, если мы не научимся слушать других, ведь разногласий можно избежать лишь путем изменения самой нормы, спровоцировавшей конфликт, что возможно лишь посредством диалога. Самостоятельно человек не в силах постичь абсолютно все возможные варианты решения. Дискуссия всегда носит образовательный эффект, способствует перерождению первоначальных предпочтений, их видоизменению, ведь еще Сократ говорил, что истина рождается именно в споре.

Мы понимаем и идентифицируем себя, вступая в диалог не только с другими, но и с самим собой. “Мы ищем пути взаимодействия со своим окружением, и превращаем то, что произошло, в смыслы, а также организуем наши реакции, претворяя их в слова именно средствами постоянного диалога с самими собой – в мечтах, полуосмысленных образах и вполне оформившихся планах... Язык дает нам

механизм, чтобы разместить себя в мире, как об этом мог бы сказать Хайдеггер, и чтобы сделать мир частью себя” [1].

Ю. Хабермас говорит, что “язык является посредником такого рода процесса взаимопонимания, в ходе которого участники, устанавливая отношение к миру, взаимно выдвигают притязания на значимость, которые могут быть приняты и оспорены” [7, с. 23]. Язык также выступает посредником, с помощью которого человек способен ограничивать свою концентрацию на субъективном внутреннем мире, что дает возможность вести диалог с внешними мирами – объективным и социальным. Таким образом, мы способны чередовать нахождение внутри себя и выход за пределы себя. Язык является неотъемлемой частью в системе социальных действий и коммуникативной рациональности, которая проявляется как сила, объединяющая и ориентированная на взаимопонимание. Каждый субъект наделен способностью понимания речи и умелого ее использования в мире, где всегда существует соблюдение неких правил. Утверждение про ориентацию на какие-либо правила идентично утверждению пониманию языка, центром которого является разговор. Языковая система способствует формированию речевых действий, которые служат постоянному изменению самого языка и обновлению его структуры в процессе речевых актов. Речевые акты – это способы, благодаря которым мы имеем возможность договориться друг с другом, речь способна конструировать символический мир, благодаря чему человеческие сознания взаимодействуют, становясь неотъемлемыми элементами друг друга. Коммуникация предполагает интерсубъективность, участники коммуникации ориентированы на взаимопонимание путем использования понятных для других выражений и достойном способе их презентации. Выражения, в свою очередь, определяются тремя критериями – истины, правильности и правдивости, которые присутствуют в любом речевом акте. Эти претензии обладают универсальностью и тесно вплетены в структуру языка, который выполняет конституирующую функцию в понятии действительности. Претензии на значимость, укорененные в речевых актах, нуждаются в обосновании. Доводы в пользу истинности того или иного суждения конституируют его значимость, а следовательно, истинность и значение связаны посредством аргументации, формирующей разумный потенциал речевого акта. Обоснование будет служить единственным легитимным механизмом достижения согласия и согласования коммуникативных действий. Значимость претензий, представленная в речевых актах, должна постоянно подвергаться критике, именно путем проблематизации они могут быть обоснованы, а следовательно, признаны.

Это служит основанием для поддержания дискурса и обновления консенсуса, на который направлена коммуникативная рациональность, базирующаяся на аргументации.

Причиной нашего морального сознания является не сверхъестественный, интеллигибельный мир, а коммуникативные практики и речевые акты, в которые мы включены с самого рождения, и где происходит формирование универсальных норм. Это не самостоятельное осознание необходимости следования законам практического разума с целью достижения свободы, это реальные дискурсивные обоснования, существующие здесь и сейчас, где коммуникативный разум возникает исключительно из множества противоречивых мнений.

Основа формирования морали – это свободная коммуникация, где происходит не противопоставление, а постоянное взаимодействие разума и чувства, общественного и частного. Итоги коммуникативных практик нестабильны и зависят от постоянно возникающих различных факторов, которые то и дело выводят процесс на новый уровень.

Именно дискурсивное общение, согласно Хабермасу, является идеальной коммуникативной моделью, которое может быть успешным только если дает возможность свободно представлять свои притязания на значимость аргументы, где результатом является ненасильственный консенсус, где силу имеет лишь более веский аргумент. “В дискурсах мы пытаемся заново произвести проблематизированное согласие, которое имело место в коммуникативном действии, путем обоснования” [4, с. 66].

В дискурсе всегда присутствует нормативный контекст, в рамках которого предметом обсуждения может стать претензия на значимость обосновывающей нормы речевого акта, а не только сам речевой акт. Таким образом, средства обоснования могут ставиться под сомнение и становиться предметом анализа. А проверка претензии на правдивость, вызывающей сомнение, может быть проверена по последовательности действий говорящего. Претензия на истинность высказывания не может быть определена без учета анализа осведомленности участников дискурса, а про это, в свою очередь нельзя судить без оценки искренности, предлагаемых ими доводов и верности действий. Понимание, истина, правдивость и правильность – универсальные претензии, которые должны быть признаны в дискурсивной практике, чтобы отличить подлинный и мнимый консенсус. Универсальные претензии, подкрепленные обосновывающими их нормами, и специфическим типом аргументации, составляют основу дискурса.

Главная цель – это непрекращающийся поиск согласия путем отбора наиболее рациональных аргументов, убедительных для всех участников дискуссии. Подобный дискурсивный итог кажется утопичным и

недостижимым в рамках современных реалий, но не стоит забывать, что это всего лишь нормативная модель, задающая ориентир, потому как “потребность в нормативности как раз и вызвана тем, что люди оценивают действительность, в которой живут, в свете принципов и обещаний, превосходящих данную реальность” [1].

Любой диалог предполагает признание за оппонентом его прав на представление своей инаковости, своих убеждений и предпочтений, которые зачастую противоречивы и не сформированы, поэтому дискуссия зачастую носит также и систематизирующий характер. Дискурсы свободны от принуждения и открыты для каждого, кого могут затронуть результаты дискуссии, где главным мотивом служит согласие между всеми заинтересованными в диалоге участниками, притязания которых априори равны. В процессе обсуждения они могут видоизменяться под влиянием критики и более весомых аргументов.

Каждый из нас обладает собственным толкованием различных ситуаций, но никто из нас не должен претендовать на однозначное толкование, создавая тем самым монополию. Мы должны внести толкование, выраженное другим в наше собственное, пересмотрев его так, чтобы на фоне нашего общего “жизненного мира” оказались бы соотнесенными с миром наши внешние миры, а “разнящиеся друг с другом определения ситуации – в достаточной степени совмещенными” [7, с. 24].

Наша готовность внимать аргументированным доводам друг друга, как собственным, в свободном публичном пространстве создает прекрасную почву для формирования легитимных решений, способных эффективно функционировать в обществе.

Коммуникативное действие определяется Хабермасом как действие, ориентированное на понимание. Дискурс – это форма коммуникативного действия, но не повседневная. В простом коммуникативном действии притязания на значимость не оспариваются, принимаются без обоснования, без аргументации. Если же они ставятся под сомнение, то их надо защищать с помощью аргументов. Это и означает переход к дискурсу. Дискурс же нацелен на соглашение и взаимопонимание, которое старается преодолеть ситуацию, сложившуюся в результате коммуникативного действия. Он предполагает достижение согласия, где все высказанные мысли дискутируются и видоизменяются. Это не просто диалог, где происходит обмен мнениями, это высказывание своих убеждений, обоснованных с помощью рациональных доводов, это борьба сильных аргументов с целью поиска решения убедительного и приемлемого для всех участников дискурса, ведь от итогов зависят условия их дальнейшей жизнедеятельности. Это социальная практика, подчиненная определенным правилам и реализующая себя с помощью

легальных властных институтов в обществе. Дискурс – это зрелый диалог, его новый уровень на котором вероятность согласия намного выше, чем в обычном диалоге, ведь именно в дискурсе “организуется *основанное на сотрудничестве* состязание” [10, с. 115].

Хабермас считает, что дискурс основан на специфической этике – этике дискурса, а не стратегическом поведении индивидов, руководствующихся целью собственной выгоды. Здесь имеет место сотрудничество и терпимость к чужому мнению, а не рыночный расчет, экономическая прагматика и методы принуждения.

Каждая полноценная личность инстинктивно нуждается в коммуникации, удовлетворении потребности передачи своих ценностных убеждений, что приводит к желанию сотрудничества, взаимодействия и уважения инаковости других. Это социальное начало побуждает нас признавать в ходе переговорного процесса значимость притязаний наших оппонентов в целях достижения компромисса. Эгоцентрическая перспектива в процессе коммуникации преодолевается, ведь дискурс основан на непоколебимой моральной основе, так как всегда присутствует Другой как равный участник, который склонен к переубеждению, в первую очередь, путем риторических практик, которые исключают разрешение вопросов посредством применения физической силы. Лишь располагая достаточно вескими аргументами можно склонить участников диалога к принятию какой-либо нормы, которая может быть основана исключительно на взаимном убеждении.

В своей теории Хабермас вводит принцип D, согласно которому любые нормы должны быть обоснованы с помощью дискурсивных практик, целью которых является поиск решений, приемлемых для всех, кого они касаются. Лишь в этом случае нормы могут быть действительными, “при этом “одобрение”, которое достигается в условиях дискурса, представляет собой согласие, мотивированное эпистемическими основаниями; его нельзя понимать как договоренность, рационально мотивированную в эгоцентрической перспективе каждого” [5, с. 112].

Как и Хабермас, Бенхабиб заявляет, что в дискурсивной этике будут иметь силу лишь те нормы, которые получили одобрение всех участников дискуссии, которых затронут последствия принятых нормативных условий. Подобные предпосылки являются фундаментом дискурсивной практики, они задают правильные рамки и ориентиры диалогу. Интерпретации, представляемые участниками, поддаются пересмотру в процессе интеракции, благодаря чему происходит их постоянная конкретизация и обоснование. Но она также отмечает, что практический дискурс не ограничивается областью морального дискурса, это еще и этическая, и политико-прагматическая области, где

мы можем рассмотреть не только культурные противоречия, всеобщие нормы и критерии достойной жизни, но и сформулировать возможные разрешения тех или иных политических проблем. Диалогичный путь разрешения проблем крайне важен, поскольку зачастую мы не можем определить сферу проблемы из-за ее глубокой внутренней противоречивости, что препятствует ее рациональному решению. Этот путь будет способствовать не только изменению, оспариванию и правильному переформированию различных норм и практик, но и их легитимному применению. Подобное нарративное пересказывание не имеет ограничения, как например схожая модель дискурса, называемая Дж. Ролзом “публичным разумом”, где повестка дня ограничивается вопросами конституции и, скорее задает ориентир, как именно должен выглядеть диалог, нежели нацелен на сам диалог [1]. Таким образом, дискурс не только склоняет к переоценке различных культурных аспектов, он необходим, поскольку порой становится довольно сложно определить, имеет ли данная проблема отношение к морали, политике или праву. Необходимо создать такое пространство дискурса, где не была бы установлена четкая грань между частной и публичной сферами, где на повестке дня звучали бы вопросы, сформулированные участниками, свободно представляющими свои интересы.

Практический дискурс должен быть основан лишь на таких условиях, где принимать участие будут все без исключения, чьи интересы будут затронуты итогами дискуссии.

Бенхабиб выделяет три основных аспекта, способствующих успешной коммуникации – эгалитарная взаимность, добровольное самопричисление, и свобода выхода и ассоциации. Первое условие основано на утверждении о равном положении всех участников дискуссии, ведь культурная инаковость не дает права на ущемление человеческих и гражданских прав. Согласно второму пункту, культурная самоидентификация человека может быть оспорена, ведь прежде всего он обладает правом на свободу своего самоопределения. Согласно третьему условию, ни одна культурная группа не должна контролировать членство своих представителей в ущерб им самим.

Хабермас считает, что обсуждение может считаться успешным при соблюдении следующих условий: а) никто из желающих внести релевантный вклад в дискуссию не может быть исключен из числа ее участников; б) всем предоставляются равные шансы на внесение своих соображений; в) мысли участников не должны расходиться с их словами; г) коммуникация должна быть настолько свободной от внешнего или внутреннего принуждения, чтобы позиции принятия

или непринятия относительно критикуемых притязаний на значимость мотивировались исключительно силой убеждения более весомых оснований. Если же каждому, кто вступает в процесс аргументирования, приходится соблюдать хотя бы эти прагматические условия, то в прагматических дискурсах (вследствие их публичности и включенности всех заинтересованных лиц, в силу коммуникативного равноправия их участников, когда могут быть приведены лишь те основания, которые в равной степени учитывают интересы и ценностные ориентации каждого, благодаря устранению возможности, обмана, принуждения) решающее значение для одобрения спорной нормы могут иметь лишь приводимые основания. При условии, что каждый ожидает от каждого ориентации на достижение взаимопонимания, этого “свободного от принуждения” принятия той или иной нормы можно, в конечном итоге, добиться лишь “сообща” [5, с. 115–116].

Коммуникативное пространство, в котором будет формироваться политическая воля, действительно может стать основным источником взаимопонимания, но лишь в том случае, если диалог будет придерживаться заданных условий. Эти условия не могут быть поставлены под сомнение, так как исключительно благодаря их выполнению дискурс будет возможен, эти требования к коммуникативным актам и являются источником нормативности. Нашему пониманию присуща динамика, которая характеризуется рационализацией понимания в жизненном мире, целью процесса которой является соблюдение требований того, что Хабермас называет идеальной речевой ситуацией. Процесс рационализации возможен благодаря потенциалу рациональности, содержащийся в коммуникации жизненного мира, а обоснование принципов морали будет достигаться лишь с помощью нормативных установок, регулирующих дискурс. Идеальная речевая ситуация играет ключевую роль в определении истинного и мнимого консенсуса и предусматривает ненасильственную делиберативную процедуру.

Выводы. Делая вывод, необходимо подчеркнуть, что консенсус относительно значимых принципов и норм в обществе зачастую нарушен, что приводит не только к социально-культурному, но и политическому кризису, что характерно для современных сообществ. Модель делиберативной демократии, основанная на дискурсивных практиках, станет функциональным решением социальных конфликтов. Но должны быть соблюдены такие условия, как симметрия ролей участников, логика дискурса, ненасильственность процедуры. Для дискурса, в отличие от диалога, важен логически выстроенный, обоснованный и содержательный обмен аргументами. Консенсус может считаться рационально

обоснованным, только если он достигнут в процессе убедительной аргументации. Логика дискурса такова, что в случае неэффективности не только какое-либо утверждение может быть пересмотрено, но и вся система логической аргументации может быть подвергнута критическому пересмотру, чему будут способствовать нормативные условия.

Литература

1. Бенхабиб С. Притязание культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / Сейла Бенхабиб ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 350 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uchenyj.kot.ru/viewpage.php?page_id=5.
2. Давыдов Ю. Н. Критика социально-философских воззрений Франкфуртской школы. М. : Наука, 1977. – 319 с.
3. Назарчук В. А. Ю. Хабермас и К.-О. Апель: два подхода к обоснованию теории общества в современной немецкой философии // Русский филологический вестник. – М., 1998. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nazarchuk.com/articles/article4.html>
3. Фурс В. Н. Философия незавершенного модерна Ю. Хабермаса. – Минск : Эконом-пресс, 2000. – 222 с.
4. Хабермас Ю. Вовлечение другого : очерки политической теории / пер. с нем. Ю. С. Медведева; под ред. Д. А. Скляднева. – М. : Наука, 2001. – 417 с.
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
6. Хабермас Ю. Отношения к миру и рациональные аспекты действия в четырех социологических понятиях действия / пер. с нем. Т. Тягуновой // Социологическое обозрение, 2008. – Т. 7. – №1. – С. 3–24
7. Теоретическая социология : антология : в 2 ч. / пер. с англ., фр., нем., ит., сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – М. : Книжный дом “Университет”, 2002. – Ч. 2. – С. 123–136.
8. Хабермас Ю. Познание и интерес // Хабермас Ю. Техника и наука как “идеология”. – М., 2007. – С. 167–191.
9. Хабермас Ю. Расколотый Запад / пер. с нем. – М. : Весь Мир, 2008. – 192 с.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Батракіна Єлизавета. Роль дискурсів у вирішенні соціально-політичних проблем.

У даній статті громадський дискурс обґрунтовується як найбільш ефективний спосіб врегулювання конфліктів у суспільстві, а також розглядаються умови, при яких подібний дискурс буде ефективний.

Ключові слова: дискурс, суспільство, культура, комунікація, діалог.

Summary

Batrakina Elizaveta. The role of discourses in the resolution of sociopolitical problems.

In this article will be considered public discourse as the most effective method of conflict resolution in society, and will be examined the conditions under which such a discourse will be effective.

Keywords: discourse, society, culture, communication and dialogue.

УДК 167–168.521

Андрей БЕЗРОДНЫЙ

ФЕНОМЕН ЖИЗНИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Излагается методологический анализ понимания сущности “живого” в биологическом и философском аспекте. Рассматривается грань “живое” – “неживое”. Исследуется методологический подход, характерный для биологического познания в форме аргумент – контраргумент, где в виде аргумента приводится “классическая” точка зрения, а контраргумент – логическое возражение.

Ключевые слова: *живое, неживое, феномен жизни, биологическое познание, методологический анализ.*

Постановка проблемы. В наши дни человечество сталкивается с масштабным экологическим кризисом, грозящим перерасти в глобальную катастрофу. Развертывание НТР, внедрение в практику технических достижений осуществляются без учета влияния. Этих новаций на все живое и человека, в частности. В этой связи остро встает вопрос о необходимости формирования новой модели взаимодействия человека и природы, ориентированной не только на техническую и экономическую эффективность, но и максимально учитывающей воздействие любой формы деятельности на живое.

Возникает потребность пересмотра прежней физикалистской научной картины мира и формирования с позиции ведущей роли жизни новой биоцентрической картины мира. Включенность самого человека в природу предполагает общую “биологизацию” философии природы”. В рамках этого процесса в науке в последние десятилетия возникли концепции организмоцентризма, холизма и теоретические модели “самоорганизующейся Вселенной”, “глобального эволюционизма” и т.д. В результате складываются контуры новой научной картины мира, в которой жизнь перестает противостоять “обычным” законам физики, бороться против них, чтобы избежать предуготовленной судьбы – гибели. Наоборот, жизнь предстает перед нами как своеобразное проявление тех самых условий, в которых находится биосфера, в том числе нелинейности химических реакций и сильно неравновесных условий.

Для современных организмо- и биоцентрических концепций и направлений характерна ориентация на биологию как основной источник представлений о жизни. В этом контексте видится актуальным выход философии и науки на более широкий мировоззренческий уровень охвата феномена жизни как основополагающего факта бытия космоса и человека.

Анализ актуальных исследований. На тех или других аспектах сущности и специфики феномена жизни останавливались разные исследователи, прежде всего К. Армс, А. Бергсон, В. Борзенков, А. Вейсман, П. Кемп, А. Лима-де-Фариа, А. Опарин, М. Рьюз, Э. Уилсон, Э. Янч и другие, которые характеризовали его преимущественно с биологической точки зрения, тогда как насущной является задача комплексного изучения явления.

Цель статьи заключается в попытке осуществить целостный методологический анализ понимания сущности “живого”, показать шаткость грани “живое” – “неживое”.

Изложение основного материала. Биология определяется, согласно энциклопедическому словарю, как “совокупность наук о живой природе. Предмет биологии – все проявления жизни: строение и функции живых существ и их природных сообществ, распространение, происхождение и развитие, связи друг с другом и с неживой природой. Задачи биологии – изучение закономерностей этих проявлений, *раскрытие сущности жизни* (выделено мной – А. Б.), систематизация живых существ” [1, с. 60].

Обратим внимание на положение о “раскрытии сущности жизни”, которое можно рассматривать в качестве ключевого для понимания природы биологического знания. В данном случае наблюдается не просто понятийная неопределенность, а фундаментальная проблема, стоящая как перед биологией, так и перед философским мировоззрением, – *что есть жизнь?* Поскольку без четкого ответа на данный вопрос невозможно говорить ни об объектах биологического исследования, ни о самом праве на существование биологии как области научного мировоззрения. Ибо, в противном случае, мы неизбежно будем сталкиваться с парадоксальной ситуацией, при которой существует наука, которая не знает (незнающая наука!?), что она изучает.

Вскрытие подобного противоречия возможно только в русле философского анализа, изначально стоящего вне рамок биологической традиции с её методологическими установками, но самое главное, вне рамок носителей данной традиции. Для профессионального биолога, со школьной скамьи воспитанного в полной уверенности, что такой предмет как “Биология” существует, принципиально сложно примириться с фундаментальной биологической неопределенностью – что есть живое? (тот самый “bios”, чей “logos” познаётся). Вполне вероятно критическое возражение со стороны любого биолога, выдержанное в том ключе, что биология, изучая объекты своего исследования, “шаг за шагом” постепенно приближается к пониманию феномена живого,

и невозможно требовать от дисциплины полноты научной картины ни на одном из этапов её существования. Однако и подобная позиция не снимает такой методологически важной проблемы – что (какие объекты) следует изучать, чтобы приблизиться к пониманию сущности жизни? Какие из этих объектов можно отнести к живым, а какие не соответствуют критериям “живого” объекта?

В поисках ответа на поставленные выше вопросы, попытаемся проследить грань между живым и неживым. Наличие подобной грани, а вернее даже пропасти, вполне очевидно при сопоставлении слона и кусочка ученического мела, лежащего у доски. Кажется, что “рассортировать” данные объекты на “живые” и “неживые” не составляет никакого труда. Слон – биологический объект, а кусочек мела – это без сомнения объект, который следует отнести к неживой природе. Мнимая простота подобного деления может несколько усложниться, если мы примем во внимание тот факт, что хорошо известный нам со школьной скамьи кусочек мела является не чем иным, как останками простейших (живых!) организмов, которые и сформировали соответствующие меловые отложения. Иными словами, в нашем примере “слон – кусочек мела” мы имеем живое и останки живого.

При рассмотрении грани между живым и неживым не “обращать внимание” на то, что многое из привычного для нас “неживого” когда-то было живым, совершенно не допустимо. В противном случае полностью утрачивается смысл всех палеонтологических исследований. Как можно реконструировать биологические объекты, опираясь только на костные останки, т.е. “неживые” объекты?

Общепринятая биологическая традиция при анализе дилеммы живое/неживое предлагает руководствоваться критериями живого. В качестве источника “критериев жизни” воспользуемся общепризнанным сборником П. Кемпа и К. Армса “Введение в биологию”. Весьма показательно, что глава “Что такое жизнь?” начинается с такого пассажа: “...Дать четкое определение жизни чрезвычайно трудно. Живые организмы обладают рядом признаков, отсутствующих у большинства неживых систем, но среди этих признаков нет ни одного такого, который был бы присущ только живому. Единственный способ описать жизнь – это перечислить основные свойства живых организмов” [2, с. 18].

Рассмотрим и проанализируем основные критерии живого, параллельно высказывая некоторые контраргументы.

1. *Живые организмы характеризуются высокоупорядоченным строением. Аргумент.* Химические вещества, из которых построены

живые организмы, гораздо сложнее и достигают более высокого уровня организации, чем те вещества, из которых состоит большинство неживых систем. **Контраргумент.** Объективная оценка степени сложности того или иного вещества может вызывать множество справедливых нареканий. Более устойчивыми, а, следовательно, и более стабильными являются как раз наименее сложные вещества и образования. Иными словами, чем проще система (в данном случае живая система), тем она более надежна. Животные организмы, которые принято называть простыми (бактерии, одноклеточные и т.п.), гораздо устойчивее к воздействию внешних повреждающих факторов, чем так называемые высокоорганизованные животные.

2. *Живые организмы получают энергию из окружающей среды и используют её на поддержание и усиление своей высокой упорядоченности.* **Аргумент.** Все организмы используют энергию для поддержания своего существования, роста и размножения”. **Контраргумент.** Вряд ли кто-то будет возражать против того, что неживые объекты также включены в глобальный круговорот вещества и энергии. Лежащий на “солнышке” камень также поглощает тепловую энергию, причём при этом, расширяясь (чем не аналог такого процесса как рост, если под ним понимать изменение линейных размеров). Даже если включить в понятие “рост” и изменение внутренней структуры объекта, то такие примеры, как “ржавление” остова затонувшего корабля или изменение очертаний морского пляжа, после наноса на него набежавшей волной новых элементов вполне убедительно способны показать, что неживое поддерживает свою упорядоченность с изменением внутренней структуры.

3. *Живые организмы активно реагируют на окружающую среду.* **Аргумент.** Если толкнуть камень, то он пассивно сдвинется с места. Способность реагировать на внешние раздражения – универсальное свойство всех живых существ. **Контраргумент.** Неживое также реагирует на внешние раздражения, как и живое. Сжатие при охлаждении, испарение внутренней жидкости при нагревании, что неизбежно ведет к снижению температуры объекта, и многое другое. Если бы речь шла о живом, то мы бы с гордостью сказали, что данный объект стремится к поддержанию своего гомеостаза. Многие из нас, гуляя по осеннему парку, с наслаждением “пинали” лежащие на аллее плоды каштана (живые объекты). Причем последние (о, ужас!), подобно камням – “пассивно сдвигались с места”.

4. *Живые организмы развиваются.* **Аргумент.** Рост кристалла осуществляется путем добавления подобных себе или сходных единиц, у

растения же или животного развиваются новые ветви или новые органы, отличающиеся по структуре и химическому составу. **Контраргумент.** Блестящие контрдоводы против подобных утверждений приводятся в революционной книге А. Лима-де-Фариа “Эволюция без отбора: Автоэволюция формы и функции” [3, с. 28]. Под автоэволюцией автор понимает трансформацию заложенного в организации вещества и энергии, которая привела к образованию и канализации биологических процессов. Иными словами, при всем кажущемся многообразии форм живых организмов, существует лишь очень ограниченное число возможных паттернов их модификации. Основные паттерны закладываются ещё на уровне организации кристаллов. Став базовыми, они направляют (канализируют) всю последующую автоэволюцию органического мира. Высшие существа только повторяют структуру и функцию, “установленную” еще на уровне молекул и кристаллов. Мир – это мир гомологичных, связанных предписанным единством плана строения структур.

5. *Все живое размножается.* **Аргумент.** Новые организмы – бактерии, животные, растения и грибы – возникают только в результате размножения других таких же организмов. **Контраргумент.** Процесс размножения представляет собой (при упрощенном понимании) не более чем механизм умножения числа подобных особей. Растрескиваясь, любой камень способен воспроизвести два или даже более камешка, подобно тому, как делятся перетяжкой простейшие. Падая, крупная капля “порождает” множество подобных себе по структуре и свойствам капелек и т.п. Всегда можно услышать возражение – половинки кирпича “не похожи” на целый кирпич и они не способны дорасти до размеров исходного объекта. Однако если скрупулёзно подойти к таким понятиям как “похожесть”, “одинаковость размеров” и т.п., то и два слонёнка будут не похожи на свою маму-слониху, и они в точности не повторят все её линейные параметры.

6. *Информация, необходимая каждому организму для того, чтобы выжить, развиваться и размножаться, расщепляется в нем и передается от каждого индивидуума к его потомкам.* **Аргумент.** Генетический материал детерминирует возможные пределы развития организма, его структур, функций и реакций на окружающую среду. Этот материал передается потомкам данного организма. Однако генетическая информация несколько варьирует, так что родители и потомки обычно сходны, но не идентичны. **Контраргумент.** Предположения о роли особых структур в наследовании (в последующем ДНК, гены) впервые были высказаны А. Вейсманом. Согласно его гипотезе, сома не оказывает никакого воздействия на клетки зародышевой линии, которая в свою

очередь играет ведущую роль в процессе передачи наследуемой информации. Классические воззрения – гены контролируют форму и функции организма посредством передачи информации от ДНК к белку, ключевому элементу любой организации. Однако подобные рассуждения встречают ряд критических возражений среди них, например, следующие:

- у растений нет четкого разделения на клетки сомы и генеративные. Они способны к вегетативному размножению – процессу, не контролируемому ДНК;
- многие беспозвоночные (губки, мшанки, кишечнополостные и плоские черви) способны к саморегенерации (самовоспроизведению) только из группы соматических клеток;
- академик Опарин А. И. (один из авторов классической теории происхождения жизни) резко возражал против мнения, что появление жизни тождественно появлению ДНК как механизму передачи информации и наследования. По его мнению, первое ДНК появилось спустя сотни миллионов лет после зарождения жизни. Иными словами, возможно существование жизни и без особого механизма передачи информации;
- самосборка и самовоспроизведение живых организмов во многом подобна самосборке минералов и диктуется физическими закономерностями. Атомы, входящие в состав молекулы карбоната кальция, взаимодействуют по строгим физическим законам при образовании костной ткани. Если в крови присутствуют “свободные соли”, то они непременно “выпадают” в виде “отложения солей” или “образуют камни”. Трудно себе представить, чтобы “целесообразная ДНК” направляла такие процессы, как, например, “зашлаковка” организма;
- последние работы по расшифровке генома человека показали, что генные различия между ним и остальными представителями животного мира катастрофически ничтожны. Если разница всего 0,01% (человек/человекообразные обезьяны), то как, а самое главное, какая структура обеспечила это морфологическое и функциональное различие?

7. *Живые организмы адаптированы к своей среде. Аргумент.* Достаточно ознакомиться со строением рыбы, дождевого червя или лягушки, чтобы представить себе в общих чертах, как они живут. *Контраргумент.* Камень, лежащий на берегу или на дне реки, также адаптирован к условиям, в которых он находится (вполне возможно утверждать, что обрастание водорослями на дне реки есть не что иное,

как “стремление” приспособиться, т.е. снизить трение водного потока). “Вода камень точит”. Понятие адаптации является одним из наиболее запутанных терминов во всей эволюционной теории. Анализ процесса адаптации невозможен без привлечения такого понятия, как экологическая ниша – среда и ресурсы, которые используются представителями данного вида. Иными словами, экологическая ниша – это вид, среда и ресурсы, доступные организму. Когда говорят о том, что вид адаптирован к данной экологической нише, то тавтологически утверждают – вид приспособлен сам к себе, ибо он сам является компонентом ниши, в которую он встраивается. Если организм существует в данный момент, то сам факт его существования уже свидетельствует о его адаптации к условиям существования. С эволюционной точки зрения, в наименее выгодных условиях находятся сверхадаптанты (например, саблезубые кошки или современные гепарды). Сделав ставку на высокоспециализированное (высокоадаптированное) развитие некоторых своих анатомо-физиологических структур, они утрачивают пластичность и уже не способны “переприспособиться”. Заметим, что самым сверхадаптированным к условиям среды принято считать человека.

В последнее время к анализу феномена живого широко стал применяться *антропный принцип*. В общих чертах, он указывает на то, что феномен жизни может быть понят, только если жизнь является глобальным феноменом. Исследователь должен “окинуть взором” иную жизнь, жизнь в иных проявлениях и формах, жизнь, отличную от его “собственной жизни”. Своеобразный “взгляд со стороны”, который позволит отбросить частности (уникальность жизни на Земле) и перейти к абстрагированному пониманию жизни.

Из этого следует, что так называемые исключительно функциональные определения жизни, претендующие на исключительно высокий уровень обобщений, якобы освобождающий их от гео- и антропоцентризма, в принципе невозможны. В таких определениях по существу постулируются в качестве абстрактных атрибутов те или иные реальные свойства пока единственной известной формы жизни, существующей на нашей планете.

Выводы. Подводя краткий итог, вышеизложенному анализу, следует заметить, что при попытках определения феномена жизни мы сталкиваемся со значительными методологическими затруднениями. Данный феномен сложно определить как при описании внутренней структуры живого объекта, так и при анализе механизмов его функционирования. Причину подобного положения дел А. Бергсон в “Творческой эволюции” комментирует следующим образом: “...Наша логика

является главным образом логикой твердых тел. ...наша мысль, в своей чисто логической форме, не способна представить себе действительную природу жизни, глубокий смысл эволюционного движения. ...мысль только проявление, один из видов жизни, – как же может она охватить жизнь?” [4, с. 24].

Литература

1. Биологический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1986. – 832 с.
2. . Кемп П. Введение в биологию [пер. с англ.] / П. Кемп, К. Армс. – М. : Мир, 1993 – 672 с.
3. Лима-де-Фариа А. Эволюция без отбора: автоэволюция формы и функции [пер. со шведского] / А. Лима-де-Фариа. – М. : Мир, 1991. – 456 с.
4. Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – Минск : Харвест, 1998. – 127 с.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Безродний Андрій. Феномен життя: методологічний аналіз.

Викладено методологічний аналіз розуміння сутності “живого” у біологічному та філософському аспектах. Розглядається межа між живим та неживим. Досліджується методологічний підхід, характерний для біологічного пізнання у формі аргумент – контраргумент; де у вигляді аргументу наводиться “класична” точка зору, а контраргумент – логічна апеляція.

Ключові слова: живе, неживе, феномен життя, біологічне пізнання, методологічний аналіз.

Summary

Bezrodny Andriy. Phenomen of life: methodological analysis.

The methodological analysis of understanding of essence “live” in biological and philosophical aspect is stated. The side live – lifeless is considered. The methodological approach, characteristic for biological knowledge in shape argument – counterargument is investigated. Where in the form of argument the “classical” point of view, and counterargument – logic objection is resulted. It is specified in a role a methodological role of the philosophical analysis in biological knowledge. We are faced with significant methodological difficulties when trying to determine the phenomenon of life. This phenomenon is difficult to determine as in the description of the internal structure of a living being, and when analyzing the mechanisms of its functioning. Reason for this state of affairs Bergson in “Creative Evolution” commented as follows: “... Our logic is primarily a logic of solids ... our thought, in its purely logical form, not able to imagine the true nature of life, the deeper meaning of the evolutionary movement of thought ... just a manifestation of one of the species of life – how can she embrace life ?”.

Keywords: live, lifeless, a life phenomenon, biological knowledge, the methodological analysis.

УДК 371.13

Людмила БУЛАТОВА

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ЧОЛОВІКА І ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ ІНТЕРПРЕТАТИКИ

В статті розглянута проблема розвитку художнього мислення чоловіка і жінки з позиції гендерного підходу. Акцентована увага на єдності інтелектуального і емоційного, об'єктивного і суб'єктивного в художньому пізнанні. Показана залежність сприймання смислу творів мистецтва від цінностей, уявлень, соціокультурного досвіду індивідів різної статі. Висвітлена можливість розвитку художнього мислення, вільного від гендерних стереотипів, засобами творчої інтерпретатики.

Ключові слова: гуманістичний світогляд, художнє мислення, художнє пізнання, гендерний підхід, гендерний вимір, гендерні стереотипи, суб'єктивний досвід, соціокультурний досвід, музичне сприймання, музикальний текст, смисл мистецького твору, інтерпретаційний процес.

Постановка проблеми. Потреба формування гуманістичного світогляду особливо гостро постала сьогодні перед вітчизняною освітою. Як елемент духовного світу особистості художній світогляд є специфічною формою емоційно-ціннісного відношення до навколишнього буття, яке знаходить своє відображення в творах мистецтва.

Демократичні зрушення дали можливість висвітити ряд проблем морального й художньо-естетичного виховання, серед яких відсутність ідеалів, зростання злочинності, жорстокості, агресивності, бездуховності, що стали зворотною стороною культури нашого суспільства. Тому так гостро постала проблема розвитку духовної культури молоді, пошуку нових форм і способів спілкування, обміну цінностями.

У зв'язку з цим, особливого значення набуває мистецька освіта як своєрідний "регулятор, інструмент впливу" на становлення особистості, розвиток її художнього мислення. Завдяки виховному впливу мистецтва, а особливо *музики*, є можливість досягти взаємодії соціального і особистісного досвіду, урівноважити баланс між інтелектуальним і емоційним началом в естетичному ставленні до мистецтва і оточуючого середовища. Задачі творчого переосмислення традиційного розуміння виховного потенціалу музичного мистецтва з урахуванням особливостей його сприймання особистістю зараз виходять на перший план. Формування *оцінюючого сприйняття* стає необхідним для якісних змін в свідомості молоді людини, її здатності переносити набуті уміння і навички художньо-пізнавальної і творчої діяльності не тільки на інші види мистецтва, але й на явища дійсності.

Музика узагальнює досвід духовно-емоційного ставлення до світу, допомагає людині глибше пізнати себе, свій внутрішній світ, матеріальну діяльність, що робить актуальними дослідження нових можливостей застосування музичного мистецтва у формуванні художнього мислення індивідів. Науковці зауважують, що музика буде відігравати дедалі більшу роль як у художній культурі, так і за її межами, оскільки подальше зростання ролі в людському житті науки, абстрактного мислення, пізнання законів буття породжуватиме дедалі гострішу потребу в урівноваженні цього напрямку людського розвитку активізацією його емоційної сфери, його духовних почуттів, його здатності не лише мислити, а й переживати (М. Каган).

Розвиток сприйняття кожного індивіда є дуже складним процесом, який тісно пов'язаний як із внутрішньою перебудовою сприймання (формування музикального слуху, чутливості до інтонаційно-стильових особливостей музичної фактури, художньо-образної семантики та ін.), так і зовнішніми факторами (соціокультурні традиції, моделі поведінки, суспільні очікування тощо). І хоч кожний тип сприймання так чи інакше є властивістю конкретної людини, обумовлений психофізіологічними особливостями, музичним досвідом, здатністю проникати у духовний світ іншої людини (автора чи “героя” музичного твору), розуміти змістовну сторону музичного твору, досягати образно-емоційну виразність музики, все ж таки процес сприймання не може бути відокремлений від суто *соціального впливу* на свідомість, в якій під впливом суспільних очікувань формуються уявлення про соціокультурні цінності.

Тому, особливу увагу хочеться звернути на зв'язок соціального і художнього у сприйманні та інтерпретації змісту музичних творів індивідами різної *статі* та виявити особливості розвитку їх художнього мислення.

Аналіз актуальних досліджень. Загальна картина дійсності утворюється в результаті *мисленнєвої* діяльності, суть якої в активному оперуванні різними образами. Завдяки впливу художніх образів людина здатна змінювати свою власну “натуру”, досягати світ і власну сутність. Сприймання музичних творів активізує емоційно-почуттєву сферу, яка в свою чергу впливає на інтелект людини.

Мислення супроводжує усі розумові процеси. Воно забезпечує людині можливість виходу за межі чуттєвого, розширює глибину пізнання, відображає суттєві зв'язки і відношення між предметами.

Процес мислення вивчається багатьма науковцями, які досліджують його природу, закономірності мисленнєвої діяльності (А. Брушлицький, О. Леонтьєв, К. Платонов, О. Тихомиров). Автори розглядають мислення як психічний процес пошуків і відкриттів нового, істинного,

глибинного внаслідок аналізу та синтезу навколишньої дійсності. Досліджуючи мислення через призму інтелектуальної і практичної діяльності, науковці наголошують на єдності в цьому процесі пізнання і творчого перетворення образів і уявлень.

Особливо підкреслюється зв'язок мислення з *чуттєвим пізнанням*, так як саме через відчуття та сприймання мислення безпосередньо пов'язане з навколишнім світом. При цьому визначається, що саме завдяки процесу мислення людина виходить за межі чуттєвого пізнання. В ряді досліджень (Л. Л. Гурової, Я. О. Пономарьова, С. Л. Рубінштейна та ін.) доведено, що в процесі переробки інформації образні та вербально-поняттєві компоненти мислення представлені в єдності. Поряд з цим відзначається, що мислення пов'язане з художньою діяльністю, має свою специфіку і розглядається як художнє.

Дослідженню феномену "*художнє мислення*" приділяється значної уваги. Розкриваються теоретико-методологічні аспекти розвитку особистості засобами мистецтва, досліджується сутність і структура "*художнього мислення*" (О. Костюк, І. Ляшенко, С. Раппопорт, Л. Столович, Ю. Борєв, П. Гальперін та ін.). В ряді праць аналізуються механізми мислення, уяви і почуття, а також взаємодії в мисленнєвому процесі об'єктивного і суб'єктивного, загального і особливого. Так, Ф. Шлегель трактує мислення як цілісний вираз людської сутності, в якому почуття забезпечує його багатомірність, а уява – повноту та різнобічність реалізації [10, с. 67]. При цьому слід зауважити, що спілкування людини з твором – це не тільки його "*прочитання*", але й здатність до активного співвіднесення зображувальних і виразних елементів із самою дійсністю, з особистим досвідом суб'єкта з метою не просто правильно зрозуміти зміст, але й за його допомогою осмислити навколишній світ [10, с. 74].

Сьогодні у вивченні художнього мислення посилюється тенденція до розуміння його як системного утворення зі складною структурою, яка включає різні аспекти, види, компоненти, рівні пізнавальної діяльності з освоєння художніх цінностей. Про нерозривну єдність інтелектуального і емоційного постійно наголошується науковцями. Вони називають художнє мислення естетичною серцевиною індивідуально-творчого процесу, нерозривною єдністю співвіднесених між собою емоційних та інтелектуальних елементів (О. Лілов).

В теорії музично-естетичного виховання художнє мислення розглядається як один із компонентів процесу *музичного сприймання*, як процес розуміння, усвідомлення змісту музичного твору (О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Радковська та ін.). Авторами відмічається, що формування музичного сприймання значною мірою зумовлене рівнем

музичної освіченості слухачів, який детермінує характер сприймання і ступінь його адекватності. Розширення слухового досвіду в ході музичного сприйняття розвивається шляхом спеціального підбору творів, кожен з яких викликає певні емоції і почуття (Н. Ветлугіна), що, в свою чергу, сприяє розвитку музично-слухових уявлень. Суттєве місце в пізнанні твору займає його аналіз, який створює передумови розуміння естетичного кредо та світоглядних позицій автора. Саме в ході аналізу активізуються мисленнєві процеси, поєднуючи пізнання і творче перетворення образів і уявлень.

Отже, в художньому пізнанні науковці акцентують зв'язок інтелектуально-логічних та емоційно-інтуїтивних актів художньо-пізнавальної діяльності, а також підкреслюють його такі характерні ознаки, як об'єктивність і суб'єктивність. В процесі сприйняття слухач оцінює точку зору митця залежно від власних соціальних і естетичних позицій, які багатою мірою залежать від художнього досвіду суб'єкта, а також його *гендеру*. В цьому аспекті інтерпретація музичного образу неможлива без розуміння музики і потребує здатності індивіда "ввійти" в систему художнього мислення автора і виявити своє ставлення до мистецького твору [15, с. 93].

Отже, мистецька освіта апелює, перш за все, до *діалогу*, який проявляється не лише у міжособистісних відносинах, але й у внутрішніх процесах осмислення набутих художніх вражень. Діалогічність художнього пізнання обов'язково передбачає врахування особливостей внутрішнього світу кожного суб'єкта. В цьому контексті особливої значимості в процесі художнього спілкування суб'єкта з мистецьким твором набуває не тільки осмислення ним одержаної інформації, але й суб'єктивне емоційне осягнення образно-символічного змісту твору, тобто – здатність до індивідуальної *інтерпретації смислу* твору [15, с. 50].

Мета статті. Все це спонукало нас з позицій *гендерного виміру* розглянути можливості творчого інтерпретаційного процесу у розвитку художнього мислення суб'єктів різної статі в ході сприймання музичних творів.

Виклад основного матеріалу. Поняття *інтерпретація* використовується в різних наукових сферах. В широкому розумінні "інтерпретація" означає тлумачення, переклад, розкриття смислу, ступінь розуміння судження, яке вже існує, пояснення смислу якогось висловлювання, тексту, вчення, і припускає посередництво інтерпретатора між текстом (в широкому сенсі – певним явищем культури) і тим, хто цей текст сприймає [6, с. 4]. В наукових дослідженнях (О. Д. Алексеєва, Є. Г. Гуренка, Ю. Л. Кончева, М. В. Русяєвої та ін.) розглядається

структура інтерпретації, специфіка її прояву в музиці. Так, Н. А. Жукова визначає інтерпретацію як ступінь розуміння мистецького твору, особливостей його освоєння, сприйняття та естетичної оцінки конкретним митцем – інтерпретатором [6].

Інтерпретація – це “фундаментальна операція мислення, надання смислу будь-яким проявам духовної діяльності людини, які об’єктивуються у знакові або чуттєво-наочній формі. Інтерпретація – основа будь-якого процесу комунікації, коли треба тлумачити наміри і вчинки людей, їх слова й жести, твори художньої літератури, музики, мистецтва, знакові системи” [18, с. 220].

Ряд науковців (Е. Гуренко, Д. Рабінович, В. Ражніков, Н. Токіна) розглядають інтерпретацію як різновид *художньої творчості*. При цьому, розглядаючи сутність проблеми інтерпретації, сучасні науковці (О. Арчажнікова, Г. Гринчук, В. Москаленко, О. Рудницька та ін.) особливу увагу приділяють визначенню міри дозволеної з естетичної, філософської, етичної, музикознавчої точки зору свободи прояву особистої точки зору, самовираження під час побудови музично-інтерпретаційної версії (термін В. Москаленко) [10, с. 86].

Слід наголосити, що ціннісною ознакою інтерпретації є *художність*. Вона, як інтегральне явище, є раціональною сутністю ознак, властивостей, характеристик і структурних елементів, за допомогою яких музика проявляється як суспільна свідомість і мислення, як засіб пізнання і відображення дійсності, як художня форма і художній зміст, як художній процес і художній образ, що викликає у слухачів образні уявлення, інтелектуальну реакцію, асоціативне мислення, уяву, фантазію, натхненність, пробуджує почуття та емоції, естетичні переживання; несе конкретну образну інформацію, виступає об’єктом пізнання, приносить естетичну насолоду. Художність – це потенціал твору, а не об’єктивна реальність і фіксується та здійснюється вона тільки у процесі художньо-інтерпретаційного виконання [6, с. 14].

На нашу думку, цінною є позиція О. Котляревської, яка розуміє інтерпретацію як специфічну форму індивідуально-творчої культурної діяльності, спрямованої на розкриття сенсу музичного твору. Авторка розглядає інтерпретацію в багатоаспектному розрізі як засіб пізнання типів мислення різних епох, як засіб втілення особистого світосприйняття з позицій “Людина – Світ”, “Людина – Світ людини” [6, с. 16].

Хотілося б звернути увагу на той факт, що в гуманітарних науках поняття “інтерпретація” часто пов’язують з “герменевтикою” – мистецтвом і теорією тлумачення текстів. Сьогодні під герменевтикою розуміють, по-перше, теорію інтерпретації, по-друге, одну з методологій тлумачення смислу будь-яких текстів [13, с. 135]. З точки зору

герменевтичного підходу, розуміння є процедурою тлумачення явищ, що вивчаються, в тому числі і художніх. Так, на думку А. Ф. Линенко, мета герменевтичного підходу у вивченні музичних творів полягає в тому, щоб через особливості стилю, інтонації, побудови фрази досягнути його глибинний зміст як вираз індивідуальності автора, що належить до певної епохи [9, с. 17–21].

Як відзначав А. Пілічяускас, становлення і виховання особистості найбільш ефективним може бути в умовах художнього досягнення музичного мистецтва, яке розуміється як пізнання людиною “тих емоцій і супроводжуючих їх думок, що виникають у неї самої в процесі спілкування з музикою. Інакше кажучи – в пізнанні особистісного смислу твору [14, с. 4].

До того ж, складність інтерпретації зумовлена витлумаченням, обговоренням тих смислів, які є прихованими, важкими для безпосереднього розуміння.

В зв'язку з цим, хотілося б звернути увагу на ті технічні операції тлумачення художнього тексту, засновані на герменевтиці, що вже окреслені науковцями. Серед мисленнєвих операцій виділяються:

1. У процесі розуміння має бути присутнім “третій елемент”: перший елемент – “Я” (особистість того, хто сприймає твір); другий – авторський текст; третій елемент, з допомогою якого здійснюється розуміння, може бути різним: соціальна дійсність, що породила текст (соціологічний аналіз), аналогічні художні тексти (порівняльний аналіз), інші фактори культури (історико-культурний аналіз), особистість автора (біографічний аналіз). Важливий інтерпретаційний прийом, що розкриває сенс і значення художнього тексту, – співставлення тексту з реальністю, що породила його, та з реальністю, сучасній тому, хто сприймає.
2. “Вживання” – це проникнення шляхом переживання в художню логіку тексту.
3. Ідентифікація (реципієнт співставляє художні образи зі своєю особистістю та своїм життєво-естетичним досвідом).
4. “Примірювання” героїв твору на свою особистість, “перенос”, співставлення з собою, розуміння інших через себе, через своє “я”.
5. Перевтілення в персонажів твору, сприйняття як перетворення себе в інших.
6. Використання гіпотетико-дедуктивного методу.
7. Подолання герменевтичного кола.
8. Поєднання цілого й часткового.

9. Розширення духовного горизонту реципієнта і контексту (дійсність, культура, особистий досвід), у якому сприймається твір.
10. Уява – основний елемент методології герменевтики, що спирається на особистий досвід і здібності суб'єкта.
11. Актуалізація відомостей, яких не вистачає для розуміння тексту (фактів, історичних даних).

За допомогою цих та інших мисленнєвих операцій інтерпретація “прирощує” сенс шляхом творчого домислювання, яке спирається на особистий естетичний досвід людини, але не є довільним. А протікає за програмою, закладеною в тексті твору [2, с. 783–785].

Як бачимо, серед складових інтерпретаційного процесу суттєве місце займає “соціальна дійсність”, “особистість автора”, “художній текст” і “життєво-естетичний досвід суб'єкта”. На нашу думку, в цьому процесі слід визначити ще одну важливу складову – *гендерний досвід* людини, який суттєво впливає на її соціокультурну позицію, формування художньої свідомості, спрямованість ціннісних орієнтацій під час сприймання мистецьких творів, в тому числі і музичних.

Розглядаючи інтерпретацію як розуміння змістової сутності музичного твору маємо відзначити, що даний процес неможливий без взаємодії ціннісно-сміслового змісту твору і ціннісно-сміслових структур особистості, викликаючи в них ті зміни, які суб'єктивно переживаються як ефект впливу музичного мистецтва. Інтерпретація – вміщення в себе “духовного” змісту музичної інформації, що розкриває перед слухачами те, що вони невизначено відчують. Внутрішня співпричетність, співзвучність – здатність “зустрітися”, перевести “чуже” в “своє – чуже” – є необхідними складовими співтворчості, діалогу [3].

Можна з впевненістю відмітити, що сьогодні вже став очевидним той факт, що результати ефективності навчання не можуть більше ґрунтуватися на пріоритетності об'єктивних чинників над суб'єктивними в осягненні мистецьких творів. Тому зараз активізувався пошук альтернативних форм пізнання, включення в навчально-виховний процес якісно нових знань, які б висвітлювали багатовимірність світоглядних позицій, уподобань, чуттєво-емоційних станів індивідів.

Введення *гендерного компоненту* в сучасне мистецьке знання передбачає подолання андроцентричності наукових і мистецьких концепцій, створення нових наукових парадигм, які б рівнозначно відображали досвід обох статей, домінування наукових методологій, що дозволили б адекватно представити в теоретичному і музикознавчому знанні життєві практики, інтереси та чуттєвий досвід жінок. Тобто введення гендерного компоненту – це перш за все переосмислення принципів самого наукового знання, а також можливість розглянути перспективи виховного потенціалу музичного мистецтва.

Отже, художнє відображення світу відбувається через образ, в якому представлене реальне життя, перетворене митцем і презентоване ним через призму власних духовно-психологічних особливостей, емоційного світу, світосприйняття, моральної і інтелектуальної своєрідності. Проблема *творчої інтерпретатики* в цьому контексті тісно пов'язана з процесами осмислення кожним індивідом з позиції *гендерного виміру* як своєї суті, так і природи іншої людини, цінностей суспільства за допомогою репрезентованих автором музичних образів через задовану у мелодико-інтонаційній структурі інформацію.

Сьогодні актуальною стає потреба по-новому “прочитати” мистецькі явища, відкрити глибинну сутність і смисл творів, розширити границі інтерпретування значень і текстів творів мистецтва на основі усвідомлення і опанування поняттями “мужнього” і “жіночого”. Прийняття сучасною науковою думкою *гендерної ідеології* актуалізувало потребу більш глибоко дослідити вплив статі на розвиток і формування культури, її символічного і семіотичного вираження в мистецтві, мові, літературі, історії, проаналізувати приховані механізми формування культурних цінностей та відтворення їх в свідомості різних індивідів.

Не зайвим буде нагадати, що сучасні концепції в освіті вбачають перспективу людства в становленні нового гуманістичного мислення на основі принципів цілісності буття, культури і особистості та виступають як “духовний опір” технократичному світогляду. В зв'язку з цим важливо відмітити, що *художня інтерпретація* ґрунтується на передіснуванні певної художньо-образної структури, детермінованої загальнолюдськими цінностями та ідеалами, і саме вони мисляться тією первинною реальністю, яка робить можливим прочитання смислу музичного твору [12, с. 83].

Розглядаючи дану проблему з позиції *гендерного підходу*, можна з впевненістю зазначити, що необхідність врахування соціокультурного досвіду чоловіка і жінки в інтерпретаційному процесі набуває особливої значимості як у формуванні їх художнього мислення, так і свідомості в цілому. Інтерпретаційний процес є не просто діяльністю художнього мислення, спрямованого на розкриття ідейно-образного смислу твору, а й певною формою самовираження, *гендерної самоідентифікації*, входження в “царину творчої свободи”. Можна сказати, що саме *творчість* є головною рисою гендерного світосприйняття.

На цей факт неодноразово зверталася увага багатьма авторами (Ю. Кристева, Д. Батлер, Л. Ірігаре), які наголошували, що “гендер” – це, перш за все, ефект репрезентації, перформансу, це процес диференціації чоловічого і жіночого за допомогою різних культурних практик.

Сьогодні вже не можна заперечувати той факт, що завдяки *гендерному знанню* розширюються границі розуміння особливостей становлення особистості в соціумі, повніше висвітлюються механізми відтворення соціокультурної практики у свідомості індивідів кожної статі. Тому включення його в систему мистецької освітньої практики відкриває нові перспективи збагачення художнього пізнання, розуміння процесів конструювання емоційних станів та відношень людини до змісту мистецтва, пояснює різноплановість виявів особистісних реакцій на музику, дозволяє виявити адекватні умови й форми творчого самовираження суб'єктів та відновлення їх емоційно-почуттєвої сфери. До того ж, завдяки гуманістичній стратегії розвитку саме *емоційній сфері* особистості стало приділятися більше уваги, оскільки емоція все активніше розглядається як особливий *тип знання*.

Розглядаючи в цьому контексті перспективи збагачення художнього пізнання індивідів, можна погодитися з думкою О. І. Трофімової, яка наголосила на необхідності відмовитися від принципу побудови жорстких ціннісних вертикалей і визнати горизонтальний, багатополосний, діалогічний зв'язок як більш продуктивний. Тим більше, що таке бачення ситуації знаходиться в руслі сучасної постмодерністської концепції, яка базується на діалозі і співставленні різних культурних позицій і визнає рівноцінність різних творчих парадигм, а також презентує думку про безмежне розширення предметного поля мистецтва.

Язик мистецтва сьогодні став одним з найважливіших проблемних полів сучасної філософії мистецтва, конституюване в контексті характерного для постмодерну радикального повороту від центральної для класичної проблематики творчості до такої, що актуалізується в сучасній філософії мистецтва проблематиці сприймання художнього твору [11]. Як бачимо, дана парадигма, в першу чергу, орієнтована саме на аналіз естетичних переживань суб'єкта, що сприймає твір мистецтва, а не на аналіз процесу його створення.

Таким чином, гендерний вимір набуває певного статусу у осмисленні змісту образів музичного мистецтва та інтерпретуванні цього змісту з позицій *діалогу чуттєвих досвідів* чоловіка і жінки. Звичайно, в силі залишаються інтерпретативні патріархатні моделі, які прийняті традиціоналістами, але, як наголошує феміністська теорія мистецтв, – має бути наявною можливість альтернативного прочитання вже знайомих текстів. З огляду на це, стає зрозумілою і актуальною для нашого дослідження позиція Гризельди Поллок, яка наголошувала, що *зміна ракурсу* досліджень образів мистецтва дасть можливість побачити, як в різні часи різні значення приписувалися різним образам.

В цьому контексті доречно відзначити, що твір мистецтва може бути інтерпретований як “історія його споживання в дзеркалі різних естетичних ідеологій, які, в свою чергу, детерміновані ідеологією соціальних груп” (М. Бел, Н. Брайсон). Отже, постає необхідність акцентувати увагу не тільки на звучанні музичного твору (зображенні картини), а, перш за все, на його сприйнятті, на його реальному житті, якого він набуває в інтерпретуючій свідомості (А. Усманова).

Оскільки процес пізнання істинного, глибинного відбувається внаслідок аналізу та синтезу навколишньої дійсності через *презентовані* автором художні образи, то важливого *виховного* значення в цьому процесі набувають зв'язки між предметами та явищами, які представлені в змісті твору. З одного боку, ці зв'язки в певній мірі віддзеркалюють соціокультурні стереотипи і уявлення суспільства про “жіноче” і “чоловіче” і, водночас, ілюструють певну позицію і ціннісні орієнтації самого автору, з іншого – їх сприйняття і інтерпретація обумовлені суб'єктивним досвідом і гендерною культурою конкретної статі.

Проникнення в смисл твору забезпечується *художнім мисленням*, що є багатоаспектним, багаторівневим процесом. Мислительна активність суб'єкта художньої творчості передбачає активізацію (блокування) попереднього художнього досвіду, пошук інтерпретаційної стратегії смислового прочитання музичного тексту, творче осягнення сутності твору. Водночас слід вказати на необхідність активного включення механізмів *художньої уяви* як здатності творчої особи споглядати предмет (музичний образ). З цього приводу доречно нагадати думку М. Кагана, який в художній уяві угледів могутню творчу силу, здатну “перетворити реальне буття на ідеальне і виявити його амбівалентний характер” [7, с. 85]. Художня уява реалізується в діалозі реципієнта з уявним образом, в ході чого відбувається переосмислення ним свого світосприймання, формування самосвідомості. На важливу роль уяви в самозмінюванні, самоперетворюванні індивіда вказували різні науковці (Г. Тульчинський, Ю. Романенко, А. Конєв та інші).

Здатність відчувати “іншого” в музичному творі реалізується через співпереживання, спонукає до нового бачення світу. Саме переживання “іншого” відкриває діалог, художню комунікацію реципієнта з твором. Тобто осмислення індивідом музичного твору через діалог, взаємодію, “занурення” в світ “іншого” не тільки розширює простір творчої інтерпретації, а й формує його *нове* світосприйняття [5, с. 76].

Інтерпретація будь-якого художнього тексту ґрунтується на його розумінні, яке, в свою чергу, пов'язане з процесами *рефлексії*. На це особлива увага звертається в роботах Р. Аронова, Г. Богіна, А. Бушева, Г. Щедровицького. До того ж автори наголошують на соціальній значимості рефлексії.

Сутність *рефлексії* можна визначити як усвідомлення суб'єктом свого ставлення до художнього твору, творення самого себе під його впливом, як досвід пізнання власних емоційних реакцій на отриману художню інформацію, осмислення своїх естетичних вражень, розуміння позицій та точок зору інших людей [15, с. 60].

Отже, у співпраці слухача з “текстом” важливим є здатність слухача усвідомлювати установки і позиції автора, які закодовані в художній формі твору, а також здатність самого слухача спиратися на *гендерні* установки під час інтерпретації змісту музичних творів, їх художньої цінності. Таким чином, з одного боку, відбувається певний вплив на свідомість слухача, з іншого – в результаті переосмислення отриманої музично-естетичної інформації індивід має можливість зкорегувати її на основі власного соціокультурного досвіду і гендерних знань.

Важливо ще раз підкреслити, що інтерпретування мистецьких текстів багатою мірою обумовлене особистим *гендерним досвідом* людини. Усвідомленість сприймання музичного мистецтва індивідами чоловічої і жіночої статі виявляється в їх здатності адекватно осмислювати власний досвід існування в музичній культурі. Тобто, мова йде про наявність тісного зв'язку між свідомістю, художнім мисленням, музичними образами і особистими переживаннями та чуттєвим досвідом слухачів, бо пережитий ними досвід не є гендерно нейтральним: *гендер* є конструктивним елементом досвіду [17, с. 449].

Від того, наскільки свідомі і осмислені будуть гендерні установки самим слухачем, буде залежати і презентована ним інтерпретація смислу музичного твору, її художньо-виховна цінність. Це особливо важливо для подальшого розвитку мистецької освіти, оскільки в ході навчально-виховного процесу будуть постійно відтворюватися або традиційні уявлення і цінності, або формуватися нова гуманістична свідомість і гендерна культура особистості.

Виходячи з того, що музика як і інші види мистецтва є соціальною інституцією, слід зазначити, що й “читання” мистецьких текстів також соціалізовано, оскільки йому навчають [8, с. 155].

Підтвердженню цьому ми знаходимо в працях багатьох науковців (Т. Бутурлім, А. Усманова, О. Горошко, А. Кириліна, Робін Лакофф, М. Дмитрієва, М. Оганян та інші). Наприклад, О. А. Удич дослідила, яким чином відбувається відтворення в свідомості індивідів традиційних стереотипів “жіночого” і “чоловічого” на прикладі музичного українського фольклору. Аналіз змісту народних пісень з позиції гендерного підходу дозволив авторці відмітити, що в них представлена чітка соціальна позиція стосовно чоловіків і жінок: чоловіки наділені такими якостями, як винахідливість, розум, право на самостійний вибір, а жінки повинні підкорятися своїй долі [16, с. 173].

У дослідженні особливостей інтерпретаційного процесу у розвитку художнього мислення особистості через призму гендерного виміру важливим, на нашу думку, має стати вивчення специфіки *жіночого погляду* на світ, жіночих переживань і почуттів у трактуванні музичного мистецтва – з одного боку. З другого – здійснення критичного аналізу самих музичних текстів, як носіїв закодованих в них художньо-естетичних цінностей і соціокультурних позицій автора. До того ж, проблема психологічних відмінностей між чоловіками і жінками вже давно стала увагою вітчизняних науковців. Ряд аспектів статевої диференціації розглядаються в роботах Б. Г. Ананьєва, статево-рольові стереотипи досліджувалися В. Є. Каганом, О. Є. Альошиною, А. С. Волович, О. І. Крушельницькою, В. С. Агеевим та ін., статева диференціація простежується в роботах В. П. Багрунова, В. В. Абраменкової, Т. В. Віноградової, А. Брудного.

В сучасних дослідженнях гендерних відмінностей між чоловіком і жінкою в галузі сприйняття і емоційної сфери науковці відмічають, що жінки точніше відчують стан іншої людини по змінам в тембрі її голосу і в інших сторонах експресії. За даними В. П. Морозова [4, с. 164], у жінок, на відміну від чоловіків, відмічається більш тонкий і “об’ємний” емоційний слух. Данні свідчать також, що жінки більш точно ідентифікують емоційні стани людини. До того ж у жінок відмічаються переваги невербального слуху порівняно з чоловіками.

В галузі сприймання музики було зафіксовано, що дівчата краще хлопців визначають емоції щастя і смутку в музичних творах [4, с. 167]. Також було встановлено, що у жінок, на відміну від чоловіків, різноманітніше і краще розвинуте емоційно-образне сприймання [4, с. 169].

При цьому, більшість дослідників зазначають, що, говорячи про особливості мислення, сприйняття, емоційної сфери чоловіків і жінок, важливо враховувати не тільки генетичні відмінності кожної статі, але й соціальні, гендерні, що зумовлені нормами і ціннісними орієнтаціями в поведінці чоловіків і жінок, які прийняті в певному суспільстві.

Отже можна зазначити, що, даючи поштовх для роздумів особистості, *твір* стає свого роду аргументом у внутрішніх пошуках людини. При цьому він не залишається незмінним за своїм смыслом, а піддається багаторазовим переосмисленням не тільки в залежності від ситуації, але й від цінностей сприймаючого [1, с. 174].

Все це засвідчує, що інтерпретаційний процес є видом творчої діяльності, яка включає в себе пізнання (опанування певної художньої інформації на інтелектуальному і чуттєвому рівнях); самопізнання та потребу у самовираженні; усвідомлення, “прийняття” та здатність до переосмислення з позицій гендерного виміру власних уявлень про світ;

визнання і врахування можливості трансформації смислу художніх образів, зумовленої установками автора твору як представника певної (авторитарної, паритетної) ідеології; здатність виходу за рамки існуючих культурних обмежень сприймання ідейного змісту твору.

Мистецтво завжди узагальнює і синтезує найсуттєвіші проблеми людського життя, і емоційна забарвленість художньої інформації є дуже важливою, оскільки розширює межі пізнання навколишнього світу, допомагає усвідомити його іманентне багатство [15, с. 49–50].

Єдність об'єктивного і суб'єктивного аспектів, що зливаються в органічну цілісність конкретного художнього твору, реалізується в його багатшаровій структурі, яку можна розглядати у вигляді трьох рівнів: 1) матеріального, що є об'єктом безпосереднього почуттєвого сприйняття; 2) образно-сміслового, не репрезентованого у матеріальній структурі художнього твору; 3) ідейно-художнього, в якому реалізується світогляд творчого суб'єкта [15, с. 52].

Висновки. Таким чином, важливо підкреслити, що *гендерний підхід* в розвитку художнього мислення особистості полягає в тому, що під час опанування музикознавчими і культурологічними знаннями, *по-перше*, необхідно виявити і продемонструвати суспільству особливості виховного впливу мистецьких (в тому числі і музичних) творів на духовний світ чоловіка і жінки, впливу певної взаємодії і цінності різних образів твору, а також їх символіки і семантичних значень на створення гендерної ідентичності індивідів різної статі; *по-друге*, на основі аналізу ролі музичного мистецтва у розвитку свідомості і емоційно-почуттєвої сфери чоловіка і жінки, формування їх уявлень про художню картину світу через трактування ідейної сутності і цінностей музичних образів в історичному контексті (музичному просторі) сприяти подоланню гендерних стереотипів сприймання й “читання” музичних текстів, а також дискримінації за статтю в практиці мистецької освіти; *по-третє*, на основі усвідомлення соціально-конструктивістської природи знання і досвіду людини окреслити механізми і методики взаємодії – спілкування індивіда з мистецтвом, які б корегували і нівелювали негативний вплив середовища, сприяли деконструкції традиційних культурних обмежень розвитку художнього мислення і творчого потенціалу особистості чоловіка і жінки, а також осмисленню варіативності їх чуттєвого досвіду і можливості вступати в діалог.

Отже, можна сказати, що творча інтерпретація у всій своїй суб'єктивно-образній та соціальній багатозначності виступає одиницею змісту освіти (В. Г. Ражников). Розвиток креативної особистості, її гуманістичної свідомості відбувається в ході художньої інтерпретації через художню інтерпретацію.

Література

1. Андреев А. Л. Художественный образ и гносеологическая специфика искусства : методологические аспекты проблемы / А. Л. Андреев. – М. : Наука, 1981. – 193 с.
2. Боров Ю. Эстетика / Ю. Боров. – М. : АСТ, 2005. – 830 с.
3. Бочкарьов О. В. Принцип освоения обобщенных идей в музыкально-педагогическом диалоге [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www-koi8.yssru.yar.ru/vestnik/pedagoka_i_psichology/4-5/.
4. Грошев И. В. Психофизиологические различия мужчин и женщин / И. В. Грошев. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2005. – 464 с.
5. Довгань О. Епістемологічна модель конструювання художньо-сміслової реальності вчителя мистецтва / О. Довгань // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – Вип. 35. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 73–76.
6. Жукова Н. А. "Интерпретация как компонент музыкальной творчости: эстетический аспект" / Н. А. Жукова : автореф. ... канд. филос. наук. – К., 2003. – 20 с.
7. Каган М. С. Воображение как онтологическая категория / М. С. Каган // Виртуальное пространство культуры. – СПб. : Искусство, 2000. – С. 71–93.
8. Колодны Аннетт. Танцы на минном поле. Некоторые наблюдения относительно теории, практики и политики феминистского литературного критицизма / А. Колодны // Гендерные исследования, № 2 (1/1999): Харьковский центр гендерных исследований. – М. : Человек & Карьера, 1999. – С. 145–171.
9. Линенко А. Ф. Герменевтичний підхід у підготовці вчителя музики / А. Ф. Линенко // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Спецвипуск // Мистецька освіта: сучасний стан і перспективи розвитку. – Одеса, 2006. – С. 15–21.
10. Мистецтво у розвитку особистості: монографія / [за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
11. Можейко М. А. Языковая игра: Энциклопедия постмодернизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slovari.yandex.ru/dict/postmodernism/article/pml>
12. Олексюк О. М. Музично-педагогічний процес у вищій школі / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К. : Знання України, 2009. – 123 с.
13. Печерська Е. П., Бондаренко К. О. Формування інтерпретаційних умінь як умова становлення творчої особистості хормейстера / Е. П. Печерська, К. О. Бондаренко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – Вип. 35 / за заг. редакцією академіка АПН України Євтуха М. Б., уклад. О. В. Михайліченко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 134–137.
14. Пиличяускас А. А. Познание музыки как воспитательная проблема: пособие для учителя / А. А. Пиличяускас. – М., 1992. – 38с.
15. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : [навч. посібник] / О. П. Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
16. Удич О. А. Музичний фольклор як засіб виховання духовних цінностей учителя в контексті гендерного підходу / О. А. Удич // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – Вип. 35 / за заг. редакцією академіка АПН України Євтуха М. Б., укладач – О. В. Михайліченко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 170–173.

17. Усманова А. Гендерная проблематика в парадигме культурных исследований / А. Усманова // Введение в гендерные исследования. – Ч. I : учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной – Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001. – С. 427–465.
18. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М., 1989.
Отримано 31.05.2014

Summary

Bulatova Lyudmila. The problem of the development of the art thinking of men and women in the context of creative interpretation.

This paper covers the problem of the art thinking of men and women from a gender point of view. Attention is focused on the unity of the intellectual and emotional, subjective and objective in the artistic cognition. Dependence of the perception of sense of artworks from values, ideas, social and cultural experiences of individuals of different sexes was shown. Highlighted opportunity to develop creative thinking, free from gender stereotypes, by means of the creative interpretation.

Keywords: *humanistic worldview, artistic thinking, artistic knowledge, gender approach, gender dimension, gender stereotypes, subjective experience, social and cultural experiences, musical perception, musical text, the meaning of an artwork, interpretive process.*

УДК 140.8

Татьяна КОЗИНЦЕВА

ПОНЯТИЕ СЕТИ: ЛОГИКО-ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье осуществляется попытка логико-гносеологического анализа понятия сети через практику его использования в социологии и философии. Рассматривается трактовка сети как концепта, отражающего специфику новой формирующейся мировоззренческой парадигмы.

Ключевые слова: *сеть, сетевое общество, ризома, габитус, поле, субъект, система, структура.*

Постановка проблемы. Изменения, происходящие в контексте глобализационных процессов, требуют адекватного осмысления и понятийного анализа. Обращаясь к современной как научной, так и популярной литературе, достаточно часто можно встретить понятие сети в качестве образа, характеризующего эти изменения. Современная цивилизация находится на новом витке развития информационного общества, делающей упор на сетевом видении мира. При этом складывается впечатление, что понятие сети используется скорее как метафора,

фиксирующая специфику взаимодействия явлений и процессов в различных сферах, нежели как строгое понятие, отражающее сущность этих явлений и процессов в контексте формирования новой мировоззренческой парадигмы.

Анализ актуальных исследований. Работ, посвященных сети, можно сказать, не впадая в противоречие, и много, и мало. Много, когда сеть описывается в различных своих вариациях, чаще всего, на уровне либо обыденного, либо частнонаучного интереса. Мало, когда речь идет о характеристике самого понятия сети. Можно предположить, что данное понятие используется как обиходное, редуцируемое к определению в словаре, либо как метафора, отражающая те изменения, которые происходят в данный конкретный момент. В связи с этим серьезных исследований понятия сети, как смыслообразующего, практически нет, либо происходит его перебрасывание из обыденного дискурса в научный и обратно.

Данное понятие и его модификации используются в социологии (сетевое общество, социальные сети), экономике (сетевой маркетинг, сетевые предприятия, Т-сети), философии (сеть, ризома, поле), точных и естественных (компьютерные сети, сетевое моделирование, сетевой метод) науках.

Свой вклад в анализ формирующейся новой картины мира через призму сети или коррелирующимися с ним понятиями внесли французские и другие социологи: Л. Болтански и Э. Кьяпелло, М. Кастельс, Э. Тоффлер, У. Эко, Ж. Делез, Ф. Гваттари, П. Бурдьё, В. И. Аршинов, Ю. А. Данилов, В. В. Тарасенко, А. В. Назарчук.

В связи с этим **целью** данной **статьи** является логико-гносеологический анализ понятия сети, что предполагает реализацию следующих задач:

- проанализировать основные характеристики и функции сети в современных научных исследованиях;
- соотнести понятие сети с теми понятиями, которые коррелируются с ним по смысловой наполненности;
- определить сущностные характеристики сети.

Изложение основного материала. Можно выделить условную классификацию, базирующуюся на специфике использования понятия сети в современной литературе:

- с точки зрения внешних характеристик сети (где понятие сети используется в обыденном смысле и, чаще всего, как некий образ, метафора или символ);
- с точки зрения ее внутренних особенностей (где понятие сети рассматривается как сущностная характеристика экономических, политических, культурных и социальных изменений).

В связи с этим особый интерес представляют работы по социологии и философии, поскольку именно в них производится попытка выйти на уровень анализа сущностных характеристик сети, в отличие от описательных вариантов в точных и естественных науках.

Французские социологи Л. Болтански и Э. Кьяпелло в “Новом духе капитализма” обращаются к анализу вопроса о том, “...почему именно метафора сети была выбрана для репрезентации нового формирующегося мира и усиления его легитимности...” [2, с. 261]. Они называют те источники, которые отсылают к понятию сети, а именно: тексты по менеджменту, по вопросам коммуникации, по информационной сфере, по культуре интернет, виртуальному пространству, по теории самоорганизации, по американской социологии сетей, по новой социологии науки и техники. Рассматривая понятие сети, авторы приходят к тому, что презентуют ее в качестве парадигмы, что связана “...с возрастающим интересом, направленным на отношенческие качества (или онтологию отношений)”. Итак, проанализировав вышеназванную работу, можно прийти к выводу, что обращение к понятию сети связано со следующими изменениями в мировоззренческих установках:

- формирование “онтологии отношений” вместо утверждения субстанциональных качеств, т.е. точкой отсчета является не субъект со своими субстанциональными качествами, а те отношения, которые им выстраиваются;
- поиски “методов тотализации знания” [2, с. 263], в отличие от редукционистских подходов, т.е. невозможность сведения индивидов и их отношений к определенным устоявшимся структурам, и, следовательно, “радикальный эмпиризм” [2, с. 264];
- сеть как метод, позволяющий “располагать объекты между “кристаллизованной формой”, определенной устойчивыми, но замкнутыми связями (к которым можно применить понятие структуры), и “хаотичной бесформенностью”, внутри которой ни одна связь не допускает возможности перейти от одного элемента к другому по одному и тому же пути” [2, с. 268], что предполагает множественную интерпретацию отношений в контексте сетевой структуры;
- сеть не соотносится с моральными инстанциями, поскольку они имеют статус инвариантных по отношению к сети, т.е. сеть и сетевая организация мира исключают внешне заданную определенность, они локальным образом формируют поливариативную модель этики.

Итак, авторы приходят к следующему определению: “...В плане познания сетевая организация представляет собой наиболее приемлемую форму видения мира, основанного на отношенческой логике”

[2, с. 275]; это не система, не структура, не сообщество, т.е. сеть рассматривается не столько как реальность, сколько как способ ее интерпретации.

Самой известной работой, посвященной анализу сети, является трехтомный труд социолога М. Кастельса “Информационная эпоха: экономика, общество и культура”, где автор не просто обращается к метафоре сети, чтобы описать изменения, происходящие в современном обществе, но рассматривает современное общество как сетевое. Таким образом, сеть выступает как фундаментальная характеристика современного мира, объединяющая ее глобальный и информационный императивы. “Итак, *информационная* – так как производительность и конкурентоспособность факторов или агентов в этой экономике...зависят в первую очередь от их способности генерировать, обрабатывать и эффективно использовать информацию, основанную на знаниях. *Глобальная* – потому что основные виды экономической деятельности... организуются в глобальном масштабе, непосредственно либо с использованием разветвленной сети, связывающей экономических агентов. И наконец, *информационная* и *глобальная* – потому что в новых исторических условиях достижение определенного уровня производительности и существование конкуренции возможно лишь внутри глобальной взаимосвязанной сети” [5, с. 81]. “В новом, информационном способе развития источник производительности заключается в технологии генерирования знаний, обработки информации и символической коммуникации. Однако специфическим для информационного способа развития является воздействие знания на само знание как главный источник производительности” [5, с. 39].

Сетевое общество рассматривается Кастельсом как социальная структура, метод организации, организационная структура, имеющая характеристики временности и гибкости, обеспеченная технологическими новшествами. Таким образом, характерными особенностями нового сетевого общества, согласно М. Кастельсу, являются:

- проектность, а не предметность и вещьность (сеть ориентирована на производство не предметов и вещей, а на реализацию проектов);
- уничтожение ритмичности, предполагающее отказ от конституирования законосозидающих центров;
- уход от вертикальной интеграции и иерархизации (возможность осуществлять движения сразу в нескольких направлениях);
- изменение форм восприятия и измерения времени и пространства, где время измеряется событиями, а пространство – потоками;

- глобальный характер информационных и коммуникационных связей;
- формирование в сетевом обществе реальной виртуальности (когда реальность захвачена виртуальными образами настолько, что эти образы формируют новую реальность).

Однако, фиксируя изменения, фундированные сетевым обществом, М. Кастельс не презентует дефиниции самой сети, а, скорее, строго следуя позиции эмпиризма, дает описание ее характеристик.

Э. Тоффлер, анализируя специфику Третьей волны, говорит как о характеристике грядущего общества – формировании Т-сетей. “Еще не достигшая окончательного развития, эта быстро расширяющаяся транснациональная сеть (или Т-сеть) добавляет еще одно измерение в формирующуюся мировую систему Третьей волны” [7]. Для них (Т-сетей) характерна – зонтичность, многоканальность взаимодействий, наличие связей как по вертикали, так и по горизонтали. Однако у Тоффлера понятие сети все же находится на периферии его прогнозистических усилий.

В. И. Аршинов, Ю. А. Данилов, В. В. Тарасенко, исследуя специфику Интернет, обращаются к теории самоорганизующихся систем или синергетике и приходят к следующему определению сети (на которое ссылается и российский философ А. В. Назарчук): “...Одно из определений сети Интернет в рамках АДТ методологии можно дать через постулирование глобальной компьютерной сети как синергетической связи коммуникаций, сопряженной с актами познания и создания механизмов когерентности личности смыслообразующих систем” [1], что предполагает следующие характеристики сети:

- наличие свойств сложности, эмерджентности и самореферентности;
- неравновесность и нелинейность.

Безусловно, сеть есть целостность, не сводимая к сумме ее отдельных элементов, и это касается не только сети Интернет, но и сети как таковой. Однако вопрос о легитимности смыслообразующих систем, на наш взгляд, остается открытым, поскольку смыслы образуют не системы, а субъекты.

А. В. Назарчук связывает интерес к понятию сети с развитием информационных технологий и утверждает, что процесс глобализации является “одним из сетевых эффектов”. У А. В. Назарчука встречаем определение сети и как системы, и как структуры. “Сеть – полимагистральная структура, в которой две точки всегда связываются множеством магистралей, а каждая магистраль состоит из множества отрезков и путей” [6, с. 63], при этом элементы структуры взаимосвязаны между собой, с одной стороны, с другой являются автономными.

Однако структура всегда представляет собой достаточно жесткий каркас, в котором элементы взаимодействуют друг с другом. Не возникает ли здесь подмены понятий “элемент” и “часть”? “Сеть – система, организующая процесс коммуникации” [6, с. 68]. Если рассматривать сеть как систему, то в ней присутствует структура, состоящая из элементов, которые составляют каркас данной системы, иначе говоря, без этой структуры некая целостность не может мыслиться как система. Кроме этого, система состоит из частей, которые, до определенного момента, могут либо удаляться, либо добавляться без ущерба для системы до тех пор, пока не задевают структурных элементов. Если же мы рассматриваем сеть как систему, то необходимо выяснить, что же составляет ее структуру, какие элементы являются необходимыми и достаточными для ее функционирования, с другой стороны – что собой представляют ее части. А. В. Назарчук, акцентируя внимание на сложности изучения феномена сети, тем не менее, выделяет несколько существенных, на его взгляд, характеристик, к которым относит: ячеистую, повторяющуюся структуру; способность как передачи, так и обработки информации; технологичность; наличие в качестве коммуникационного узла социального субъекта.

Таким образом, проанализировав работы, посвященные сети, можно выделить несколько основных ее характеристик, а именно:

- структурность и системность;
- отсутствие субъект-объектных отношений как субстанциональных, так и сугубо отношенческой логики;
- связи, выстраиваемые как горизонтально, так и вертикально, отсюда и отсутствие иерархической структуры;
- клонируемость, многоканальность;
- гибкость;
- технологичность;
- изменение пространственно-временных характеристик.

Итак, можно говорить о том, что понятие сети, используемое на первых порах как метафора, приобрело статус вполне научного и даже парадигмального понятия, при помощи которого можно не только обращаться к анализу отдельных явлений, но и описывать становящуюся картину мира. Можно отметить следующий факт – понятие сети имеет полифункциональное использование, которое предполагает рассмотрение сети и как метода исследования, и как структуры современной мировой системы, и как способа существования общества, и как картины мира. Делать вывод о том, что сетевое видение мира есть адекватным действительности – еще рано, поскольку становление современного

общества происходит у нас на глазах. Но, ориентируясь на те специфические черты, которые приобретает концепт сети, можно проанализировать сущность и направленность изменений, которые уже происходят.

Ряд исследователей при анализе понятия сети обращают внимание на соотнесенность данного понятия с целым рядом новых понятий, при помощи которых философы, социологи, культурологи пытаются зафиксировать изменения в способах презентации и описания мира. К таким понятиям можно отнести понятия ризомы, лабиринта (Ж. Делез, Ф. Гваттари, У. Эко), поля (П. Бурдьё).

Французские философы-постмодернисты Ж. Делез и Ф. Гваттари для адекватного описания мира используют понятие ризомы, заимствованное из ботаники. Данное понятие означает принцип роста травы, или корешков, луковиц, в отличие от принципа роста дерева, предполагающего обращенность к единому корню. Ризома рассматривается как способ реализации “номадологического проекта” (способ существования кочевников). Выступая против утверждения метанарративов, Ж. Делез и Ф. Гваттари постулируют новую модель мира – незавершенного, открытого, постоянно меняющегося, децентрированного. Анализируя ризоматичность как новую структурность, они устанавливают следующие ее характеристики, а именно:

- ацентризм; принцип множественности без соотнесения с единым центром;
- ризома презентуется как целостность, имеющая свойства гетерономности, потенциально содержащая поливариативные способы реализации;
- аструктурность в ее классическом понимании, как отказ от жесткой заданности, каркаса, состоящего из определенных, зафиксированных элементов;
- “...принципы сцепления и гетерогенности. Любое место ризомы может и должно быть присоединено к любому другому ее месту” [4];
- “принцип неозначающего разрыва”, который предполагает, что при наличии сегментарности возможна и детерриторизация, т.е. любая точка разрыва является и точкой формирования новых соединений. “Ризома может быть сломана, разбита в каком-либо месте, она возобновляется, следуя той или иной своей линии, а также следуя другим линиям” [4].
- “принцип картографии и декалькомании (переводной картинки): ризома не является ответственной ни за какую структуральную или генеративную модель” [4], т.е. сеть не множится за счет копирования своих частей.

Итальянский семиолог, историк культуры и писатель У. Эко, использует образ или метафору лабиринта, рассматривая три его версии – классический, маньеристский и, наконец, “сетка, – то, что у Делеза и Гваттари называется “ризом”. Ризом так устроена, что в ней каждая дорожка имеет возможность пересечься с другой. Нет центра, нет периферии, нет выхода. Потенциально такая структура безгранична” [8, с. 629]. У. Эко, как следует из цитаты, отождествляет понятия сети и ризомы.

Однако, в некоторых аспектах понятие ризомы и понятие “сеть” различаются, а именно: если сеть подразумевает наличие определенной структуры, то ризомы принципиально аструктурны, разрыв между субъектом и сетью не предполагает выстраивания новой сети в отличие от специфики разрыва в ризоме (поскольку сеть – глобальна). И, наконец, принцип множественности в ризоме, отрицает взаимодействие с единым центром. Кроме того, сеть все же предполагает наличие субъекта, ризомы же принципиально отказывают в легитимации субъект-объектным отношениям.

Французский социолог П. Бурдьё использует понятия поля и габитуса для анализа современных социальных практик, будь-то религия, политика, наука и т.д. В. Назарчук полагает, что эти понятия соотносятся, если не равнозначны понятию и функциям сети. Для П. Бурдьё габитусы – это “системы устойчивых и переносимых диспозиций, структурированные структуры, предрасположенные функционировать как структурирующие структуры... Объективно “следующие правилам” и “упорядоченные”, они в то же время ни в коей мере не являются продуктом подчинения правилам” [3]. А поля “выступают как структурированные пространства позиций (или точек), свойства которых определяются их расположением в этих пространствах, и которые можно анализировать независимо от характеристик тех, кто их занимает (и кто отчасти определяется этими позициями).

Итак, поле и габитус для П. Бурдьё – это, прежде всего система, которая естественным образом предполагает наличие структуры и таким образом, данные понятия не соотносятся с понятием ризомы и лабиринта.

Что касается соотношения с понятием сеть, мы наблюдаем следующие сходства и различия – как и сеть, поле является структурированным социальным пространством, однако в поле определяющую роль играют не столько нити, траектории, сколько позиции, узлы или “точки”. Что касается понятия габитуса, то архетипически усвоенные субъектом “диспозиции” в процессе социализации включают его в качестве “агента” в пространство социального поля.

Таким образом, “агент” детерминирован в своих действиях и характеристиках, как габитусом, так и тем местом или точкой, которое

занимает в социальном поле, в отличие от сети, где субъект может презентовать себя в качестве агента-симулякра. Человек может себя идентифицировать не в процессе автореферентности, а через лишение себя статусных характеристик, в тех каналах связи, коммуникации, взаимодействия, которые не подразумевают “Я” в качестве точки отсчета (через игру, иронию).

Таким образом, уходя от себя, не задаваясь вопросом определения своей самости, можно сделать открытым свое “Я” для интерпретации, и через эту интерпретацию, произвести идентификацию. Причем не самостоятельно, а за счет контрагентов коммуникации. Иначе говоря, “Я” прилагаю усилия не к поискам себя, не к решению проблемы сущностных характеристик “Я”, а к установлению каналов связи, коммуникации, и за счет этого, через эти каналы, “Я” получаю информацию от других в отношении своей личности. Личность, по сути, растворяется в процессе коммуникации. Достаточно освоить определенные технологии, и наладить контактные связи, и далее за тебя эту работу произведут другие. Однако здесь возникает несколько проблем:

- неважно, что ты есть на самом деле, важно как тебя воспринимают, поэтому дожидаться адекватных оценок своего “Я” бессмысленно;
- человек выступает в качестве симулякра, задаваемого средой коммуникации, в зависимости от усвоенных правил коммуникации, лингво-перцептивных характеристик общения и желаемого эффекта от произведенных контактов;
- срабатывает принцип “экономии мышления”, который расширяется до принципа экономии усилий и в результате человек растворяется в коммуникативной среде, превращаясь в канал связи, в одну из ниточек, связывающих узлы, где узлом выступает сама коммуникация.

Таким образом, информация или сообщение, как таковое, вне зависимости от познавательной ценности, есть тем элементом, который является определяющим, структурным в сетевой системе.

Итак, проведя логико-гносеологический анализ понятия сети, можно выделить следующие ее характеристики:

- сеть – это система (поскольку имеет структуру и является множеством, совокупностью элементов, находящихся во взаимосвязи друг с другом);
- сеть – это система коммуникаций (сообщений), осуществляемых по заданным системой правилам;
- сеть – это система коммуникаций субъектов в социально структурированном пространстве;

- сеть – это система коммуникаций субъектов, фундирующая социально структурированное, децентрированное (вне классических институций) пространство современной действительности;
- сеть технологична и прагматично ориентирована, т.е., становясь глобальной, она требует соответствующего технического оснащения, а субъекты, включенные в сеть, в качестве целевой установки избирают не поиски смыслов, а продуцирование действий.

Выводы. Таким образом, в результате проведенного анализа понятия сети и практики его использования, можно прийти предварительно к следующему определению: сеть – это высокотехнологичная система прагматически ориентированных коммуникаций субъектов, фундирующая социально структурированное, децентрированное пространство современной действительности. Безусловно, данная дефиниция является рабочей и требует дальнейшей доработки, однако, она может послужить основанием для операций интерпретации и прогнозирования в отношении становящейся новой мировоззренческой парадигмы.

Литература

1. Аршинов В. И., Данилов Ю. А., Тарасенко В. В. Методология сетевого мышления : феномен самоорганизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.do.gendocs.ru/docs/index-205106.html>
2. Болтански Люк, Кьяпелло Эв. Новый дух капитализма / пер.с фр. под общей редакцией С. Фокина. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 976 с.
3. Бурдьё П. Некоторые свойства полей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bourdieu.name>
4. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения. Тысяча плато [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tfk1.narod.ru/rizoma.htm>
5. Кастельс М. Информационное эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана; Гос. ун-т. высш. шк. экономики. – М., 2000. – 606 [1] с.
6. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление. / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7 – С. 61–75.
7. Тоффлер Э. Третья волна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toffler/_Index.php
8. Эко У. Заметки на полях “Имени розы” // Эко У. Имя розы. – СПб. : Симпозиум, 1999. – С. 629.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Козинцева Тетяна. Поняття мережі : логіко-гносеологічний аналіз.

У статті здійснюється спроба логіко-гносеологічного аналізу поняття мережі через практику його використання в соціології та філософії. Розглядається трактовка мережі як концепту, що віддзеркалює специфіку нової світоглядної парадигми, що формується.

Ключові слова: мережа, мережеве суспільство, ризома, габітус, поле, суб'єкт, система, структура.

Summary

Kozintseva Tetiana. Network concept : logical and epistemological analysis.

The article is an attempt to logical-epistemological analysis of the concept network through its use in the practice of sociology and philosophy. Interpretation is considered as the network concept, reflecting the specificity of the newly emerging ideological paradigm.

Keywords: network, network society, rhizome, habitus, field, subject, system, structure.

УДК 37.014.12

Юлія ЛОГВИНЕНКО, Володимир МАЗУРЕНКО

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано проблеми формування світоглядних позицій української молоді у зв'язку з посиленням інтеграційних та глобалізаційних процесів в Україні. Дається аналіз стану кризи української освіти, що впливає на наповнення громадянської освіти і патріотичного виховання підростаючого покоління. Пропонуються шляхи виходу з кризи освітньої та виховної систем України. Наголошується, що найважливішим виховним завданням підготовки підростаючого покоління є формування політичної та індивідуальної свідомості особистості.

Ключові слова: громадянська освіта та виховання, демократична держава, європейська інтеграція, індивідуальна свідомість, міжнародна політика, модернізація освіти, національні інтереси, політична свідомість.

Постановка проблеми. Сьогодні перед Україною як ніколи гостро стоїть проблема інтегративного вибору. Не брати участь в інтеграційних процесах Україна не може, бо тоді б держава на сучасному рівні глобалізаційних процесів, розвитку інформаційного суспільства, мобільності населення та капіталообміну опинилася б у своєрідному вакуумі. Інтеграційні процеси розкрили актуальність формування духовності підростаючого покоління, яке через 10–15 років буде визначати стиль життя в Україні. Це складне питання, бо який би вектор руху не обрала б Україна, – Європейський чи так званий Митний Союз – виховання громадянина та патріота держави стає першочерговим.

Складні питання інтегративного вибору України загострилися останнім часом, особливо після проведення Вільнюського саміту, коли курс України щодо вступу в ЄС було відкладено на невизначений термін. Ця ситуація обговорюється в пресі, на телебаченні, різноманітних форумах соціальних мереж, навіть в рекламі. Після постановки

Євромайдану становлення державного простору, де є свобода вибору, індивідуальний інтерес, права людини, рівність і доступність у сфері освіти, формування духовності підрастаючого покоління, незалежно від того, позитивно сприймає громадянин Євромайдан, чи, навпаки, відкидає його ідеї, – стали першочерговими темами для обговорення в Україні спеціалістами, вченими, населенням. На нашу думку, формування духовності та громадянської позиції молоді повинно бути найвагомішими, бо, сформувавши у підрастаючого покоління високу моральність, глибоке почуття патріотизму, чітко виражену громадську позицію, не буде втрачено державність, менталітет української нації, незалежно від того, який вектор руху обрала б держава.

Аналіз актуальних досліджень. Вивченням зазначених вище проблем займається ціла низка науковців та практиків. Вплинули на формування нашої думки праці В. Андрущенка, В. Вишнякова, І. Зазюна, М. Примуша, М. Кордона, В. Ціватого та ін. Щодо практичного досвіду, то показовим у формуванні духовності та громадянської освіти і виховання молоді може бути досвід роботи Запорізької області, де вже всьоме проводиться міжнародна науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді, де вперше в Україні розроблена і має реальні результати програма “Громадянин”.

Мета статті – розкрити проблеми формування світоглядних позицій української молоді у зв’язку з посиленням інтеграційних та глобалізаційних процесів в Україні, проаналізувати стан кризи української освіти, що впливає на наповнення громадянської освіти і патріотичного виховання підрастаючого покоління, та запропонувати шляхи виходу з кризи освітньої та виховної систем України.

Виклад основного матеріалу. Криза українського суспільства чітко проявляється останніми роками, коли стає очевидною нездатність молоді ефективно втілювати в життя нові ідеї, політику, ефективно та якісно жити. Показником цього є відтік нашої молоді за кордон, пошуки закордонних освітніх вищих навчальних закладів тощо. Суспільна криза прямопропорційно позначається на освітніх та виховних процесах. За спостереженням І. А. Зазюна, “економічні, соціально-політичні і суспільні процеси призвели у вітчизняній освіті до загрозливої ситуації, за якою споглядаються ознаки деградації молодого покоління, духовного і фізичного збідніння самої людини” [1, с. 28].

Примуш М. В. вказує на такі фактори кризи української системи освіти:

- крах головних принципів та догм радянської освіти, спричинений падінням минулої політико-ідеологічної системи;
- одержавлення та бюрократизація освітянської системи;

- викривлення цілеспрямованості та соціальних функцій школи;
- залишковий принцип фінансування освіти і культури;
- відсутність нових моделей освіти, наукової та формальної альтернативи;
- соціальний та етнічний розрив між викладацьким корпусом, студентами та учнями;
- зниження соціального престижу освіченості й інтелекту у кризовому соціумі, яким залишається українське суспільство [6, с. 495].

Наведені ознаки глобальної світової та української кризи освіти прямо чи опосередковано визначають змістовне наповнення громадянської освіти та патріотичного виховання молоді. Держава повинна чітко визначити шляхи виходу з кризи.

У першу чергу необхідне структурне оновлення української системи освіти та виховання. Українська освіта робить спробу приєднатися до Болонського процесу, проводяться зміни у навчальних програмах, проте складається враження, що реформи, замість того, щоб набирати обертів, починають уповільнюватися. Болонський процес показав, що потрібно здійснювати інтеграцію та глобалізацію освіти як на національному, так і на світовому рівні. А це можна зробити тільки шляхом використання провідних, найновіших технологій навчання та виховання. Українська освіта вимагає змістовного оновлення освітніх програм, підвищення фундаменталізації, гуманізації, посилення екологічного та психологічного, патріотичного компонента в освіті, впровадження комплексної інформації. Щоб реформувати українську систему освіти та виховання, необхідно провести демократизацію всієї змістовної системи навчання і виховання, інституційної структури освіти. Для виховання патріотів держави необхідно провести вивчення світового та вітчизняного досвіду патріотичного виховання та громадянської освіти як проекту розвитку України та впровадити найкращі здобутки в українську систему освіти, починаючи від дитячих садочків і закінчуючи вищими навчальними закладами.

Основні причини кризи пояснюються зростанням у молоді потреби у знаннях, низьким конкурентоспроможним рівнем українських випускників, що став помітним у зв'язку з інтеграційними процесами, становленням інформаційного суспільства, і серйозними розбіжностями між потребами й можливостями для їх реалізації. Зростання освітніх потреб і попиту, що набирають темпи, посилюється також через взаємодію ще й таких факторів, головними з яких є прискорення розвитку й розповсюдження нових знань та технологій, а також економічні, соціальні, політичні й культурні перетворення в країні, які обумовлюють

появу нових цінностей і пріоритетів як на індивідуальному, так і на загальнодержавному рівні.

Намагання звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості не призводять в Україні до бажаного успіху зокрема й через несформованість у суспільстві та в молоді системи цінностей, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури. Проте можемо спостерігати, що українська молодь за 20 років незалежності України змогла визначитися зі своїми можливостями та прагненнями, щоб керувати потребами, і вголос заявила про це.

За цих умов особливого значення набуває громадянська освіта та патріотичне виховання, що є спеціалізованою, систематичною підготовкою людей до суспільного життя в умовах демократії. Незважаючи на значні зусилля світових організацій, не всі держави втілюють на практиці декларовану ними готовність створити громадянське суспільство, жити в умовах демократії й організовувати громадянську освіту молоді. В Україні, наприклад, система громадянської освіти тільки формується, остаточно розробленої і практично апробованої концепції немає.

Водночас через штучний поділ України на східну і західну не спостерігається й однозначного розуміння громадянського суспільства та громадянської культури, по-різному бачиться патріотичне виховання молоді. Тому найважливішим завданням на сучасному етапі розвитку суспільства й освіти в Україні є становлення громадянської освіти, яка дасть можливість утвердити громадянські і патріотичні цінності як найважливіші пріоритети розвитку духовності особистості в сучасному складному світі. До формування духовності підрастаючого покоління мають залучатися всі інститути як держави, так і суспільства. Посилення ролі громадськості у навчально-виховному процесі повинно посилити позиції патріотичного виховання, формування громадянських компетенцій.

З посиленням інтеграційних та глобалізаційних процесів найважливішим завданням з підготовки молодого покоління є формування політичної свідомості. Якщо індивідуальна свідомість – це сутність особистості, тобто духовний світ, що складає систему політичних переконань, наукові погляди на природу, суспільство та людські взаємини, то політична свідомість – це здатність думати, обмірковувати і визначати своє ставлення до дійсності з громадської позиції.

Політичній свідомості притаманний науковий світогляд. Саме він характеризує особистість і визначає її життєву позицію, ідеали, мотиви вчинків та моральні риси. В ньому відбивається відповідальність людини перед суспільством. Тому основою виховної роботи повинно бути

формування у підростаючого покоління всіх ступенів наукового світогляду, відданості справі розбудови соборної незалежної України та любові до свого народу. Науковий світогляд забезпечить можливість правильної орієнтації в усіх сферах та галузях діяльності.

Також у молоді потрібно формувати й розвивати політичну переконаність, яка складається з твердої віри у правоту справи, якій можна присвятити своє життя. Переконаність визначається надзвичайно стійкими мотивами діяльності особистості, які потужно впливають на поведінку особистості в найскладніших ситуаціях життя, на роботі тощо. Переконаність – якісна ознака особистості. Переконана особистість за будь-яких обставин пронесе прапор політичних ідеалів, пов'язаних з незалежністю та безпекою держави. Сила переконання працює тоді, коли людина веде боротьбу з несправедливістю, з порушенням законів України, проявляє принциповість за будь-яких обставин, навіть несприятливих для неї.

Одним із дуже важливих завдань у розвитку духовності підростаючого покоління є формування у молоді патріотичних почуттів. Ці почуття повинні проявлятися щоденно в їхніх конкретних вчинках, в усвідомленні глибокого зв'язку з народом, причетності до його справ. Удосконалюючи та розвиваючи патріотичні почуття, необхідно прагнути підсилювати при цьому моральний аспект, спираючись на наявний в Україні глибокий досвід.

У нерозривному зв'язку з переконаністю знаходиться принциповість особистості, яка позначається на ставленні до посадових обов'язків та критики. Принциповість – це якість, в якій визначається вірність певним принципам. Інколи під принциповістю невірно розуміють просту упертість, небажання виправити очевидну помилку, змінити невірний, хибний погляд на ті чи інші події. Принциповість визначаються високою вимогливістю до себе, справедливим ставленням до оточуючих. Принциповість передбачає стійкість переконань.

Переконаність молоді свідчить про її політичну зрілість, означає, що науковий світогляд перейшов у глибокі особисті переконання, в активну життєву позицію. Переконаність, ідейність особистості знаходить прояв у її повсякденному житті, що призводить до утвердження відповідних моральних звичок. Безумовно, моральні звички потрібно виховувати, щоденно впливаючи на свідомість підростаючого покоління.

Безмежна відданість Батьківщині викликає соціальну зрілість – прагнення та уміння давати оцінку своїм справам та вчинкам інших з суспільних позицій і обирати відповідний стиль поведінки. Соціальна зрілість проявляється не тільки тоді, коли потрібно обирати між життям

і смертю. Вона потрібна людині щоденно під час вирішення питань її трудової діяльності. Особистість, якій притаманна соціальна зрілість, завжди ефективно виконує свої посадові обов'язки.

Моральні погляди, уявлення ідеали діють на найглибші психологічні механізми підростаючої особистості. Вони потужно впливають на мотиви її дій. Мотиви дій нерозривно пов'язані з оцінками і самооцінками, які проводяться на підставі моральних вимог та ідеалів. Оцінки перетворюють мораль в дуже важливий засіб соціального контролю за молоддю. Зміст морального виховання полягає в тому, щоб перетворити суспільні моральні вимоги в особисті моральні цінності кожного.

При формуванні змісту громадянської освіти та здійсненні патріотичного виховання молоді необхідно дотримуватися особистісно-зорієнтованого підходу, де у центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси особи, та конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний зміст в цілому як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в даному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Зміст громадянської освіти та патріотичного виховання має бути зорієнтовано на розвиток уявлень молоді про громадянськість та шляхи її реалізації на основі системи понять з різних галузей наукових знань, на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості, що включає насамперед:

- 1) усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;
- 2) усвідомлення себе як громадянина і патріота України;
- 3) почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- 4) лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законослухняність;
- 5) активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;
- 6) усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі;
- 7) критичне сприйняття соціально-політичної інформації;
- 8) усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору;
- 9) готовність відповідати за власні рішення та їх наслідки [3].

Оволодіння названими компонентами громадянської культури особистості українською молоддю сприятиме виробленню правильної життєвої позиції, самоідентифікації молоді у глобальному світовому просторі, збереженню українських ментальних рис, формуванню політичної свідомості, підтримці демократії та стійкого розвитку українського суспільства.

Головною причиною кризи у виховній системі, спаду моральності та духовності серед молоді, нечіткої громадянської позиції молоді, на нашу думку, є крах ідеалів попередньої тоталітарної епохи, до якої мала причетність Україна, і нездатність держави швидко створити власну систему виховання молоді, формування її духовності в умовах незалежності. Україна вже давно повинна була завершити період “розбудови та становлення”.

Ще однією важливою причиною є недофінансування держави з питань патріотичного виховання та громадянської освіти молоді, формування її духовності. До того часу, коли громадські проекти та українська освіта будуть фінансуватися частково, стоятимуть в рамках шукання спонсорів, ми матимемо проблеми у підготовці та вихованні молоді. Прикладом проведення позитивних реформ і фінансування освітнього сектору для України може бути польський досвід освітніх та виховних реформ.

Висновки. Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Сучасна українська педагогіка має власне багате підґрунтя для виховання свідомих громадян – патріотів своєї держави. Тому будемо сподіватися, що реформи української освіти, які проходять дуже повільно, наберуть обертів, і питання виховання молоді буде невдовзі вирішено одним із перших, бо високий рівень громадянської культури та щирий патріотизм у розв’язанні проблем сьогодення може відродити Україну як правову державу. Наслідком і результатом громадянської освіти та патріотичного виховання має бути формування особистості, яку характеризують відчуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати, набуття навичок жити у глобалізованому світовому просторі з відчуттям приналежності до певної нації.

Громадянська освіта та патріотичне виховання молоді повинні бути базою, на основі якої зростатиме співпраця громадян, представників органів місцевого самоврядування і державної влади. Таке навчання й виховання допоможе подолати значну кількість труднощів та існуючих проблем побудови громадянського суспільства в Україні. Розвиток України в умовах поглиблення інтеграційних процесів необхідно

спрямовувати на формування в молоді громадянської зрілості, любові до Батьківщини, відповідальності, почуття обов'язку, вірності традиціям, прагнення до збереження і примноження історичних і культурних цінностей, готовності до активної участі у вирішенні найважливіших проблем суспільства в різноманітних сферах. Висока духовність, моральність, активна громадська позиція, патріотична свідомість молоді будуть більшою мірою сприяти успішному вирішенню завдань, пов'язаних з формуванням позитивного іміджу України в світовому просторі.

Література

1. Зазюн І. А. Підготовка вчителя до забезпечення якості освітньо-виховного процесу в Україні / І. А. Зазюн // Трибуна. – 2001. – № 7–8. – С. 28–33.
2. Логвиненко Ю. В. Освіта ХХІ століття: виклики, пошуки відповідей: навч.-методичний посібник / Ю. В. Логвиненко, В. О. Мазуренко, Т. Г. Стукалова. – Суми : РВВ СОІППО, 2012. – 104 с.
3. Корінна Л. В. Старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів і громадянські цінності / Л. В. Корінна [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2580/1/05klvugc.pdf>
4. Логвиненко Ю. В. Теоретичні підходи до дослідження громадянської освіти на сучасному етапі розвитку наукового знання / Ю. В. Логвиненко // Освіта Сумщини. – 2011. – №4 (12). – С. 20–24.
5. Нещадим М. І. Основи управління та прийняття рішень у військовій справі / М. І. Нещадим, В. О. Колесніков, В. О. Мазуренко, В. М. Супрун. – Суми : “Слобожанщина”, 2000. – 376 с.
6. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посібник / М. В. Примуш. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 592 с.

Отримано 31.05.2014

Summary

Logvinenko Julia, Mazurenko Volodymir. Formation of the world outlooks of younger generation in the conditions of globalization and integration processes in Ukraine.

The problems of formation of the world outlooks of the Ukrainian youth in connection with strengthening of integration and globalization processes in Ukraine are analyzed in this article. The analysis of crisis of the Ukrainian education which influences filling of civic education and patriotic education of younger generation is given. The ways of recovery from the crisis of educational systems of Ukraine are offered. It is noted that the most important educational problems of preparation of the younger generation is the formation of political and individual consciousness of the personality.

Keywords: *civic education, democracy, European integration, individual consciousness, international policy, modernization of education, national interests, political consciousness.*

УДК 37.013

Тетяна СТУКАЛОВА

ВЛИВ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТІЙНИХ ЗМІН

У статті автор розглядає основні тенденції розвитку освіти в Україні в контексті Європейського інтелектуального простору. Проаналізована роль освіти у формуванні особистості ХХІ століття, а також умови становлення та само-реалізації людини у сучасному суспільстві.

Ключові слова: *освіта, особистість, суспільство, інформаційне суспільство, суспільство знань, освіта протягом життя.*

Постановка проблеми. Від самого початку ХХІ століття висувало нові, раніше невідомі завдання перед сучасним суспільством. Адже немає сумніву що нині між людиною і освітою існує тісний взаємозв'язок, а це означає, що освіта постала перед новими вимогами часу, які покликані створити освітні можливості, котрі готуватимуть особистість до життя в динамічному, інформаційному суспільстві.

Головні аспекти соціального розвитку ХХІ століття наступні:

- Динамічність;
- Технологічність та інформаційність;
- Інтегративність;
- Нестабільність, висока ступінь соціальних, економічних та екологічних ризиків.

В останні роки в Україні відбуваються серйозні соціальні й економічні зміни, які безпосередньо впливають на розвиток освіти. Тому для розв'язання ключових проблем самовизначення особистості в суспільстві в сучасному суспільстві, потрібно спиратись на досвід освіти західних країн, адаптуючи його до національного ґрунту, паралельно долаючи недоліки системи освіти, які послаблюють конкурентоспроможність нашої країни.

Сучасний розвиток національної системи освіти України повинен відповідати вимогам європейського освітнього простору. Фундаментальною проблемою сучасної освіти є підготовка людини до життя у суспільстві постійних змін, а сама освіта повинна набувати випереджального безперервного характеру.

В. Андрущенко наголошує: “Україна, як власне і весь світ, перебуває в очікуванні нової епохи і одночасно намагається відшукати соціальну, економічну та науково-технологічну платформу виживання, нову парадигму підготовки людини до життя, яка б забезпечила не

лише адаптивне ставлення до дійсності, але й розвиток самої дійсності у відповідності до людських вимірів життя, продиктований ідеалами XXI століття” [1, с. 7].

Аналіз актуальних досліджень. Розвиток людства супроводжується соціальними змінами, які обумовлюють процеси трансформації особистості й вимагають певних перетворень в освітньо-виховній сфері. Ці питання порушуються у роботах В. Андрущенка, В. Баркова, В. Бега, В. Гобаченко, В. Кременя, С. Кримського, Л. Мельник.

Вплив сучасного суспільства на розвиток особистості розглядали у наукових дослідженнях Д. Белла, З. Бжезинського, Е. Тофлера, А. Давидова, В. Лутая, М. Булатова, В. Князева, С. Кримського, В. Шинкарука.

Аналіз наукової літератури з означеної проблеми дає змогу, виділити певні фактори, які впливають на освіту і безпосередньо на формування образу людини. Оскільки ж освіту не можна розглядати поза зв'язком із суспільством, то на сьогодні вона повинна давати відповіді на виклики розвитку цивілізації, а саме:

- необхідністю забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна поколінь людей;
- здатністю жити і діяти в інтенсивному світі, нести частку відповідальності за нього, бути, по суті, не тільки громадянином країни, а й громадянином світу;
- розумінням того, що людина – це найвища цінність, відповідно до своїх природних здібностей, що лише її здібності зможуть забезпечити високий демократизм суспільства;
- виробити у людини здатність до свідомого й ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому, інформаційному суспільстві.

Таким чином, українська освіта повинна бути орієнтована на формування компетентної особистості, яка має рівний доступ до якісної освіти, щоб бути конкурентоздатною на світовому ринку праці.

Мета статті – висвітлити основні тенденції розвитку освіти, що впливають на формування особистості в суспільстві постійних змін.

Виклад основного матеріалу. Виклики суспільства вимагають нового формату освіти, нових освітніх стратегій, які формують спроможність людини бути адекватною і темпам суспільних змін. Найбільш ефективними в цьому напрямку виявилась стратегія освіти протягом життя.

Зміст освіти протягом життя передбачає перехід від традиційних процесів накопичення знань до випереджувального відображення проблем суспільства, до вміння саморегулювання людиною рівня своїх знань у відповідності до вимог сьогодення, до активного перетворення людиною себе і своїх знань, до створення власної індивідуальної системи освіти. Освіта протягом життя виступає як умова всебічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу і можливостей, реалізації здібностей, набуття компетенції, удосконалення отриманих знань, вмінь, навичок. Освіта протягом життя є інтегральним елементом життя людини, коли поєднуються базове, додаткове навчання та самоосвіта.

На думку, Б. С. Гершунського, суспільство стає дедалі більш людиноцентристським. Індивідуальний розвиток особистості за таких умов є, з одного боку, основним показником прогресу, а з другого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. І тільки країна, яка забезпечує пріоритетний розвиток системи освіти, зможе претендувати на гідне місце в світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною [4, с. 59].

Сьогодні глобалізація є одним із викликів, який вимагає від людини бути готовою змінюватись та пристосовуватись до потреб ринку праці, отримувати та аналізувати інформацію, швидко приймати рішення, вміло оперувати технологіями та знаннями, щоб задовольнити потреби інформаційного суспільства.

Таким чином, інформаційне суспільство змінює стиль і спосіб людського життя. Зростає значення інформації, посилюється роль засобів масової комунікації, змінюється процес підготовки людини до життя, характер освіти і виховання.

В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою. Відповідно це вимагає від суспільства в цілому, а також окремої людини вміння застосовувати все нові і нові знання, набуті впродовж життя у власній практичній діяльності.

“Людина сьогодення постійно взаємодіє з величезним потоком інформації. Теперішнє суспільство називають інформаційним. В інформаційному суспільстві найважливішим продуктом людської діяльності стає виробництво, експлуатація та використання знань, його головною цінністю стає інформація. Сьогодні люди розуміють, що жодну серйозну економічну, соціальну, технічну задачу неможливо успішно вирішити без переробки значних обсягів інформації” [5, с. 9].

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що інформаційне суспільство піднімає питання якості людського потенціалу, її рівня освіченості і культури.

В Україні предметне поле досліджень у межах проблематики “інформаційне суспільство” тільки формується. За останні роки проявилися такі фактори соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку, які можна розглядати як передумови переходу до інформаційного суспільства.

Серед основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема, названі:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усі сфери суспільного життя;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості;
- створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля.

Основними напрямками розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема, визначені:

- надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок із використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки;
- створення умов для забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності усіх верств населення, створення системи мотивацій щодо впровадження і використання ІКТ для формування широкого попиту на такі технології в усіх сферах життя суспільства.

Отже, система освіти України повинна забезпечити здатність людини до самоосвіти, сформувати вміння самостійно орієнтуватися в накопиченому людством досвіді, забезпечити набуття вмінь використання інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язання поставлених задач, усвідомлення можливостей їх використання.

На даний час в Україні виявляються наступні тенденції розвитку системи освіти:

- формування системи безперервної освіти як універсальної форми діяльності, спрямованої на постійний розвиток особистості протягом усього життя;
- створення єдиного інформаційного освітнього простору;
- активне впровадження нових засобів і методів навчання, орієнтованих на використання інформаційних технологій;
- синтез засобів і методів традиційної і комп'ютерної освіти;
- створення системи випереджальної освіти.

Сучасний розвиток світу вимагає від особистості постійно підвищувати свої професійні якості, застосовувати передові педагогічні та інформаційно-комунікаційні технології у своїй професійній діяльності, успішно розв'язувати як загальнокультурні, так й освітні задачі, спрямовані на навчання, розвиток та виховання активних членів суспільства знань.

Пошук нової парадигми влаштування світу, яка потребує глобалізації знань і наукових досягнень, стає передумовою виникнення наступної фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства та його найдосконалішої форми – суспільства знань.

Суспільство XXI століття цілком слушно називають “суспільством знань”, бо саме знання визначають і матеріальне, і духовне життя. Самі знання постійно примножуються, і людина, природно, витрачає все більше часу для набуття знань.

Суспільство знань – це такий рівень розвитку суспільства, коли основним джерелом його подальшого вдосконалення стає спроможність до постійного розширення знань, які перетворюються на фактор розуміння основних проблем розвитку суспільства та їх технологічного рішення [2, с. 120].

В центрі такого суспільства стоїть освіта і наука, високий рівень розвитку людського капіталу. Людські знання стають головною продуктивною силою сучасного суспільства, відбувається формування особистості, яка володіє сучасними освітніми можливостями, завдяки яким їй вдається досягати поставлених цілей у своїй життєдіяльності.

Сьогодні найбільшим ресурсом зростання країн є знання. Наукові інновації, їх впровадження, творення та поширення нових знань через сучасні інформаційні технології забезпечують нагромадження капіталу [2, с. 134].

XXI століття вимагає в Україні створення необхідних умов – інтелектуальних, економічних, соціальних, політичних, моральних, які б сприяли формуванню особистості, здатної до сприйняття і творення змін, вільного, гідного громадянина своєї держави.

В сучасному динамічному суспільстві знання постійно примножуються, вища освіта стає все більше обов'язковим етапом розвитку особистості. Держави, які проводять таку освітню політику, цим самим створюють необхідні передумови для застосування нових науково-інформаційних технологій, ефективність використання яких залежить від рівня освіченості людини. В Україні одним із найважливіших завдань удосконалення системи освіти є виведення освіти на рівень розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад [6, с. 148].

В Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. зазначено, що модернізація освітньої системи нині є суспільною потребою та фундаментальною умовою інтеграції України до Європейського інтелектуального простору.

Метою Національної стратегії є:

- підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки;
- забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя.

Але водночас, адаптуючись до європейських освітніх вимог, освіти в Україні передбачає головною умовою свого розвитку збереження її національних особливостей та інтересів, метою якого є створення необхідних умов для самовизначення і самореалізації особистості.

Безперечно, в умовах, коли швидко змінюється світ, людина також повинна постійно бути готовою до оновлення, накопичення нового соціального та життєвого досвіду, що має сприяти самореалізації.

Для полегшення самовизначення та самореалізації людини в суспільстві важливим є набуття основних життєвих ключових компетентностей. Радою Європи було визначено п'ять ключових компетентностей, які впливають на становлення та іформування функціональної грамотності у особистості для здійснення життєвих процесів:

- Політична та соціальна компетентність: здатність брати відповідальність; брати участь у прийнятті групових рішень; вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом.
- Життєдіяльність у багатокультурному суспільстві: контроль за виявами расизму, ксенофобії, клімату нетолерантності.
- Володіння усною та писемною комунікацією: володіння більш, ніж однією мовою.
- Інформаційна писемність: володіння інформаційними технологіями, розуміння суттю їх застосування, сильними й складними аспектами використання інформаційних технологій.
- Здатність навчатися протягом усього життя.

Таким чином, стратегія розвитку національної системи освіти повинна формуватися адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної чи цивілізації, що забезпечить стійкий рух та розвиток України в першій чверті XXI століття, інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства.

Стратегічними завдання реформування освіти в Україні є:

1. Відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.
2. Виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.
3. Подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів.
4. Формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти

Освіта – один з найдавніших соціальних інститутів, викликаний потребами суспільства відтворювати й передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, формувати суб'єкти соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних потреб, що стоять перед людством [3, с. 84].

Висновки. Отже, освіта закладає світоглядну основу, дозволяє не просто сприймати світ, а й знаходить своє місце в швидкозмінному житті. Вона може перетворитися на фактор успішної інтеграції України в європейський освітній простір.

Освіта ХХІ століття – це освіта для відповідальної особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку, яка вміє критично мислити, працювати з різноманітною інформацією. Але головною особливістю людини сучасного суспільства є її здатність використовувати набуті знання і вміння для розв'язання проблем, прагнення змінити на краще своє життя і розвиток своєї країни.

Саме підготовка самостійної, компетентної, конкурентоспроможної особистості, здатної до самовизначення, є головним завданням сучасної освіти України.

Література

1. Андрущенко В. Філософія освіти ХХІ століття: пошуки пріоритетів // Філософія освіти. – Київ, 2011. – С. 6–12.
2. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – М., 1994. – С. 47–51.
3. Бейко О. Освіта – основний чинник розвитку цивілізації // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 83–85.
4. Гершунский Б. С. Философия образования для ХХІ века (в поисках практико-ориентиров. образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : Интердиалект, 2008.
5. Кремень В. Філософія людиноцентризму у світлі національної ідеї / В. Кремень // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 5–13.

6. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К., 2005. – 448 с.
7. Степанов В. Ю. Інформаційне суспільство: концептуальний аспект філософії / Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри). – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2010_31/ku31-1-10.pdf
Отримано 31.05.2014

Summary

Stukalova Tetiana. The influence of education on the formation of a personality in the modern society.

The paper investigates the basic trends of education development, which influence on the formation of a personality in the modern society. The data focused on the basic aspects of the development of information society and the problems of the reformation of Ukrainian education. The role of the society of knowledge on the formation of a modern personality is analyzed.

Keywords: *education, identity, society, information society, knowledge society, lifelong learning.*

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 613(075.8)

Татьяна ВАНАКОВА

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НАУКИ И ДУХОВНОСТИ ШРИ ЧИНМОЯ В РЕШЕНИИ НАСУЩНЫХ ПРОБЛЕМ

В статье рассматриваются вопросы общности науки и духовности как с точки зрения учёных, так и с позиций философии духовного Учителя Шри Чинмоя. Показано, что для более полноценной и счастливой жизни крайне важно возродить и дать людям мировоззрение, в основе которого лежит вера в существование Высшего Начала всего Сущего, осознание сверхчеловеческого происхождения абсолютных духовных ценностей и отказ от примата материалистичности в пользу примата духовности. Дано описание физической сущности концентрации и медитации как действия энергоинформационного резонанса торсионных полей, а также законов притяжения и закона жизни.

Ключевые слова: счастье, радость, здоровье, наука, квантовая физика, сознание, духовность, духовный учитель, Шри Чинмой, философия, единство, вселенная.

“Не путем внешних перемен в жизни,
А путем совершенствования
Реальностей внутренней жизни
Мы все можем достичь мира”

Шри Чинмой

Постановка проблемы. Сегодня недостаток духовности во всем мире – неоспоримый факт. Почему мы так утверждаем? Потому что то, чего хочет каждый человек, в первую очередь, – любви, заботы, внимания, удовлетворения, а не пресловутого удовольствия, – со стороны родных, близких, общества, государства, он не получает или получает недостаточно. Это мы расцениваем как недостаток духовности [5]. Почему так происходит? Потому что многие люди – невежественные,

эгоистичные, завистливые, алчные, горделивые, самодовольные и, в тоже время, агрессивные, неуверенные, беспокойные, жаждущие удовольствий. Мы такие всюду: в политике, экономике, науке, образовании, воспитании, семье и т.д. И поэтому получаем соответствующий результат – мы страдаем, чувствуем себя обделенными, незащищенными, несчастными, конфликтуем, принимая это за норму поведения. Все это приводит к снижению уровня жизни и уровня здоровья – самого главного, что волнует каждого человека [5, с. 233].

Анализ актуальных исследований. Идеи Шри Чинмоя еще не стали объектом достаточного научного анализа. Между тем, актуальность проблемы заключается в том, что основная масса людей, в том числе и ученых, не понимает сущность всех проблем общества – здоровья человека, его счастья, карьерного роста, межличностных отношений, процветания государства и межгосударственных отношений – как в свете новейших открытий квантовой физики, так и с точки зрения последних достижений духовной науки. Соответственно методы решения проблем выбираются или недостаточно эффективные, или даже наносящие вред в сложившейся ситуации.

Что предлагает общество для решения этой проблемы? С давних времен, с течением мировой истории, когда люди страдали от несправедливости и других пороков мира, утешение приносили философия, религия, духовность и йога, а также наука. Шри Чинмой пишет: “Философия несёт нам послание другого мира. Этот мир полон проблем, боли и страдания. Так что я ценю философию и философов потому, что они несут нам послание другого мира, который, с точки зрения философии, свободен от страданий” [15, с. 54]. И далее: “Философия скажет: “Это страдание не имеет значения. Свет Бога Свыше – вот все, что нам нужно, больше мы не нуждаемся ни в чем” [15, с. 45]. Таким образом, философия вдохновляет и поощряет человека развиваться, но настоящего внутреннего прогресса, любви к Богу и беззаветной веры в Бога дать не может. Для этого должна придти духовность.

Сильнее философии религия. Она призывает человека стремиться быть лучше, вести более чистую и более возвышенную жизнь и дает способы улучшения себя с помощью молитвы. Но наряду со стремлением поддержания какого-то уровня гармонии между людьми, между людьми и природой на своей территории, в своем отдельном обществе она являлась и является источником межрелигиозных конфликтов и войн, то есть религия позволяет человеку оставаться агрессивным и злобным ради определенных политических и эгоистических целей. Разве это правильно? Разве человек, исповедующий один путь достижения Творца, лучше или хуже другого человека, который идет к Богу

другим путем? Разве вражда между инакомыслящими это божественное отношение к жизни и человеку? Разве таким образом надо решать спорные вопросы между людьми, в государстве и между государствами? Разве агрессивность имеет то, что хочет получить каждый человек – счастье? Агрессивность не может сделать человека защищенным, счастливым и здоровым.

Таким образом, ни наука, ни философия, ни религия не в состоянии решить поставленные проблемы, так как они не владеют достаточным знанием и необходимой для этого силой, которые приходят при отождествлении человека с Источником.

Цель статьи. При достаточно тесной связи человека с наукой и техникой, а также растущем влиянии философских идей и религиозных идеалов на жизнь и деятельность людей сознание человеческого общества всё ещё остаётся слишком низким, чтобы стало возможным полное разрешение современных мировых проблем. Все наши проблемы могут быть решены только на пути принятия духовного образа жизни. Достижения науки, в частности, квантовой физики, безусловно, оказали существенное влияние на развитие отдельных стран и мира в целом. Но наука подтверждает и обосновывает, а затем и принимает то, о чем говорят философия, религия, духовность и йога. В связи с этим методы, предложенные духовным Учителем Шри Чинмоём для поддержания уровня высокого сознания, могут быть использованы во всех сферах жизнедеятельности человека. В статье приводится описание путей решения указанной проблемы.

Изложение основного материала. Сильнее религии духовность, поэтому именно духовность, учения духовных Учителей человечества, таких как Шри Рамачандра, Шри Кришна, Будда, Иисус Христос, Шри Чайтанья, Шри Рамакришна, Шри Ауробиндо, Шри Чинмой, Шри Сатья Саи Баба дают ответы на поставленные вопросы. Само назначение духовного учителя – делать человека счастливым. Это его первостепенная задача – создать все условия для того, чтобы ученик в процессе осознания Истины получал радость и счастье [9, с. 290; 12, с. 492]. Чтобы осуществить свои практические внешние потребности, человеку необходимо обратиться к науке. Чтобы осуществить свои личные внутренние потребности, человеку необходимо взывать к духовности и воспользоваться ее научно обоснованными достижениями, в частности, духовной философией нашего современника Шри Чинмоёя.

Наука не ставит перед собой цель сделать человека истинно счастливым. Давать радость человеку, обеспечивая его материальными, недолговечными, ценностями, – вот к чему пришла наука XX века. Но наука может обосновать, почему и как человек может стать счастливым. Развитию науки в этом направлении способствует тот факт, что

многие передовые ученые всего мира чувствуют необходимость радости и счастья и чувствуют, что потребность человека в радости и счастье является естественной потребностью и находится в самом стремлении к духовным ценностям. Они считают, что для более полноценной и счастливой жизни крайне важно возродить и дать людям мировоззрение, в основе которого лежит вера в существование Высшего Начала всего Сущего, осознание сверхчеловеческого происхождения абсолютных духовных ценностей и отказ от примата материалистичности в пользу примата духовности [8]. Современные научные открытия делают это возможным. Роль науки и ученых в достижении благоденствия в стране и на земле в целом заключается в подтверждении и научном обосновании, а затем и в принятии того, о чем говорят философия, религия, духовность и йога.

Квантовая физика обогатила человечество новым представлением о связи энергии и вещества, дала экспериментальное подтверждение того, что материальные частицы могут создаваться из чистой энергии и опять превращаться в чистую энергию; она открыла физический вакуум и торсионные поля, которые позволили обосновать голограммный принцип устройства Вселенной и Человека, а также сформировать представления о сознании как праматери всего в природе. Наука признала существование Тонкого Мира, Сознания Вселенной, тонких тел человека, дала физическое объяснение человеческому сознанию, которое является частицей Сознания Вселенной, объяснила понятия Души, Духа, психической энергии и даже Бога [1–4; 6; 7; 16]. Современные открытия квантовой физики и других наук подтверждают связь процессов, происходящих в человеке, обществе, государстве, между государствами, с процессами, происходящими во Вселенной, и позволили объединить науку, философию, религию, духовность и йогу.

Мы живем в то время, когда сбывается пророческое видение Шри Чинмоя о соединении науки и духовности [9, с. 157]. Это внутреннее видение просветленного духовного Учителя, который осознал Бога и знает настоящее, прошлое и будущее. Его видение говорит, что сегодня в мире существует трепещущий язычок пламени духовности, но завтра мир будет залит светом духовности. Это предопределено и предначертано [13, с. 18–20]. Его видение подтверждается появлением новых наук, например, психофизики, синергетики и валеологии, которые являются синтезом науки и духовности [5; 8].

Шри Чинмой верит в неиссякаемые потенциальные возможности человека, в силу его духовного сердца, способную преобразовывать собственное сознание. У него есть четкое представление о высших и духовных мирах и о методах их достижения [9, с. 312; 10, с. 38; 12, с. 358]. Как богоосознавшая душа, он знает законы существования и развития

внутренних миров и внешнего мира. взаимодействия и единения Вселенной и человека. Для достижения этих миров он предлагает человеку активно жить как духовной жизнью, которая ведет к осознанию себя, так и внешней плодотворной жизнью, которая ведет к радости и счастью, и в процессе духовного роста достигать идеального здоровья и процветания. Духовность Шри Чинмоя способна показать человечеству вероятность и неизбежность жизни за пределами ума – супраментальной жизни в гармонии, радости и счастье. Шри Чинмой вдохновляет человека к тому, чтобы он повышал уровень своего сознания. И когда человек слушает наставления Учителя и выполняет их, это делает его спокойным, уравновешенным, динамичным, решительным, доброжелательным, успешным, радостным, заботливым и счастливым, то есть происходит трансформация человека, его характера, а также автоматически улучшается здоровье [5; 14]. Это как раз то, о чем все мы мечтаем.

Методы Шри Чинмоя по изменению сознания – это концентрация внимания, молитва, медитация и созерцание божественных объектов, а также самоконтроль и сознательный отказ от невежества. В процессе изменения сознания происходит расширение знания о мире, духовный рост, очищение организма и коррекция здоровья [10; 12; 13]. Сегодня эти методы имеют научное обоснование. С физической точки зрения сознание есть особая форма полевой (торсионной) материи [1–6; 8]. Признано, что нельзя рассматривать обычное состояние сознания, в котором человек способен к логическому мышлению, как единственно возможное и самое ясное. Напротив, было установлено, что в других состояниях сознания, пока еще мало изученных, можно узнать и понять то, чего в обычном состоянии сознания мы понять не можем. Это говорит о том, что “обычное” состояние сознания есть лишь частный случай миропонимания. Реальность и ценность мистических (тайных) состояний сознания, которых человек достигает, в частности, во время медитации, уже признаны наукой [3; 5; 7; 8]. Таким образом, установлено, что существуют две формы познания мира: мистическая и чувственно-рациональная. Тайна обязательно присутствует в мире человека. Без нее не имеет возможности работать закон свободы выбора [5; 8]. А концентрация и медитация относятся к мистической форме познания.

Психофизика, исходя из закона единства сознания и теории торсионных полей, установила, что сознание человека способно “подключаться” (настраиваться) к первичному полю кручения (полю Сознания Абсолюта), которое имеет все без исключения субстанции тонкого мира в непроявленном виде [1; 3]. Это “подключение” (настройка) или корпускулярно-волновой резонанс является физической сутью того, что принято называть сосредоточением внимания [1, с. 12; 3]. Шри Чинмой

называет это концентрацией [12, с. 185]. Концентрация происходит согласно закону настройки. Если концентрация – это сведение всех усилий в одну точку (максимум), то медитация – это расширение сознания, нахождение в резонансе с корпускулярно-волновыми характеристиками определенных торсионных полей или, другими словами, отождествление с выбранным объектом. Отождествление – это также проявление закона большего и меньшего. Любое явление является большим по сравнению с каким-то аналогичным явлением, меньшим по масштабу. Между большим и меньшим явлениями постоянно существует качественная связь. В меньшем явлении всегда протекают или копируются те же процессы, что и в большем, а большее всегда чувствует меньшее. Так, внутри нас, согласно закону голографичности, заложены все существующие духовные качества (человек сотворен по образу и подобию Творца) [5, с. 46; 7], но эти качества, согласно закону эволюции, необходимо вывести изнутри наружу, увеличить и проявить [10; 12; 13]. Концентрация и медитация способны это сделать, так как они позволяют войти в контакт с любой точкой Вселенной, в том числе и с точками, находящимися внутри нас, в микрокосме. Именно с помощью концентрации, медитации и созерцания раскрывается действие закона голографичности. Человеку нужно только овладеть этими методами, и он получит все, в чем нуждается. Концентрация и медитация – это явления природы, воплощающие также такие духовные законы как закон притяжения (подобное притягивается подобным) и “закон жизни”. Жизнь – это преобразование чего-то в качественно новое. В результате концентрации и медитации человек получает (притягивает) новое видение любого явления, процесса, действия, объекта, болезни или здоровья, становится другим человеком – радостным, счастливым, бодрым, энергичным, здоровым, добрым, отзывчивым, простым, чистым, уверенным и сильным.

Научные открытия в области энергоинформационного взаимодействия различных структур человека говорят о том, что сознание человека воздействует на “грубые” уровни реальности физического тела – плазму, газ, жидкость – и меняет сознание твердой материи, в которой они находятся, то есть сознание собственного тела [8; 16]. Шри Чинмой в своих работах по интегральной йоге говорит, что, медитируя, человек привносит покой, свет и блаженство в свое физическое [9; 10; 12; 14]. С точки зрения науки это означает, что когда человек медитирует на покой, свет или радость, он входит в резонанс с вибрационно-волновыми характеристиками этих качеств (покоя, света, радости), а они меняют вибрационно-волновые характеристики плазмы,

газа и жидкостей собственного тела и, соответственно, вибрационно-волновые характеристики клеток тела [5, с. 56; 7]. Так человек становится здоровее духовно (начинает стремиться к совершенству и любить мир безусловно), психически (становится более спокойным внутренне и более активным внешне) и физически (больные клетки восстанавливают свою структуру и функции). Кроме того, концентрация и медитация являются холистическими методами, так как они позволяют как диагностировать, так и проводить коррекцию духовного, психического и физического здоровья как человека, так и общества.

Что же в таком случае духовность с практической точки зрения? Духовность – это работа над собой, стремление человека к совершенству: думать лучше, чувствовать возвышенной, культивировать внутренний покой, равновесие и внешнее гармоничное поведение, быть энергичным, сильным, работоспособным, действовать творчески и с радостью [5; 9, с. 158; 10; 12; 13]. На все это Шри Чинмой вдохновляет людей своим творчеством в мире поэзии, прозы и драматургии, в мире музыки и живописи, в мире спорта и человеческих взаимоотношений, в мире устремления, молитвы и медитации. Он говорит, что не следует пытаться изменить мир, мы потерпим неудачу. Необходимо полюбить мир, и тогда мир изменится, изменится навсегда [10].

Шри Чинмой говорит, что человеку нужно повышать свой уровень сознания. Что нужно делать для достижения своей цели в решении насущных проблем? Шри Чинмой предлагает человечеству для улучшения себя и, соответственно, своего окружения концентрировать свое внимание только на позитивных мыслях и чувствах, молиться и медитировать о божественных качествах (внутреннем покое и внешнем динамизме, внутреннем свете, любви, простоте, искренности, чистоте, смирении, силе воли, уверенности, радости и счастье, терпении, божественной гордости, восхищении и др.), а также развивать самоконтроль и сознательный отказ от жизни в невежестве [9–11; 12, с. 185; 13; 14].

Когда человек хочет жить в процветающем государстве и стремится быть счастливым, а также иметь крепкое здоровье, он может концентрироваться и медитировать на категориях духовности, например, на космическом покое, вселенской любви, всепросветляющем свете, на радости и счастье, на божественных мыслях и чувствах, на сути явления, используя для этого многообразное творчество Шри Чинмоя: стихи, рассказы, пьесы, эссе, афоризмы, ответы на тысячи вопросов (им написано более 1 700 книг, переведенных на 24 языка, которые открывают бесконечную красоту и гармонию Истины); музыку и песни (он автор более 20 000 духовных песен и музыкальных произведений); картины (его кисти принадлежит более 250 000 мистических акриловых картин в стиле, который он назвал Фонтан-Искусством, и уникальная

серия из 13 миллионов рисунков птиц, которые символизируют покой и свободу души); а также вдохновляясь его спортивными достижениями и участвуя в международной миротворческой акции “Всемирный бег Мира” [9–14].

Простой перечень направлений творческого наследия Шри Чинмоя не охватывает всей многогранной его деятельности, но он подтверждает, что жизнь Шри Чинмоя воплощает его философию единства внутреннего и внешнего миров, философию синтеза внутреннего покоя и внешнего динамизма, что духовность Шри Чинмоя не является уходом от мира, а является способом преобразования мира [9–14].

Выводы. В процессе самосовершенствования под руководством духовного Учителя происходит расширение знания о мире, меняется система убеждений и осуществляется духовный рост: мышление от эгоцентричного стремится к единству; постепенно происходит принятие мира таким, какой он есть; намерения и цели становятся все более возвышенными, эмоции более радостными, умиротворенными, прощающими, сострадающими. Физическое тело наполняется всеми видами созидających энергий, происходит очищение и исцеление организма, освобождение от стрессов и коррекция здоровья: ускоряется восстановление функциональных и даже органических нарушений. Улучшаются отношения в семье, в школе, на работе. Те, кто этого хочет, достигают также карьерного роста. При этом улучшение внутреннего состояния, состояния окружающего мира и состояния здоровья приходит сразу – здесь и сейчас. Но сначала – покой, свет и радость внутри. Только за ними приходит стабильное очищение и оздоровление пространства и физического тела. Человек, практикующий концентрацию, молитву и медитацию, ни от кого не зависит ни морально, ни физически, ни материально. Он зависит только от личных усилий и Воли Творца.

Духовное наследие Шри Чинмоя – для всех, кому дороги мир и благополучие в своей семье, на своей работе, в своем городе и государстве, для мам и пап, и их детей, для начальников и их работников, для учеников и их учителей, для граждан и членов правительства, каждый может найти в нем то, что ему близко. Оно – для всех.

Человеку, чтобы найти Истину, достичь успеха и прогресса, нужен целостный подход, система убеждений, основанная на космических законах, ежедневная практика и поддержка единомышленников. Все это можно найти в центрах Шри Чинмоя, которые он создал в 60 странах мира для служения ищущим Истину. Центр Шри Чинмоя состоит из людей различных национальностей, культур и мировоззрений, стремящихся к раскрытию внутреннего потенциала и установлению более гармоничных отношений в обществе.

Литература

1. Акимов А. Е. О физике и психофизике. Сознание и физический мир / А. Е. Акимов, В. Н. Бинги // Агентство “Яхтсмен”. – М., 1995. – Вып.1 – С. 105–125.
2. Астафьев Теория Творения и генетического единства мира / Б. А. Астафьев. – М. : Институт холодинамики – 2010. – 672 с.
3. Берн Р. Тайна (пер. с англ. А. Олефир) / Ронда Берн – М. : КРОН-ПРЕСС; 2008. – 128 с.
4. Волченко Н. В. Принятие Творца современной наукой / Сознание и физическая реальность // Н. В. Волченко. – Омск, 1997. – Т. 2. – №1. – С. 1–7.
5. Гончаренко М. С. Валеопедагогические аспекты духовности / М. С. Гончаренко. – Харьков, 2007. – 398 с.
6. Казначеев В. П., Спирин Е. А. Космопланетарный феномен человека. Проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спирин. – Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1991. – 302 с.
7. Талбот Майкл. Голографическая Вселенная (пер. с англ.) / Майкл Талбот. – М. : ИД “София” – 2004. – 365 с.
8. Тихоплав В. Ю. Физика веры / В. Ю. Тихоплав, Т. С. Тихоплав. – М. : АСТ : Астрель; СПб. : ИГ “Весь”, 2005. – 246 с.
9. Шри Чинмой. Внутреннее обещание. Как раскрыть свой безграничный потенциал / Шри Чинмой. – М. : ИП Васильев А. В., 2006. – 384 с.
10. Шри Чинмой. Крылья радости / Шри Чинмой – Харьков : Сознание, 2003. – 232 с.
11. Шри Чинмой. Медитируй О... / Шри Чинмой. – Донецк : Центр Шри Чинмоя, 2001. – 168 с.
12. Шри Чинмой. Сила внутри нас. Секреты духовности и оккультизма / Шри Чинмой. – М. : ИП Васильев А. В., 2011. – 511 с.
13. Шри Чинмой. Счастье (пер. с англ. О. Цыбенко) / Шри Чинмой. – М. : Центр Шри Чинмоя, 2001. – 124 с.
14. Шри Чинмой. Тело – крепость человечества / Шри Чинмой – Харьков : “Сознание”, 2003. – 118 с.
15. Шри Чинмой. Философия – колесница мудрости ума / Шри Чинмой. – М. : Центр Шри Чинмоя, 2000. – 64 с.
16. Ярцев В. В. Свойство человека объединять энергией и информацией клетки своего физического тела / Сознание и физическая реальность // В. В. Ярцев – Омск, 1998. – Т. 3. – № 4. – С. 52–58.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Ванакова Тетяна. Деякі аспекти використання науки та духовності Шрі Чинмоя при вирішенні насущних проблем

У статті розглядаються питання щодо спільності науки та духовності як з точки зору вчених, так і з позицій філософії духовного Вчителя Шрі Чинмоя. Показано, що для більш повноцінного і щасливого життя вкрай необхідно відродити й дати людям світогляд, в основі якого лежить віра в існування Вищого Начала всього Сутого, усвідомлення надлюдського походження абсолютних духовних цінностей та відмова від примату матеріалістичності на користь примату духовності. Наведено визначення фізичної суті концентрації і медитації як дії енергоінформаційного резонансу торсійних полів, а також законів притягання і життя.

Ключові слова: щастя, радість, здоров'я, наука, квантова фізика, свідомість, духовність, духовний вчитель, Шрі Чінмой, філософія, єдність, всесвіт.

Summary

Vanakova Tetyana. Some aspects of use Sri Chinmoy's science and spirituality in the solution of the very important problems.

The article researches the problem of coincidence of philosophy of science and the philosophy of spiritual teacher Sri Chinmoy. The basic idea of both is the interpretation of man's health as a harmony inter communication of three components: a spirit, a soul and a body. The second aspect of this report is the scientific based and holistic approach of Sri Chinmoy's theory of supporting and correcting health. It can be used by the valeology for the healing and education.

Keywords: happiness, joy, health, sciences, quantum physic, consciousness, spirituality, spiritual teacher, Sri Chinmoy, philosophy, unity, universe.

УДК 130.2

Sergii ESKOV

HESYCHASM IN THE DISCOURSE OF PHILOSOPHICAL ANTROPOLOGY

This article provides a philosophical – anthropological analysis of hesychasm reveals its essence and meaning. There are determined basic criteria of hesychasm: quietude; smart doing, the practice of inner prayer, catharsis of mind and heart, and a thereof combination; bodily techniques, aiming at union with God, contemplation of Tabor light from the Divine. Hesychasm also appears in two ways – as a meta-organic phenomenon, which is a compound of anthropological (individual) practice and historical (collectively, united) tradition, and, as a kind of monastic life.

Keywords: Lord, divine energy, anthropology, catharsis, mind, heart, mind-heart, smart doing, the practice of inner prayer, quietude, contemplation, uncreated light, deification, psychosomatic method, asceticism.

Problem statement. In this era of the new millennium the phenomenon of spirituality updated review of practices experienced knowledge of God, again rising interest in Eastern Christian mysticism – hesychasm.

Previous reserch. The most profound investigator of this issue – it is St. Gregory Palamas in his fundomentalmom work “The Triads in Defense of the Holy Hesychasts”, he advocates quietism leads and controversy over mental prayer, vision the Tabor Light by hesychasts of Athos, raises the question about the possibility of an experimental cognition of God through the knowledge is not the divine essence and His energies. Serious modern researcher is isichasm Horuzhy S. S. In his suggestive reference “Hesychasm. Annotated Bibliography” – It gives the definition of Hesychasm and

smart doing, and in the work “To Phenomenology of austerity”, examines the principles and types of deeds of the Fathers, on the premises and hesychasm. Archimandrite Cyprian (Kern) in “Anthropology of St. Gregory Palamas” identifies criteria isichasm teachings of St. Gregory Palamas, as well as examines his doctrine of man and of deification, this position is protected on the basis of the teachings of the ancient Fathers. The publication “Philokalia” in Russian translation of Bishop Theophan the Recluse contains sayings and teachings of the Orthodox ascetics, is a spiritual reference point for the rest of the monks on the road to perfection. However, determination of criteria hesychasm through philosophical – anthropological analysis, no one previously has not been made.

The aim – identify key criteria of hesychasm reveal its essence and meaning.

“Blessed are the pure in heart, for they shall see God (Mf. 5, 8)” [1, p. 1015].

Main body. Man, created in the image and likeness of God, had the opportunity through communication with the Creator in Paradise experimental to know Him and grow in godlikeness. But after the fall, this opportunity was lost, and all the faculties of man, his spiritual and physical forces suffered distortion. Moving away from God, Adam immediately got a distorted view of Him. Because Godforsakenness all subsequent existence of mankind was fulfilled longing for Paradise. The memory of it remained in the heart of Adam and passed many generations of his descendants. The whole history of mankind has been riddled with finding ways in which one could return to the lost bliss. And this way would not have been found if it had not happened event of the incarnation of the Promised Son of God. Truth incarnation is at the center of Christian anthropology, theology, soteriology and ecclesiology – all of that and believe what the Church lives. It has many tools that people can use to get onto a path leading to the personal encounter with Christ. And one of these means is hesychasm – a move that cover a wide range of Byzantine monasticism in XIII–XIV centuries and reached at the time of the life of St. Gregory Palamas, as expressed in his works, one of the highest moments of its development. The main center for the propagation of the movement was Athos. But we should not think that Athos hesychasm in XIV-th century was something completely new in the history of Eastern monasticism. Along with coenobitic monasticism, an active par excellence, in the Orthodox Church anciently existed silent direction, contemplative, that is, in fact, hesychast. Thus, already in the IV–th century monastic movement in the deserts of nitrite and Skeet, lying to the west of

the Nile Delta, in the Thebes, which lies above on the Nile river, the neighborhood of the Thebes, taking massive, spreading to other areas in the east of the Roman Empire and creates both the main channel of all the later Christian asceticism, cenobitic (kinoviynoe) and desert (secluded, hermit). This is evidenced not only by numerous lives of the saints of all eras of church history and stories of ancient patericon but, and extant, ascetic creation “silent” spirit. Outstanding representatives of this trend were: St Anthony the Great, St Macarius of Egypt, Evagrius of Pontus, the Reverend Neil Sinai, Abba Ammon, Amma Sinklitikiya.

Hesychasm is a way of spiritual life and godliness. In the East, practiced this way for a long time the first founders of monastic asceticism, he did the same by an experienced knowledge of God, visions internal mystical insights. Orthodox theologians consider hesychasm in different ways: as a fundamental basis of Orthodoxy, a separate monastic tradition, or even an entire culture, but some are not allocating hesychasm a separate tradition, treat it just as a kind of monastic life. Other, as an example of Fr. John Meyendorff, believe that hesychasm “can’t be considered the only Orthodox mystical tradition” [2, p. 278], as a monastic mystical tradition has always taken various forms, one of which is hesychasm. Modern researchers hesychasm represent him as a model of synergetic anthropology.

The Orthodox Church saw the victory of the teachings of St. Gregory Palamas triumph not of any particular mystical teachings, but the victory of the Orthodoxy. St. Gregory Palamas raised theological issues such as the relation and the relationship between God and man, which have different nature and, moreover, the nature of God is not knowable by man, as the transcendent God manifests itself in the immanent world, how is it possible deification of human organs and which are involved in this? And the answers to them, and he saw in hesychasm as ways of knowing God experienced, who pointed to the knowability of God, not through its essence and energy, through His manifestation in this world. St. Gregory taught that, though the essence of God is unknowable deity can directly contemplate and learn thanks to the presence in the world uncreated, existing eternally divine energies: “God is not contemplated in His essence super essential and worshipful in His gift, that is in his power in the grace of adoption, in the uncreated deification in hypostatic visible shining forth” [4, p. 22]. Opportunity to meet with God, hesychasts seen in cleansing themselves, their mind, heart, their soul from vices and passions. Devotees saw the need to eradicate the passions and purify your heart from the thoughts that their arguments, ruled by the entire person is “a treasure trove of reasonable powers of the soul and the main instrument of bodily reasoning” [4, p. 23].

Was mandatory and purification of the mind of sinful thoughts, deaf “bedspreads evil passions” [4, p. 31]. Focusing the mind hesychasts considered doubly – externally and internally. Externally mind should have been focused on the navel, for what opponents called them hesychasts omphalepsychos, believing that hesychasts learn about the location of the soul in the navel. Inner concentration of the mind considered in conjunction with the purified mind, pure heart and their concentration in a brief prayer of Jesus. In order to ascetic mind was not distracted or flew in reverie, as “there is nothing more elusive and volatile than their own mind” [4, p. 144], the saint pointed to the psycho –somatic reception in prayer, used by hesychasts to control your mind. Method was to “closely monitor the inhalation and exhalation of breath and a little restrain” [4, p. 148] to come to a state of concentration and relaxation. Thinking about the nature of mind, St. Gregory Palamas said that “the mind is not only mind’s contemplation light and not even the highest of visible light thus, but also contemplating the light, as if the eye of the soul – “a fusion with soul mind is her vision” [4, p. 148], because talking about contemplation the Tabor light, St. Gregory speaks of his vision not only sensual eyes, but through the mind, so that even if the “gouge out the eyes of the beholder in, he will see the light no less clear” [4, p. 148]. St. Gregory Palamas teaches the necessity of distinction between the essence of mind and his energy, because speaking about the connection of the mind and heart of the mind-heart with God, he says, about the energetic connection of all the energies of the ascetic with the energy of the Lord – synergy. This ascetic practice led to opening yourself to the divine uncreated energies which mysteriously personal God is fully present in the sacraments of any Orthodox Christian to some extent assimilate these energies that ascetic sees the light of the Tabor – the same one who saw the disciples of Jesus Christ at His transfiguration on the Tabor Mount, and vision of this light is the result of hesychia which determines that this light is not demonic but is divine: “Symptom same divine light, – says St. Gregory Palamas, – arises in the soul subdue evil pleasures and passions, sedation and ordering thoughts, peace and joy of the spirit, contempt for human glory, humility, in alliance with unspeakable joy, hatred of worldly love to heaven, return the same to the one God of heaven” [4, p. 148].

One of the most profound scholars of hesychasm in our time is S. S. Horuzhy which presents this mystical flow to the secular world as an element of synergetic anthropology, is a section of the secular philosophy of the mid-twentieth century. He says that the concept of Hesychasm has many meanings and it involves special hand Orthodox worldview and beliefs – those associated with the concept of “deification” of the ascetic Christian already in this life, with the idea of the Divine Light vision in the depths of

his own heart. “Deification” is achieved not only by human effort or personal charisma, but according to the movement of the human will and the will of God. Hesychasts commonly called ascetic monks who use special techniques “smart doing” – prayer as an inner spiritual work. She performed silently and wordlessly, mind “in the depths of the human soul” [6, p. 17–22]. Researcher, speaking on hesychasm, says he points to the element of the Orthodox world, which opens the way experienced the concept of knowing God. This is possible by way of familiarizing with the divine energies through inner spiritual work done in prayer. This work is done silently and wordlessly, accomplished mind, in the depths of the human soul, helping to maximize its purification for the perception of divine grace, leading to deification. Visible sign of deification is the same vision of the light of Tabor. In ancient times, this practice is called smart Delaney hesychia. Also S. S. Horuzhy says, that aim of practice itself, is hesychasm acquisition of the Holy Spirit and the deification of the soul and the body, it “covers all areas of human life intelligible prepared ascetic in the mind of Christ, and as revealing hesychast theology and practical teaching methods and ways God’s comprehension, sensual, clearing it from the filth of passion developed through practice in fighting sin and filled with the light of grace experiences, physical, manifested specifically in psychosomatic methods of prayer and committed manner, relegating fertile energy into the physical body. The ultimate goal is the transformation of quietism and the deification of the whole man in the image of the risen Jesus Christ” [7, p. 45–47]. Hesychasm determining not only as itself a mystical doctrine, but as an ascetic practice that lifts the veil that separates this world and heaven. The practice itself implies participation in the smart doing not only the mind or heart, body or soul, but indicates the holistic effect of all energies ascetic, concentrated all its forces together for the acquisition of the Holy Spirit. S. S. Horuzhy indicates the purpose and desire of every Christian fleeing – deification and transformation of the whole person: spirit, soul and body. Communication and unity of the whole human being with God, and not a separate mind, body and soul, and therefore points to the psychosomatic techniques of prayer, thus explaining a single ministry of body and soul to God, saying that this practice affects all spheres of human life, all of its essence. But the practice itself hesychasm he sees as the root of the whole tree grows in culture, a whole system, in which one particular ascetic spiritually and historically is a link in the entire set hesychasts defined in space and time, determining a certain ascetic practice itself as a driving, locomotive force that determines in its multiplicity of hesychasm as ascetic practice or tradition, or a mystical culture, arguing that “hesychasm as a spiritual practice, in general, there is a “meta – organic system”, which is a compound of anthropological (individual)

practices and historical (collectively, unity) tradition – and in this connection there is a practice of the leading element, the tradition is constituted as a medium and means of implementing the practice – a kind of organism, in the bosom of which practice can exist and reproduce itself, a structural analogue of the species or population... She also realizes itself in history, but its boundaries are defined by the criteria of a different kind, not external, but internal. If a public institution form the exterior structure, institutions, regulations, the spiritual practice Strive to form only and their experience, and, to a greater extent, the experience is not external actions and internal “smart” doing” [6, p. 25–27]. Collegiality, on the basis of personal ascetic practice smart doing some ascetics, S. S. Horuzhy calls “meta – organic system”, institute some special form of monasticism. This institution is not formed through any administrative instructions from above, and through the motivation of individual devotees to a single engage. It is a whole system hesychasm encapsulating the practice of certain devotees for a long period of time, forming a whole tradition that subsequently affected the entire culture of Eastern Christianity in general and Russian Orthodoxy in particular.

Famous Russian theologian of the twentieth century V. N. Lossky saw hesychasm not so globally, he did not consider it as a kind of spiritual renaissance movement or monastic spirituality in the fourteenth century. Not say more, as S. S. Horuzhy that hesychasm, there is some meta – organic system, or even a subculture, but argued on Hesychasm as a “monastic life devoted entirely to prayer” [3, p. 62], which aims to search not mystical states or desire to cause ecstasy by mechanical methods, and deification. He argued that the prayer technique hesychasts not be reduced to a mere external techniques directed towards mechanization of prayer, and pointed out that this technique is aimed at management of the body and soul. Speaking about Hesychasts, V. N. Lossky explained that they do not tend to reverie, charms or exaltation, and “tend to sobriety, to the inner attention to the connection of mind and heart to control heart mind to “keeping the heart” spirit, to the silence of the heart” [3, p. 62]. The very practice of prayer, being treated in the context of hesychasm implies unity of action and contemplation, merging “together in the implementation of spiritual practice” [3, p. 62]. V. N. Lossky argued that the quietism is not the vision itself uncreated energies, as interpreted hesychasm opponents seeing it as heresy, and “it is only an expression of communion with God, whom he constantly seeks” [3, p. 62], and the contemplation of the Tabor light as a visible manifestation of the divine energies is “contemplation benefits the next century, the divine reality” [3, p. 62]. Russian theologian as well as many others, describes a special technique of prayer in hesychasm practic – connection of prayers breathing or psychosomatic method of prayer. This technique leads to incessant stay

mind at God, control of mind over the heart, that is the beginning of the spiritual sense. In this practice of silence, or hesychia holds also need to respect the purity of mind and heart from distracting from smart doing, thoughts.

Many well-known researcher of austerities and ascetic, St. Theophan the Recluse, revealing the concept of quietism, said that the essence of it is to stay in constant ascetic close communion with God – “face to face” [5, p. 309] with the Creator. Initial stage of hesychasts ascetic practice he saw an ascetic tradition to God and bringing heart at rest, in a “perfect without care” [5, p. 309], ridding it of all sorts of emotions, dreams or memories. Further, he singled out control of the heart, so-called “keeping the heart doesn’t rob” [5, p. 310], which consisted of compliance by the heart from different affects. After the same, citing the quiet feelings, ascetic had to clear your mind, your mind of all thought and occupation, since it does not give rise to the mind of God: “Whoever wishes to present to God a pure mind and confuses himself care, he is like a firmly stood upon his feet and tried to go soon” [5, p. 310]. Therefore, before proceeding to prayer, the ascetic must purify the heart and mind of any thoughts. The next stage, Bishop Theophan the Recluse singled concentration ascetic all his consciousness into the thought of God, for this hesychast and clears your mind and heart, saying that there should be only one “does not rob thought of the Divine” [5, p. 310]. And, consequential final stage, incessant “without indolence” [5, p. 310] is a prayer that is made in hesychast focus all its forces in God. Fruits of the ascetic practices, according to St. Theophan are: “Mind unfermented, thought Purified delight in the Lord, insatiable guards does not rob prayer, everlasting tears, etc.” [5, p. 309–310], that is, the fruit of the practice itself is hesychia, which includes the concept of holistic aspirations of man to God, all his mental strength, loving Him with all our heart, soul and everything in thought, clearing off any thoughts of the mind and heart, which should be stored and unfermented thoughts, stay all the time with God, betraying himself to His good pleasure. About Tabor light ascetic vision hesychasm as the final stage, when St Theophan the Recluse says nothing.

Archimandrite Cyprian Kern, analyzing interpretation isichasm Maximus the Confessor, concludes that “the language hesychasm Maximus the Confessor it – “apathy”, dispassion, and that for Palamas – “hesychia” (perfect silence, calm) – the highest degree of purified sobriety of mind” [3, p. 62]. Sobriety he understands as protect the mind from all thoughts, through its concentration in the constant repetition of the name of God or Jesus Prayer – the so – called “smart doing” [3, p. 63] or inner prayer. “The basis of this ascetic exercise is the simple psychological fact that because our minds are one (in this case the thought of the Name of Jesus), he

can't be occupied by no other thought" [3, p. 63]. That is the purity of heart and mind leads the ascetic practice itself "smart doing" rather than vice versa, purification of the mind and heart anticipates the practice, says in his definition of hesychasm by St. Theophan the Recluse, but these definitions are not mutually exclusive, but rather, complementary.

Conclusions. Hesychasm as a "meta – organic system" is defined as a personal act of a zealot and tradition come together in the historical chain of ascetic practices such ascetics. This tradition is caused by external ascetic solitude contributing to inner silence – the purity of heart and mind of thoughts, which is necessary for prayerful communion with God, thinking about him. On the other hand rest means and as an end result of ascetic struggle, as the goal toward which the ascetic. Isichasm inherent psychosomatic method of mental prayer, where every breath ascetic connects continual remembrance of God as the Jesus Prayer. In view of the unity of body and soul in our human nature to the creation of the Jesus Prayer, combined with the discipline of breath, to this repetition was really constant, it is, and was associated with a constant element of psychosomatic whole person – breathing. Hesychasm is treated the same as the teaching practice of acquiring the Holy Spirit, this work is done silently and wordlessly mind in the depths of the human soul and leads to the purification of the soul for the perception of divine grace, leading to deification. Visible sign of deification is the same vision of the light of the Tabor. This contemplation of uncreated light, is inseparable from the ascetic making and reaches its peak in prayerful meditation. It involves a return of the mind (νοῦς) to its original purity and enlightenment of his Holy Spirit. This mystical concept includes aspirations of all people all his energies to God, loving Him with all our heart, soul and everything in thought, cleared of all extraneous thoughts the mind and heart to be kept by or for the oscillation of thoughts. As results were determined criteria of hesychasm such as:

- 1) Quietude. Striving for inner and outer peace. Solitude, silence, sobriety – promoting focus for prayer, this step is considered as the first step, and implies a final result – the rest of the passions in God.
- 2) Smart doing, unceasing, "smart" or "mind-heart" prayer, invocation of the Name of God (or the Jesus Prayer), the memory of God. This is the main criterion, the exact relationships in the practice of hesychasm as other criteria are either contributing to this, or its consequence, such as the following.
- 3) Purification of the mind and heart, their combination (the so-called "reduction" of the mind in the heart), control of the mind over the heart. This criterion implies an internal penance battle inside man for his integrity, but again the will of God through prayer and "sinking" mind in the heart.

- 4) Bodily techniques of prayer, in promoting prayer. This criterion is in close connection and unity of soul and body in prayer, that is, the soul can't perform the prayer without a body. It is meant to be a psychosomatic method – Connect prayers and breathing and static method of concentration, as the focus on one part of the body.
- 5) The contemplation of the uncreated light of the Divine as the entry in the ascetic God's vision and communion with God. This is the final criterion in determining isichasm as uncreated light is the practice in the achievement of all the previous items, as in a vision of light lifts the veil of future goods.

Bibliography

1. Библия, или книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Изд-во Моск. Патриархии, 1983. – 1372 с.
2. Иоанн Мейендорф, протопресвитер. История Церкви и восточно-христианская мистика. – М. : Ин-т ДИ-ДИК, Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт, 2003. – 576 с.
6. Киприан (Керн), архимандрит. Антропология св. Григория Паламы. – 2 изд. – М. : Паломник, 1996. – 444 с.
3. Палама Григорий, святитель. Триады в защиту священно-безмолвствующих. – М. : Канон, 1995. – 383 с.
7. Творения иже во святых отца нашего Феофана Затворника. Начертание христианского нравоучения. – Т. II. – Ч. –3. – СПб. : Изд-во при Святейшем Синоде, 1884. – II, 519, IV с.
4. Хоружий С. С. Исихазм. Аннотированная библиография. – М. : Издательский совет Русской Православной Церкви, 2004. – 912 с.
5. Хоружий С. С. Православная аскеза – ключ к новому видению человека. – 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.tparhia-saratov.ru/books/21h/horuzhy/ascetic/22.html>

Отримано 31.05.2014

Анотація

Єськов Сергій. Ісихазм в дискурсі філософської антропології.

В даній статті приводиться філософсько-антропологічний аналіз ісихазму, розкривається його суть і значення, детермінуються основні критерії ісихазму: спокій; “умне ділання”, катарсис ума і серця та їх поєднання; тілесні прийоми, споглядання фаворського світла від Божества. Ісихазм представляється також подвійно – як мета – органічний феномен, що представляє собою з'єднання антропологічної (індивідуальної) практики і історичної (колективної, соборної) традиції, а також, як вид чернечого життя.

Ключові слова: *Господь, божественні енергії, антропология, катарсис, розум, серце, умо-серце, “умне ділання”, практика внутрішньої молитви, спокій, споглядання нетварне світло, обоження, психосоматичний метод, аскеза.*

УДК 113/119:524.8

Іван МОЗГОВИЙ

ФЕНОМЕН ПАРАЛЕЛЬНИХ СВІТІВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСОБІВ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ

Аналізується проблема існування так званих паралельних світів, що можуть бути осередками інопланетних цивілізацій з їх феноменологічними характеристиками, які можуть надавати змогу їх представникам (інопланетянам) з відповідним рівнем розвитку технічних можливостей досягати земних теренів. На основі цього ідеї палеовізиту й палеоконтакту розглядаються як засоби виявлення (підтвердження) факту існування паралельних світів.

Ключові слова: палеовізит, палеоконтакт, паралельні світи, інопланетяни, позаземні цивілізації, міфи, артефакти.

Постановка проблеми. Людину здавна хвилювало й цікавило питання: якщо позаземний розум існує, то якими можуть бути наші стосунки з прибульцями? У казках, міфах, легендах і художніх творах різних народів викладено численні “історії” про мешканців Місяця, Марса, Венери та інших небесних тіл, які мали подібний нашому спосіб життя, а часом навіть намагалися втрутитися в земну реальність. Згодом наука накопичила багато свідчень того, що такі контакти вже мали місце, вони характеризувалися різним характером протікання і засвідчували багатоманітність форм і осередків життя. Сьогодні проблема набуває не просто доленосного, а якогось всесвітньо-глобалістського вираження як засобу вирішення й земних завдань. Натомість думка про потребу вивчення можливості існування інших світів, підготовки до цивілізованої зустрічі з їх представниками спонукає вдаватися до пошуку різноманітних аргументів на користь імовірності подібних контактів.

Аналіз актуальних досліджень. Думка про існування “інших світів” справді володіє людиною здавна. Як вважають деякі дослідники, ще ранні кроманьйонці вірили, що душі покійних одноплемінників і загиблих на полюванні тварин ідуть у ті світи, що й відображено в їхніх малюнках. Здавна ідея множинності світів розвивалася в філософії. Вочевидь, вона була успадкована грецькими мислителями у єгиптян, які досить ретельно вивчали зоряне небо. Так, еллінський філософ Анаксимандр (бл. 611–546 до н.е.) розробив учення про світи, що народжуються й гинуть, про існування інопланетних населених світів. Його пізніший спадкоємець Анаксагор (бл. 500–428) висловив думку щодо панспермії – перенесення в Космос зародків життя з Землі. В Елладі ідея множинності світів була також пов’язана з атомізмом Демокріта (бл. 460 – бл. 370), Метродора з Хіоса (IV ст. до н.е.), Епікура. Зокрема,

Демокріт вважав, що в порожнечі є різні світи, дуже схожі на наш, часом майже тотожні йому, часом кардинально відмінні. Можливість співіснування різних світів виводилася з принципу ізономії – рівнобуттєвості, рівновірогідності. Матеріаліст епохи еллінізму, Епікур (341–270), так само поділяв ідею множинності населених світів.

У науці ідея позаземних цивілізацій ствердилася в XVII ст. у зв'язку з розробкою геліоцентричної системи світу М. Коперніка (1473–1543) і винайденням телескопа Г. Галілеєм (1564–1642). У кінці XVII ст. колишній чернець і філософ Джордано Бруно (1548–1600), розмірковуючи про Всесвіт, поставив просте питання: чи є життя поза Землею? Подібно Коперніку, Бруно був переконаний, що Земля обертається навколо Сонця, але на відміну від Коперніка він вважав, що там, у Космосі, живе, можливо, незліченна кількість інших людей, таких же, як ми (ідея паралельних світів). Як відомо, Д. Бруно впав жертвою святої інквізиції – настільки його уявлення суперечили прийнятій тоді картині світу. Але з того часу у вчених колах поширилося переконання, що виникнення розумного життя на Землі не є явищем унікального характеру і що, навпаки, воно є звичайним і поширення явищем у Всесвіті. Не випадково, наприклад, і великий фізик Ісаак Ньютон (1643–1727) допускав існування інших світів. З XVIII ст. концепція множинності світів, відмінних від нашого, проникла в художню літературу і відбилася в творах Вольтера (1694–1778), Г. Уеллса (1866–1946), Хорхе Луїса Борхеса (1899–1986).

Французький учений Бернар Ле Бов'є де Фонтенель (1657–1757) у “Бесідах про множинність світів” (1686) поставив питання про можливість відвідування нас інопланетянами. Ідея палеоконтакту, пов'язана з існуванням інопланетян, постала в літературі як білянаукова версія в результаті еволюції наукової фантастики в кінці XIX – на початку XX ст. Тема першого контакту з позаземною цивілізацією розвивалася у романах Герберта Уеллса “Війна світів” (1898) та “Перші люди на Марсі” (1901). На рубежі XIX–XX ст. шведським фізиком С. А. Ареніусом (1856–1927) і в XX ст. англійським космологом Фредом Хойлом (1915–2001) була детально розроблена теорія панспермії. Родоначальником гіпотези палеоконтакту в її сучасній постановці вважається К. Е. Ціолковський (1857–1935), який виступив з ідеєю можливого відвідування Землі в минулому інопланетними прибульцями (1896, надр. 1903).

У 1930-х російський учений М. О. Ринін (1877–1942) видав 6-томну енциклопедію “Міжпланетні подорожі”, присвятивши перші два томи ідеї палеоконтакту. Він писав: “Твердження, що жителі інших світів не відвідували нашої планети, дійсно підтверджується офіційною історією всіх країн. Однак, якщо ми звернемося до сказань сивої давнини,

то зауважимо дивний збіг в легендах країн, роз'єднаних між собою океанами і пустелями. Цей збіг полягає в тому, що в багатьох легендах говориться про відвідування Землі в незапам'ятні часи жителями інших світів. Чому не припустити, що в основі цих легенд лежить якесь зерно істини?”.

Наукове дослідження проблеми множинності світів почалося в 1957, коли американський фізик Х'ю Еверетт III (1930–1982) опублікував тези своєї докторської дисертації “Формулювання квантової механіки через відносність станів”. Взагалі, вважається, що термін “перший контакт” уперше запровадив американський письменник-фантаст М. Лейнстер у розповіді “Перший контакт” (1945). Згодом цю ідею розвивали Гарольд Т. Уілкінс (1954), Морріс К. Джессоп (1955), Джордж Хант Вільямсон (1957), Анрі Лот (1958), Брінслі Поер Ле Тренч (1960). У 1960-х дана ідея отримала статус серйозної гіпотези. У своїй Книзі “Розумне життя у Всесвіті” (1966) радянський астроном Йосип Шкловський і американський астрофізик Карл Саган присвятили главу гіпотезі палеоконтакту з наступним аргументом: учені та історики повинні серйозно розглянуто можливість того, що позаземний контакт таки міг мати місце в історії.

У 1950-х – 1960-х популяризатором ідеї палеоконтакту став радянський математик М. М. Агрест (1915–2005), який у резонансній статті “Сліди ведуть у Космос” (1959) інтерпретував давні міфи як свідчення візиту на Землю представників інших цивілізацій. В 1960-х увагу громадськості до проблеми палеоконтакту привернули радянські дослідники О. Горбовський і О. Казанцев. З 1970-х зусиллями Володимира Авінського, Юрія Морозова, Ігоря Лисевича, Вадима Вілінбахова, Володимира Рубцова, Ростислава Фурдую, Гаррі Бурганського та Олексія Архіпова теорія палеоконтакту науково зміцнилась і отримала підтримку з боку швейцарського археолога й письменника-уфолога Денікена.

Діяльність Еріха фон Денікена (нар. 1935) склала по суті пік все-світнього захоплення ідеєю палеоконтакту. Велику роль у цьому зіграла його книга “Колісниці богів: нерозгадані таємниці минулого” (1968), а також знята за її мотивами західнонімецька документальна кінодилогія “Спогади про майбутнє” (1970) і “Послання богів” (у радянському прокаті – “Таємниці богів”, 1976). У цій праці описані різні так звані “недоречні артефакти” як можливі докази палеоконтакту – Баальбекська тераса, Догу, фрагменти з “Пісні про Гільгамеша”, різні наскельні малюнки тощо. У простій і доступній формі Е. Денікен описав безліч знахідок, які нібито говорили про відвідування Землі в найдавніші часи гостями з зірок. На жаль, не всі факти описані Денікеном коректно, і

не всі їх можна вважати доказами палеоконтакту. Однак те, що залишилося поза критикою науки, складає досить великий масив загадкової інформації, що, здається, свідчить на користь прибуття інопланетян із просторів Космосу.

Щоправда, в СРСР такі дослідження 1970-х найчастіше називали “областю лженауки і псевдонауки”. Проте важливе значення для вивчення сучасної історії появи представників позаземних цивілізацій мало проведення в СРСР у 1971 Бюраканської міжнародної конференції з проблем зв’язку з позаземними цивілізаціями. Конференція визнала доцільним пошук позаземних цивілізацій з рівнем розвитку, порівняно із земних, а також з технічним потенціалом, “що набагато перевищує земний”. У цей час американський письменник Захарія Сітчин (1920–2010) у своїх книгах “Колиски цивілізації” і “Дванадцята планета” стверджував, що деякі мегалітичні будови (Баальбек, споруди на Храмовій горі) з великих кам’яних блоків масою до 1 000 т могли бути зведені прибульцями-ануннаками як стартові майданчики (“космопорти”) для своїх космічних кораблів. Теорію палеоконтакту розвивають і сучасні автори на Заході (Бурак Ельдем, 2003).

Мета статті полягає в тому, щоб на основі релігійно міфологічних і природничо-наукових даних якомога повніше відобразити спектр проблеми інших (“паралельних”) світів та з’ясувати засоби налагодження в минулому контактів інопланетян із землянами.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важко логічно припустити, що в безмежному, безкінечному Всесвіті ми єдині. Щоправда, нам бракує знань, ми обмежені в можливості встановити зв’язки з іншими світами, які мають знаходитися на фантастичній відстані від Землі. Але сучасні дослідники йдуть навіть далі ідеї множинності світів – у науці вже не перший рік розглядається ідея “паралельних світів” або “паралельного всесвіту”, тобто реальності, яка існує одночасно з нашою, але незалежно від неї (або як “відображення” в дзеркалі, або як “зображення”, що може і не співпадати). Вважається, що паралельний світ може мати різні розміри: від невеликої географічної області до цілого всесвіту. В тому світі події відбуваються по-своєму, – він може відрізнятись від нашого світу як в окремих деталях, так і кардинально, практично у всьому. Фізика паралельного світу не обов’язково аналогічна фізиці нашого світу, – зокрема, іноді допускається існування в паралельних світах таких явищ, як магія, надприродні сили, чари, дива тощо.

Колись слово “всесвіт” означало “все суще”, все існуюче, весь матеріальний світ, різноманітний за формами, що їх приймає матерія та енергія, включаючи галактики, зорі, планети та інші космічні тіла [4].

Тому теза про більш, ніж один всесвіт, про більш, ніж одне “все”, виглядала б термінологічним протиріччям. Проте поступово дослідники у своїх теоретичних пошуках почали уточнювати тлумачення слова “всесвіт”. Його значення стало залежати від контексту. Іноді “всесвітом” як і раніше називали все. Іноді ж під цим словом розуміли тільки ту частину всього, до якої будь-хто з землян може якось “дістатися” (хоча б зором). Подекуди це поняття почали застосовувати, щоб позначити самотійні області реальності, які частково чи повністю, тимчасово або назавжди недоступні для нас; в такому значенні це слово зводило наш Всесвіт до положення одного широкого (або нескінченно широкого) набору інших.

Позбавлене свого панівного становища, слово “Всесвіт” (Метагалактика) відкрило шлях іншим термінам, що охоплюють те більш широке полотно, на якому можна розмістити картину всієї повноти реальності. “Паралельні світи”, “паралельні всесвіти”, “альтернативні всесвіти”, а також – “Багатосвіт”, “Великий Всесвіт”, “Гіпервсесвіт”, “Надвсесвіт”, “метаверс”, “мегаверс”, “Мультиверс” або “мультивсесвіт” як синоніми (різні переклади англійського терміну *multiverse*) у ряду тих слів, за допомогою яких люди прагнуть охопити не тільки наш Всесвіт, а й весь спектр інших всесвітів, можливо, існуючих за межами відомого.

Існування множинності світів передбачає сучасна фізика в особі багатомірної інтерпретації квантової механіки і теорії суперструн, теорії мультивсесвіту тощо. За оцінками фізиків-теоретиків, які дотримуються теорії суперструн, паралельних світів може бути від десяти в сотому ступені до десяти в п’ятисотому ступені штук або взагалі нескінченна безліч. Проте найбільш популярна і “розроблена” ідея множинності світів, звичайно ж, у міфології, в тому числі в сучасній (т.зв. фентезі).

Так, описані в міфах Рай, Пекло, Сваргу, Олімп, Вальгаллу можна розглядати як класичні приклади інших “всесвітів”, що відрізняються від нашого реального світу. Поміщення дії в альтернативний світ (порівняно з описом майбутнього чи минулого нашого світу) дозволяє обійтися без зусиль, пов’язаних із досягненням наукоподібного обґрунтування картини майбутнього або картини минулого, яка відповідає історичним джерелам, надаючи при цьому практично безмежні можливості в побудові необхідної автору “сцени” для описуваної дії (Шамбала, Біловоддя, зокрема, можуть бути цілком реальними альтернативними всесвітами).

У жанрі фентезі часто використовується уявлення про Всесвіт (Мультивсесвіт) як про набір незалежних “площин існування” (однією з яких є звичний нам світ), в яких закони природи різняться. Таким чином, у фентезі подається ніби логічне пояснення можливості магічних явищ (що є частиною даного жанру) в деяких із таких “площин”.

При цьому паралельні світи можуть описуватися абсолютно незалежними від нашого реального світу і один від одного, або взаємодіючими. У другому випадку взаємодія може полягати або в можливості за певних обставин проникнення з одного світу в інший (умовно кажучи, наявності “дверей” між світами), або в існуванні в цих світах певних місць, де вони перетинаються (зливаються).

Іноді паралельні реальності описується як упроваджені в нашу реальність. Часом паралельний світ може не мати історичного відношення до будь-якого іншого світу. Нині кордон між науковою фантастикою і фентезі стає більш розмитим, ніж зазвичай, коли йдеться про історії, в яких наш Всесвіт, який постає як частина мультивсесвіту. Жанр у цьому випадку визначається більшою мірою темою, особливостями художнього оформлення та розставлених акцентів, а також деталями історії, які автор бажає пояснити, і тим, як вони пояснюються.

Фантастами робиться спроба так чи інакше логічно обґрунтувати існування паралельних світів і можливість переміщення людей і предметів між ними. Передбачається, що реальний Всесвіт насправді має не три просторових виміри, а більше. Після такого припущення робиться математично правильне узагальнення поняття “паралельності”: якщо в двовимірному просторі (на площині) можуть існувати паралельні прямі, а в тривимірному просторі – паралельні прямі і площини, то зрозуміло, що в чотиривимірному (і більшому числі вимірювань) просторі можуть існувати паралельні (тобто такі, що не перетинаються один із одним, але при цьому існують, можливо, зовсім поруч) тривимірні простори. Далі достатньо припустити, що ми, в силу якихось причин, не можемо сприймати безпосередньо ці “додаткові” просторові виміри, і вийде логічно досить струнка картина множинності світів. Легко припустити, що, відкривши 4-ий або 5-ий вимір, можна подорожувати між світами [12].

У деяких випадках під світом розуміється не тільки просторова складова, але і час, який сприймається як четвертий вимір. У цьому випадку можливе паралельне співіснування чотиривимірних світів, у кожному з яких час тече по-своєму. Переміщення між світами в багатовимірній системі можна пояснити або створенням принципово нової техніки, що дає можливість переміщатися вздовж “додаткових” координатних осей, або тим, що різні світи в певних місцях перетинаються чи стикаються (так само, як можуть стикатися лінії на площині або поверхні в тривимірному просторі).

Науково-фантастична література часто описує ще не здійснені наукові проекти, ще не зроблені відкриття та ідеї, які не увійшли в ареал науки, але можуть увійти. Прикладів тому достатньо (голографія,

лазери, клонування та ін.), один із них – передбачення ідеї багатьох світів і опис цієї ідеї та її численних наслідків для людської цивілізації. Можливо, вчені наблизилися до розгадки найбільш інтригуючої таємниці світобудови: чи існують крім нашого інші всесвіти і чи можливий контакт із ними?

В результаті практично нескінченної кількості розгалужень світобудови, що відбулися після Великого вибуху, в мультиверсумі можуть існувати всі або більша частина описаних фантастами (і, тим більше, авторами-реалістами) універсумів. У цьому сенсі фантастична література, створювана авторами в нашому Всесвіті, може бути суто реалістичною прозою в іншій частині мультиверсуму.

Інша реальність тим чи іншим чином вторгається в звичайне життя нашого світу. Різні простори можуть бути щільно притиснуті один до одного, як кубики в кубіку-рубіку. І ось одна цивілізація своїми вибухами і експериментами може щось зрушити, порушити в цій кристалічній решітці. Світи зсуваються, проламують один одного, по них ідуть тріщини. В одну з таких тріщин може проникнути щось з іншого світу...

І проблема полягає не тільки в міфах і фантастиці. Існуюча понад півстоліття наука уфологія (термін з'явився в англійській мові в 1959, витоки має від 1947) вивчає свідчення про існування *НЛО* (непізнаних літаючих об'єктів) як гостей з інших світів, про контакти з *НЛО* навітами і викрадення ними, уявне спілкуванні з *інопланетянами* (контактерами), палеоконтакт в історії людства, а також про інші підозрювані в зв'язку з діяльністю позаземного розуму паранормальні явища (круги на полях, непізнані плаваючі об'єкти, квакери і т.п.). У широкому сенсі уфологією називають дослідження й інших паранормальних явищ, безпосередньо не пов'язаних із *НЛО* (полтергейст, привиди та ін.).

За даними уфологів, можна виділити близько 10 тис. видів невідомих нам інопланетних істот (інопланетян). Однак, якщо навіть насправді їх виявиться багатьом менше, наприклад близько тисячі, то головним у пошуках стане тільки питання часу. У відділенні SETI в Нью-Джерсі впевнені, що приблизно з величезної кількості зірок на небі існування життя можливе на 10 %. Вчені цього інституту вивчили швидкість, з якою астрономи шукатимуть радіосигнали в космічному просторі, і дійшли висновку, що для цього їм знадобиться не більше одного покоління.

Уфологи зазначають, що нас в усі часи (також сьогодні) відвідували і відвідують прибульці з інших світів, інопланетяни. Ідея *палеовізиту* – гіпотетичного відвідування Землі в минулому розумними істотами позаземного походження, засвідчена, на думку уфологів, у деяких давніх пам'ятниках земної культури [11]. Як видно з логічних побудов

видатних умів минулого, проблема палеовізиту виросла з переконаності в населеності Космосу не лише живими, але й розумними істотами.

Близька до попередньої – ідея *палеоконтакту* – зводиться до того, що в стародавні часи відбувалися численні контакти між давніми людськими спільнотами і прибульцями з інших зоряних систем (часом ці дві ідеї змішують). Щоправда, слід мати на увазі, що під час свого візиту давні астронавти зовсім не були зобов'язані вступати в контакт із землянами. Якщо ж контакт все таки був, то в цьому випадку правильніше говорити про переростання палеовізиту в палеоконтакт, особливо, коли є можливість науковими методами довести передачу в ході цього контакту матеріальних чи інтелектуальних досягнень інопланетної культури аборигенам нашої планети. Не випадково сьогодні підрозділом уфології постає палеоуфологія – наука, що вивчає сліди і наслідки можливого відвідування Землі в давнину представниками інших цивілізацій.

Скептики наголошують, що наука до сьогодні не виявила неспростовних доказів відвідання Землі представниками позаземних цивілізацій. Втім ця обставина не стала перешкодою для неакадемічних досліджень проблеми: в 2010 вийшов багатосерійний фільм “Давні прибульці” про ймовірні відвідування інопланетянами Землі в доісторичні часи та їх вплив на людство; видається низка популярних журналів на цю тематику, наприклад, “Легендарні часи”. У деяких джерелах зазначених досліджень висувається принцип виділення *артефактів* (об'єктів матеріальної культури, що містять у собі певний зміст інформації про минуле) як доказів палеоконтакту за методом “відсутності аналогій”.

Разом з тим ідея палеоконтакту сприймається прихильниками НЛО-релігії та уфоманії як підтвердження власної правоти. Яким же активом володіє зараз гіпотеза палеоконтакту, що нібито доводить приліт представників позаземних цивілізацій на Землю у стародавні часи? Посилаються на численні факти і картинки, що не мають логічних пояснень з боку традиційної науки, аналізують артефакти.

Уфологи посилаються на давню міфологію, щоб підтримати власну точку зору, яка заснована на тому, що стародавні міфи про чудернацькі створіння богів, які спускаються з небес на Землю, щоб створити або доручити людству якесь завдання, насправді є історіями про чужорідних відвідувачів, розумніших представників розумних цивілізацій. Прихильники НЛО-релігії намагаються також провести аналогію давніх технологій з технологіями сучасної епохи.

Так, у теоретичних роботах письменника-фантаста О. Казанцева згадуються *черепи* людини й тварин, віком 10–40 тис. років, що мають отвори, схожі на кульові. Історики переконані, що в той час у людини

не могло бути такої зброї, але Казанцев наголошує, що такі ушкодження могли бути залишені зброєю, схожою на сучасну (неземною?).

Як докази палеовізиту, згадуються японські “*Статуетки Догу*”, що нагадують сучасний скафандр астронавта (у вигляді окуляроподібної японської глиняної статуетки людини, виготовленої в період Дзьомон, 6–5 тис. років до н.е.). Виявилося, що скафандроподібні зображення, знайдені в декількох десятках місць у всьому світі. До серії дивних знахідок відносяться так звані “носолобі”, чий риси відображені в культурах Центральної Америки, Японії, Мексики, Афганістану. Відмінність їх обличчя від рис обличчя сучасної людини полягає в тому, що ніс у них починається з середини чола, а не від рівня брів, як у земної людини.

Відомо, що ще задовго до виникнення сучасної наукової парадигми, єгипетські жерці були впевнені в населеності космічних світів і їх контактах у давнину з землянами. На одному з давніх *єгипетських зображень* простежується сцена, схожа на жертвопринесення гуманоїду. Здається, можна помітити, як якійсь двоокій істоті передають курку. Звичайно ці наскальні малюнки не доказ, але виникає питання: навіщо доісторичним людям було малювати картинки, в яких впізнаються “сучасні” інопланетяни?

Не менш загадковим є зображення “*Птаха з Саккари*” – фігурка з сікоморового дерева, виявлена у 1898 при розкопці одного з могильників Саккари, що нині експонується в Каїрському музеї і датується III–II ст. до н.е. У загальних рисах зображення нагадує пернатого птаха без дзьоба, оперення і нижніх кінцівок (планер? – І. М.).

Існують численні теорії будівництва єгипетських *пірамід*, у яких зведення цих грандіозних споруд пов’язується з інопланетянами. За останні роки вагомі докази застосування високошвидкісних різальних машин при будівництві єгипетських пірамід були надані російським дослідником палеоконтакту Андрієм Скляровим (нар. 1961).

На шумерських малюнках є зображення шахтного пуску *ракети*, яка показана в шахті під час продувки двигуна, тобто напередодні пуску.

А як пояснити факт появи “*Багдадської Батарейки*” – загадкового месопотамського артефакту парфянського й сасанідського періодів, виявленого в 1936 Вільгельмом Кьонігом – директором Національного музею Іраку, який розцінюють як античний гальванічний елемент, створений за 2 000 років до народження Алессандро Вольта (1745–1827)?

Дивні речі описує Біблія, зокрема книги Старого Завіту. Вельми вражають описи того, як сам Бог або його ангели з великим гуркотом і в густих клубах диму спускаються з неба на Землю. Одна з таких пригод описана пророком *Єзекіїлем* (622–571) [Єзек. 1, 1–24]. Якщо тут відкинути убік релігійне пояснення і словесні гіперболи літописця – перед

нами техногенний літальний апарат. Фахівці NASA, яких і в даному випадку попросили зробити висновок, не тільки однозначно висловилися за техногенну природу “колісниць”, а й на основі її описів запатентували кілька цінних винаходів, у тому числі “колеса в колесі”.

Інтерес викликає “*Андікітірський Механізм*” – досконалий стародавній механічний обчислювальний пристрій, призначений для розрахунку положення небесних тіл. Він був знайдений в уламках судна, що потонуло поблизу острова Андікітіра, між Кітірою і Крітом, і датується приблизно 70-ми рр. до н.е. Як могли стародавні дійти до такого рівня наукових обчислень і технологічних досягнень?

Багато загадок поставила перед дослідниками “Баальбекська Тераса” в Сирії площею 49×89 м. На ній збігаються залишки храму Юпітера, що складається з дев’яти рядів кам’яних блоків-монолітів, кожний розміром від 11×4,6×3,3 м (300 тонн) до 19,1×4,3×5,6 м. (750 тонн). З північно-західного боку тераси вбудовано три найбільші в світі оброблених моноліти. Їх називають “Трілітоном” або “Дивом трьох каменів”. Камені мають довжину 29 м, висоту 4 м і товщину 3,6 м. Вага кожного з трьох гігантів становить від 800 до 1000 тонн. Причому, камені Трілітона так акуратно складені й так точно з’єднані один з одним, що між ними майже неможливо просунути навіть голку. На терасі височать 6 найвищих на Землі колон (22 м) – залишки храму Юпітера, що досягав у довжину 90, а завширшки 50 метрів. Храм оточувала могутня колонада з 52 колон.

Дослідники наголошують, що храм був збудований римлянами в II ст. н.е. Вважається, що при зведенні цих циклопічних кам’яних споруд мав місце “азійський спосіб виробництва”, коли тисячі людей, обліпивши, як мурахи, гігантські кам’яні блоки, тесали і тяглом їх за десятки верст. Каменоломня знаходиться приблизно за 1 км від Баальбекської тераси. У цій каменоломні знаходиться найбільший у світі оброблений камінь – так званий “Південний камінь” – велетенська кам’яна брила, розмірами 23×5,3×4,55 м (1 500 тонн), вирубана ніби зубилами. Технологія, за якою пересували й піднімали такі камені, виготовлені можливо ще в доримські часи, невідома, і напевно чи могла виражатися в “земляному насипі”.

Але чи не обійшлося тут без допомоги інопланетного розуму – адже щоб самостійно перемістити “Південний камінь”, східним правителям потрібні були б спільні зусилля від 40 до 60 тисяч людей?! Історія мовчить про залучення такої кількості працівників. Письменник-фантаст Олександр Казанцев (1906–2002) був переконаний, що знамениті камені (Трилітони), вагою понад 750 тонн кожен, або найбільший оброблений камінь у світі – “Камінь Півдня”, вагою близько 1 500 тонн, зроблені і переміщені з використанням невідомих нині технологій.

Малюнки (геогліфи) в пустелі Наска, які видно лише з повітря, теж подаються уфологами як один із прикладів доказів палеоконтакту – вони могли служити опрієнтирами для кораблів інопланетян. Багато дослідників до числа доказів палеоконтакту відносять і *золоті колумбійські літаки*. Їхні моделі поводитися в аеродинамічній трубці як сучасні винищувачі з вертикальним зльотом і посадкою. Зараз в усьому світі знайдено більше 30 таких літаків. А в Африці (Гамбія) існує навіть *аеропорт* Юндум, зроблений невідомо ким і коли. Головне, що на його гладких, штучно відшліфованих, кам'яних плитах можуть здійснювати посадку літаки будь-якої ваги (що й робиться зараз). Не виключено, що на такі аеропорти в давнину сідали індійські вімани, які мали, за сучасними оцінками, реактивні двигуни з тягою в 9,5 тонн і швидкість в повітрі до 800 км/год.

До незрозумілих будівельних технологій можна віднести багато інших давніх пам'ятників. Наприклад, гігантські кам'яні кулі в Коста-Ріко, невідомо як і на чому виготовлені. Зараз десятки таких куль знайдені в Європі, Америці, Азії. О. Казанцев, В. Щербаченко, М. Агреста, А. Горбовський та інші дослідники стверджували і доводили, що навіть сучасна техніка не здатна створювати і переміщати такі гігантські вироби. Прихильники ідеї палеоконтакту вказують всупереч думці ортодоксальних істориків, що завдання виготовлення і переміщення таких гігантських предметів не кількісне, а якісне. Тому вирішуватися воно повинне не математичним збільшенням кількості рабів, а якісно інакше, застосуванням принципово інших технологій, які землянам і на даний час невідомі.

Дослідників зацікавив також малюнок в гробниці майя на *кам'яній плиті* в місті Паленке. На їх думку, там подане у розрізі креслення космічного корабля з космонавтом на борту. Характерними є не тільки поза космонавта, що напружено вдивляється в прилади, але і ракетний принцип самого літального апарату. Внизу ракети чітко проглядається факел полум'я. До цього можна додати і глиняну модель рідинного реактивного *двигуна*, знайденого в Африці, і дивовижну схожість *мінаретів* навколо храму Святої Софії в Стамбулі з радянським носієм для місячної програми – ракетою Н-1.

Зображення ракетоподібних машин, “авіації”, і легенди про них виявлені в Японії, Туреччині (на території давнього Урарту), Італії, Югославії, Єгипті, Китаї, Зімбабве та інших районах світу. Кількість подібних знахідок нібито говорить про реальність палеоконтакту. Щоправда, серед загального оптимізму О. Казанцев підкреслює, що саме в зображеннях ракетоподібних пристроїв, скафандрів і іншій космічній атрибутиці таїться головне і принципово важливе обмеження

теорії палеоконтакту. Багато наскельних малюнків давніх космічних кораблів виглядають досить переконливо, але якщо уважно вдивитися в конструкцію цих космічних кораблів минулого, то в них порівняно легко можна визнати трохи змінені форми сучасних космічних кораблів, обмежених у своїх можливостях.

Сучасна космонавтика, заснована на розщепленні хімічного палива, не може похвалитися особливими успіхами. Космічні кораблі і супутники ще повністю знаходяться під владою гравітаційних сил. Ресурс їх вільного переміщення в космічному просторі дуже обмежений і придатний лише для невеликих коригувань орбіт. Тіла, які нині виводяться землянами в Космос, здатні досягати лише перших трьох космічних швидкостей: перша – 7,9 км/с (дає змогу вивести на навколосезонну орбіту штучний супутник), друга – 11,2 км/с (дає змогу вивести на навколосезонну орбіту “штучну планету”), третя – 16,67 км/с (дає змогу тілу покинути Сонячну систему).

Випадкове сильне відхилення від курсу загрожує екіпажу корабля або супутнику землян неминуchoю загибеллю. Звідси випливає, що сучасна космічна техніка не в змозі набрати необхідної швидкості для міжзоряних польотів у строки, що визначаються тривалістю людського життя. Отже, космічні кораблі давніх астронавтів, схожі на сучасні, теж не придатні були, на думку Казанцева, до тривалих і далеких космічних подорожей. Проте, до нас дійшли описи і малюнки стародавньої космічної техніки, придатної не тільки для навколосезонних, човникових польотів, але й до тривалих космічних польотів, і можливо вони не належали землянам. Чого варті знамениті літаючі машини “Вімани” як давній прообраз стратосферного літака Ту-135, про які (та їх облаштування, озброєння) згадується в стародавніх індійських текстах (зокрема, ведах).

Нерідко в літературі згадується про спостереження астрономами з Землі неототожнюваних по сьогоднішній день об’єктів у Космосі. Випадки такого роду підібрані в статтях Олексія Архіпова “Затемнене сонце” і “Предтечі “чорного хмари”, що друкувалися в “Техніці – молоді” за 1983 (№ 12), у праці Хефлінга Х. [14] та ін.

Наука поки не в змозі ні підтвердити, ні спростувати більшості з вищенаведених фактів. Так чому б не повірити в існування паралельного Всесвіту? Адже дослідження багатьох учених доводять, що паралельний світ – це реальність, яка існує одночасно з нашою, але цілком незалежно. Звичайно, людей значно більше цікавить, чи існує можливість побачити або навіть “помацати” ці альтернативні світи, як їх відшукати? Якщо візьмемо деякі предмети, що іноді виводяться на орбіту, де вони практично за інерцією долітають до наміченої мети, а потім

“падають” на іншому кінці планети, то легко припустити, що за таким же принципом можна переміщати і інші предмети, якщо тільки відшукати вхід у паралельну реальність [12]. І цей вхід шукають як теоретично, так і практично.

Якщо Всесвіт таки нескінченний, то з цього випливає ще один висновок. Десь у віддаленому куточку Багатосвіту є галактика, яка виглядає точнісінько так, як Чумацький Шлях, в якій є Сонячна система, як дві краплі води схожа на нашу, з планетою, яка є вилитою копією Землі, на якій стоїть будинок, невідмітний від нашого, в якому живе хтось, абсолютно схожий на нас, і він зараз читає точно таку ж книгу й уявляє собі нас, загубленого десь в далекій галактиці, і ось він щойно дістався до кінця цієї фрази. І така копія можлива не одна. У нескінченному Всесвіті їх може бути нескінченно багато. У якихось наш двійник зараз читає ці фрази разом з нами. В інших він перескочив вперед або ж відклав книгу, щоб підкріпитися. Ще десь життя у нього склалося далеко не так вдало, і ми навряд чи захотіли б зустрітися з ним у темному провулку.

І ми ніколи не зустрінемося. Ці “копії” мешкають у настільки далеких один від одного світах, що навіть променю світла, який розпочав свою подорож у момент Великого вибуху, не вистачило б часу перетнути простір, що нас розділяє. Але, навіть не маючи можливості спостерігати ці далекі області, ми розуміємо: з ключових фізичних принципів випливає, що нескінченно великий Космос є вмістилищем для нескінченного числа паралельних світів – ідентичних нашому, відмінних, зовсім не схожих.

Подібні висновки витікають із попередніх відкриттів. У 1927 на Сольвєєвському конгресі з фізики бельгійський астроном і математик Жорж Леметр (1894–1966) заявив, що рівняння загальної теорії відносності, які Альберт Ейнштейн (1879–1955) опублікував десятиліттям раніше (1916), тягнуть за собою драматичне перекроювання історії творення. Згідно обчислень Леметра, початок Всесвіту поклала крихітна порошок з немислимою щільності (“первинний атом”, як він її назвав), яка тривалий час розросталася, щоб перетворитися на наш Космос.

На тлі десятків іменитих фізиків, які разом із А. Ейнштейном зібралися на тиждень в брюссельському готелі “Метрополь” для інтенсивних дебатов про квантові теорії, Леметр був досить незвичайною фігурою. На той час він не тільки закінчив роботу над докторською дисертацією, але також завершив навчання в єзуїтському університеті в Левені і отримав сан абата (1922). В перерві між виступами Леметр, у пасторському комірі, підійшов до людини, чиї рівняння, як він вважав, були

основою нової наукової теорії походження Космосу. Ейнштейн знав про теорію Леметра, нещодавно він прочитав його статтю на цю тему і не зміг знайти жодної вади в його маніпуляціях із рівняннями загальної теорії відносності. Леметр був не першим, хто показав Ейнштейну цей результат. У 1921 російський математик і метеоролог Олександр Фрідман (1888–1925) знайшов клас рішень рівнянь Ейнштейна, що описує Всесвіт, який зростає завдяки розширенню простору. Спочатку Ейнштейн відкинув ці рішення, вважаючи їх помилковими. У самому розпалі конгресу у відповідь на заяву Леметра Ейнштейн відповів: “Ваші математичні викладки коректні, але ваші фізичні висновки жахливі”.

Проте пізніше він визнав, що був не правий, і взяв свої слова назад. Однак він не бажав бути заручником математиків і спробував виправити свої рівняння, керуючись інтуїтивним уявленням про те, яким повинен бути Космос, і спираючись на свою глибоко вкорінену віру в те, що Всесвіт вічний і на великих масштабах статичний і незмінний. Всесвіт, – переконував Леметра Ейнштейн, – не розширюється і ніколи не розширювався.

Через 6 років на семінарі в обсерваторії Маунт-Вільсон Ейнштейн уважно вислухав, як Леметр викладав докладніший варіант своєї теорії про те, що Всесвіт почався з первинного спалаху, а галактики були тліючим вугіллям цього спалаху в широкому морі простору. Коли семінар підійшов до кінця, Ейнштейн встав і оголосив, що теорія Леметра – це “найпрекрасніше і найпереконливіше пояснення творіння”, яке йому коли-небудь доводилося чути. Знаменитий фізик схилився до того, щоб змінити свою думку про найбільш інтригуючу таємницю. Сьогодні Леметр відомий серед учених як батько Великого вибуху, разом із яким “постали” матерія, простір і час.

У 1929 американський астроном Едвін Габбл вивів закон розширення Всесвіту (закон Габбла), за яким швидкість розбігання галактик пропорційна відстані між ними. Це розширення підтверджується реліктовим випромінюванням, відкритим у середині 1960-х, і червоним зсувом спектра.

Проте навіть якщо Всесвіт кінечний, то чим він більший, тим краще маскується під нескінченний. Велика частина цього Всесвіту знаходиться за межами видимого, навіть якщо використовувати найпотужніші телескопи (частина світу чи Метагалактика, що доступна дослідженню астрономічними засобами, які відповідають досягнутому рівневі розвитку науки, простягається на $1,6 \times 10^{24}$ км і нікому не відомо, наскільки вона велика за межами видимої частини). Незважаючи на те, що світло поширюється неймовірно швидко, якщо об'єкт досить віддалений, то випущене ним світло – навіть якщо це сталося відразу

після Великого вибуху (близько $13,73 [\pm 0,12]$ млрд років з подальшим розширенням Всесвіту) [3] – просто не встигне долетіти до нас.

Оскільки вік Всесвіту приблизно 13,7 млрд років, то можна подумати, що в цю категорію потрапляє все, що знаходиться далі, ніж 13 700 000 000 світлових років. Такий інтуїтивний висновок в цілому правильний, але треба враховувати, що розширення простору збільшує відстань між об'єктами, один з яких віддав світло давним-давно, а інший щойно це світло поглинув; тому максимальна відстань, на яку ми можемо зазирнути, насправді більша – приблизно 41 мільярд світлових років [2]. Області Всесвіту, які знаходяться на величезній відстані від нас, недоступні нашим спостереженням. Подібно кораблям, що попливли за обрій і тому невидимі з берега, об'єкти в просторі занадто віддалені, щоб бути доступними для спостереження, знаходяться, як кажуть астрономи, за межами нашого космічного горизонту.

Найпереконливішим доказом існування інших світів є інопланетяни. Проте постає питання: як вони дісталися до нас? Для прикладу, космічні апарати землян досягли третьої космічної швидкості (16,67 км/с). За такої швидкості навіть до Марса летіти більше року. Та нехай навіть можна досягти швидкості світла, то навіть із такою швидкістю до найближчої від Землі зоряної системи Альфа Центавра треба летіти 4,367 років у один бік. Тож вчені давно почали задумуватися над ідеєю *Часових Коридорів* (ЧК), які були б єдині здатними забезпечити можливість швидких міжгалактичних польотів. Але чи можливий “зсув” часу?

Іноді вже в повсякденному житті ми стикаємося з ситуацією сповільнення чи прискорення плинності часу. Наприклад, чим сильніше підкрадається до людини страх, тим більше розтягуються миті, надаючи “зайві” секунди для прийняття рятівних рішень. Потім, звичайно, організм розслабляється, час у ньому після прискорення спочатку сповільнюється і лише потім приходить в норму. Після того, як небезпека мине, люди перебувають у шоці, не реагують ні на що, вони ніби випадають із нашого звичайного часу. Спочатку за одну “страшну” мить живуть хвилину, потім хвилину шоку відчують як одну мить свого життя. Наслідки цього можуть бути неймовірними: годинники на руках очевидців раптом починають поспішати; люди, які знаходяться поруч і не здогадуються про небезпеку, також несподівано для них самих починають бачити “сповільнене кіно”.

На Землі в різних місцях помічені явища, пов'язані з різними трансформаціями часу. Можна уявити, що в цих просторах час тече по-своєму (дослідники припускають, що такі місця можуть бути особливими “шлюзами” для переходу в інші просторові виміри чи в інші

світі). Існують навіть припущення, що смерть людини є саме формою переходу в простори інших вимірів, де наше матеріальне тіло існувати не може.

Деякі езотеричні вчення передбачають, що в кожного землянина є свій Часовий Коридор, через який можна дізнатися про події майбутнього. Коли показують якусь подію з цього майбутнього, ЧК спочатку коливається, а потім звідти з'являються етюди прийдешньої події. У Часовому Коридорі йде індивідуальний для даного Коридору годинник. Часовий Коридор на вигляд нагадує трубку зі своєрідними розширеннями на кінцях, як у грамофона, такий своєрідний двосторонній грамофон. За цим ЧК можна вийти в майбутнє. Для попадання в минуле теж мається ЧК, але він має дещо іншу форму. Відкриття ЧК пов'язане з центром, що знаходиться в мозочку. Щоправда, в основної маси землян цей центр закритий.

Як вважають представники східних містичних вчень, з ЧК міцно пов'язана душа землянина. Коли настає кінець життя, ЧК закручується і відразу, після відходу з життя, закріплюється. Зберігається він у вигляді кільця до наступного втілення душі. Кожна мить життя відзначена таким Коридором. Народження землянина фактично починається з моменту зачаття, бо вже в цей момент для майбутнього життя призначається термін перебування на Землі – Час, і віддається ємкість із термінами часу життя.

На нашій планеті є зони, де, як відомо, закони фізики перестають працювати. Кажуть, що, увійшовши в зони тимчасових аномалій, можна пробути там досить довго, але, повернувшись, дізнатися, що минуло всього кілька “земних” секунд. Або, навпаки, пробувши там кілька хвилин, повернутися назад, виявивши, що пройшли роки. Подібне відзначають, наприклад, у Тибеті, де існують гори і скелі плоскої або увігнутої форми, що нагадують “відбивачі”. Їх здавна називали “дзеркалами часу”. Вважається, що “кам'яні дзеркала” Тибету можуть стискати час. За низкою свідчень, людина, потрапляючи в простори дзеркал, бачить незвичайні речі: себе в дитячому віці, НЛО або інші світи. Після виходу із зони дзеркал починається стрімке старіння організму. Часто згадують трагедію чотирьох альпіністів, які потрапили під вплив таких “дзеркал”. Повернувшись із подорожі додому, всі четверо за рік перетворилися на людей похилого віку і незабаром померли.

Були спроби моделювання подібних явищ у лабораторних умовах. Успішними визнані дослідження російських фахівців під керівництвом академіка В. П. Казначеева (нар. 1924), однак ці роботи незабаром були засекречені. В пресі час від часу спливає тема так званих “дзеркал Козирєва”. Російський вчений Микола Козирєв (1908–1983) розробив

особливі системи дзеркал різної форми, усередині яких нібито змінюється хід часу. Розуміння цього феномена ґрунтується на припущенні, що час – це енергія, яка здатна стискатися або розтягуватися. За цією версією, всередині простору дзеркал Козирєва всі процеси можуть іти набагато швидше. Подібні явища прийнято пояснювати відносністю часу за Ейнштейном, хоча деталі опускаються.

Теорії про подорожі в часі, завжди залишаються одними з найбільш вражаючих слідом за розробками в області телепортації, торсіонних полів і антигравітації. Втім, подорожі в часі не повезло більше – досі немає не тільки очевидців переміщення в часі, а й універсального визначення часу. У якомусь сенсі кожен із нас – справжній мандрівник у часі, правда, це не вражає, тим більше, що рухатися в цьому розумінні можна тільки “вперед”.

До Ейнштейна про подорожі в часі говорили тільки літератори, причому ідея “часу назад” належить Едварду Пейджу Мітчеллу, видавцеві газети New York Sun, який за 7 років до “Машини часу” Г. Д. Уеллса надрукував оповідання “Годинник, який ішов назад” (1888). У фізиці про можливість подібних переміщень стало модно розмірковувати слідом за А. Ейнштейном. Феномен подорожі в часі з того моменту пояснюють з точки зору дії просторово-часового континууму. “Тінь” Ейнштейна донині “лежить” на всіх хоч трохи серйозних міркуваннях на цю тему.

За теорією відносності (1905–1916) виходить, що при швидкості, близькій до швидкості світла, час має сповільнюватися. Однак швидкість світла практично недосяжна на відміну від швидкості звуку, бар’єр якої був подоланий в останній чверті XX ст. Далі за теорії Ейнштейна впливає, що, коли тіло розвиває швидкість, близьку до швидкості світла, його вага починає збільшуватися і в точці досягнення цієї швидкості практично нескінченна. Теорію часу супроводжує ще одна аксіома: перша міжгалактична подорож, якщо вона станеться, буде пов’язана не з винаходом надшвидкого транспорту, а з відкриттям особливого середовища, в якому будь-який транспортний засіб міг би розігнатися до потрібної швидкості [12].

Часові Коридори є не тільки у землян, але й в інших областях Всесвіту, зокрема, між планетними системами, галактиками. Підтвердженням існування ЧК могло б стати розкриття механізму й обставин виникнення нових зірок. Астрономи впродовж довгого періоду часу не можуть зрозуміти природу походження деяких тіл, існуючих в небі. Зовні це виглядає як поява речовини з порожнечі. Якщо припустити, що виникнення нових небесних тіл – це вихлюпування матерії з паралельного Всесвіту в наш світ, то тоді можна припустити й те, що переміститися в паралельний світ може і будь-яке інше тіло. За Козирєвим,

по “чорних” тунелях із нашого Всесвіту йде в паралельні світи матерія, а по “білих” від них до нас поступає енергія. А за словами австралійського парапсихолога Жана Грімбіара, серед аномальних зон у всьому світові існує близько 40 тунелів, які є переходами в паралельні світи. Завдяки подібним Часовим Коридорам відбувається ніби стиснення (“згортання”) відстані й часу, що робить можливим далекі мандрівки.

“Машина часу” таки існує. І це вже не заява фантастів – математики доводять, що переміщатися можна як у майбутнє, так і в минуле. Але сьогодні машина часу – не людський витвір, створити її поки що здатна лише природа та її явища. Вчені допускають існування кількох типів Часових Коридорів: а) квантові тунелі-переходи; б) чорні дірки; в) білі дірки; г) кротові нори; д) космічні струни; е) інші космічні тунелі тощо.

Беручи до уваги існуючі фізичні закони, не можна заперечувати, що зв’язок між паралельними світами може здійснюватися через *квантові тунельні переходи*. Автором цієї гіпотези є фізик Крістофер Монро. Існуючі закони фізики справді не відкидають сміливого припущення про те, що паралельні світи можуть бути пов’язані квантовими тунельними переходами. Це означає, що теоретично можна перейти з одного світу в інший, не порушуючи закону збереження енергії. Однак для такого переходу потрібна фантастична кількість енергії, якої не набереся у всій нашій Галактиці.

Згідно інший варіанту, переходи між світами знаходяться в *чорних дірках* – областях у просторі-часі, воронках чи об’єктах, про природу яких відомо дуже мало. Вважається, що коли зірки, маса яких перевищує масу Сонця як мінімум в 4 рази, гинуть, тобто коли їх “пальне” згорає, вони вибухають через тиск, викликаний їх власною вагою. В результаті вибуху утворюються чорні дірки – величезні об’єкти з потужними гравітаційними полями. Об’єкт, що досягає меж чорної дірки – так званого “горизонту подій”, – всмоктується в її надра (її характерний розмір – “гравітаційний радіус”), причому ззовні не видно, що відбувається “всередині”.

Чорні дірки справді мають ряд незвичайних властивостей. Їх маса – мільярди наших Сонць. При цьому чорні дірки володіють найпотужнішою силою тяжіння. Вона настільки велика, що покинути чорну дірку не можуть навіть об’єкти, які рухаються зі швидкістю світла, в тому числі кванти самого світла не можуть вирватися звідти, а отже розгледіти її в звичайний телескоп неможливо. В глибині чорної діри – імовірно, в центрі, в так званій точці сингуляр – закони фізики припиняють діяти, і просторова й тимчасова координати, грубо кажучи, міняються місцями, а подорож у просторі стає подорожжю в часі. Таким чином, у

центрі чорної дірки знаходиться коридор, де простір і час змінюють свої характеристики. Кордон цієї області називається “горизонтом подій”.

Навколо горизонту подій чорної дірки існує область, звана ергосферою, всередині якої тілам неможливо спочивати відносно віддалених спостерігачів. Вони можуть тільки обертатися навколо чорної дірки по напрямку її обертання [5; 7; 15]. Цей ефект називається “захопленням інерціальною системою відліку” (frame – dragging) і спостерігається навколо будь-якого масивного тіла, що обертається, наприклад, навколо Землі або Сонця, але в набагато меншому ступені. Саму ергосферу ще можна покинути, ця область, на відміну від горизонту подій, не є захоплюючою. Розміри ергосфери залежать від кутового моменту обертання.

У рамках класичної (неквантової) теорії гравітації чорна дірка – об’єкт незнищуваний. Вона може тільки рости, але не може ні зменшитися, ні зникнути зовсім. Хоча, можливо, дірка випаровується, і може випаруватися повністю. При цьому інтенсивність випаровування наростає лавиноподібно, і заключний етап еволюції носить характер вибуху, наприклад, чорна дірка масою 1 000 тонн випарується приблизно за 84 секунди, виділивши енергію, що дорівнює вибуху десяти мільйонів атомних бомб середньої потужності.

Чорні дірки сповільнюють час. Якщо зробити чорну дірку масою, рівною масі Землі, то вийде кулька з діаметром всього 9 мм. Якось відомий астрофізик, Карл Саган (1934–1996), сказав: “У Всесвіті більше зірок, ніж піщинок на пляжах усього світу”. Але схоже, у Всесвіті всього 10^{22} зірки. Це число визначається кількістю чорних дірок. Потоки частинок, що випускаються чорними дірками, розширюються до міхурів, які поширюються крізь області формування зірок.

Чорні дірки зоряних мас утворюються як кінцевий етап життя масивної зірки; після повного вигорання термоядерного палива та припинення реакції зірка теоретично повинна почати остигати, що призведе до зменшення внутрішнього тиску і стисненню зірки під дією гравітації. Стиснення може зупинитися на певному етапі, а може перейти в стрімкий, катастрофічно швидкий “гравітаційний колапс”. Дуже великі чорні дірки, що розрослися, за сучасними уявленнями, утворюють ядра більшості галактик. До їх числа входить і масивна чорна дірка в ядрі нашої Галактики – Стрілець А.

Існування чорних дірок зоряних і галактичних масштабів вважається більшістю вчених так би мовити надійно доведеним астрономічними спостереженнями (за їх тяжінням або за тормозним випромінюванням газу, що падає на них ззовні). Сьогодні “відкрито” понад 300 чорних дірок – існування цих об’єктів передбачає загальна теорія відносності.

За іншими даними, вченими на даний момент “виявлено” близько тисячі об’єктів у Всесвіті, які можна зарахувати до чорних дірок. Всього ж, припускають дослідники, існують десятки мільйонів таких об’єктів.

Космологи стверджують, що чорні дірки можуть служити шляхами з однієї реальності в іншу і назад, бути найбільш вірогідним претендентом на Часовий Коридор. “Є версія, що ходи в паралельні світи ховаються в так званих чорних дірках, – говорить російський філософ Володимир Аршинов (нар. 1941), – вони і можуть бути свого роду воронками, що засмоктують матерію”. Тобто, чорні дірки можуть бути космічними воротами до інших всесвітів. Проте тут є одне “але”: перш ніж тіло досягне зони, де закони традиційної фізики перестають діяти, воно буде зруйноване. Ця точка зору була висловлена фізиком Каліфорнійського інституту технології Кіпом Торном (нар. 1940), автором монографії “Чорні дірки і викривлення часу”.

Фізики припускають, що якщо є чорні дірки, які затягують усе, що опинилося в зоні впливу, то десть там, у “ядрі” дірки, повинна бути якась “біла дірка”, що виштовхує матерію з настільки ж нищівною силою. Біла дірка є головною протилежністю чорної дірки – якщо з чорної дірки не можна вибратися, то в білу діру неможливо потрапити. Білою діркою мабуть є область IV в розширеному просторі-часі Шварцшільда (за іменем німецького астронома Карла Шварцшільда, 1873–1916) – в неї неможливо потрапити з областей I і III, а от із неї потрапити в області I і III можна. Оскільки загальна теорія відносності і більшість інших теорій гравітації оборотні в часі, то можна розгорнути рішення гравітаційного колапсу в часі і отримати об’єкт, який не схлопується, формуючи навколо себе горизонт подій майбутнього і сингулярність під ним, а навпаки, об’єкт, який народжується з невидимої сингулярності під горизонтом подій минулого і потім розлітається, знищуючи горизонт – це і буде біла дірка. Проте сьогодні фізичні об’єкти, які можна достовірно вважати білими дірками, ще не відомі.

Астрофізики впевнені, що в Космосі є різні тунелі, через які можна переміститися в інші Всесвіти і навіть в інший час. Імовірно, вони утворилися, коли наш Всесвіт тільки зароджувався. Саме тоді, кажуть вчені, коли простір “кипів” і викривлювався. Цим космічним “машинам часу” дали назву “кротових нор”. Від чорної дірки “нора” відрізняється тим, що туди можна не тільки потрапити, але й повернутися назад. Сила тяжіння кротових нор теж величезна. Проте якщо заглянути всередину “кротові нори”, можна побачити світло минулого.

Подібна “машина часу” в Космосі має такий вигляд: два отвори у просторі та часі, з’єднані коридором. “У даному випадку мова йде

про дуже незвичайні об'єкти, які були відкриті за теорією Ейнштейна. Згідно останньої, в дуже сильному полі відбувається викривлення простору, і час то скручується, то сповільнюється, ось такі фантастичні властивості", – пояснює заступник директора Астрокосмічного центру Фізичного інституту Академії наук І. Новіков (нар. 1935). Ці об'єкти вчені й назвали "кротовими норами".

Сьогодні астрофізики лише гіпотетично довели існування "кротових нір" у Всесвіті. Практичний їх пошук – одне з головних завдань сучасної астрономії. "Про чорні дірки почали говорити десь наприкінці 60-х років, і коли вони робили ці доповіді, це здавалося фантастикою. Усім здавалося, це абсолютна фантастика – зараз це у всіх на устах, – розповідає директор Астрономічного інституту МДУ ім. Штернберга Анатолій Черепашук (нар. 1940). Так і зараз "кротові нори" теж фантастика, проте теорія передбачає, що "кротові нори" існують", і, сподіваємось, колись будуть відкриті.

"Кротові нори" належать до такого загадкового явища як "темна енергія", з якої складається 70 % Всесвіту. "Зараз відкрита темна енергія – це вакуум, який має негативний тиск. І в принципі "кротові нори" могли формуватися зі стану вакууму", – припускає А. Черепашук. Одне з місць проживання "кротових нір" – центри галактик. Головне тут – не переплутати їх з чорними дірками, які також знаходяться в центрі галактик.

"У центрі галактик, в їх ядрах, є дуже компактні об'єкти, це чорні дірки, проте передбачається, що деякі з цих чорних дірок зовсім не чорні дірки, а входять в ці "кротові нори", – розповідає Ігор Новіков. Від Землі до центру нашої Галактики (центром якої є Чумацький шлях) – 25 тис. світлових років. Якщо виявиться, що ця чорна дірка – "кротова нора", коридор для подорожі в часі, це значить, що людству до нього летіти й летіти. Залишається знайти ці тунелі, які письменники-фантасти називають "*зоряними воротами*". Або – побудувати. Так само, як тунель крізь гірський хребет, який коротше об'їзної дороги. Тільки в даному випадку доведеться вдатися до прискорювачів елементарних частинок, створивши "воронку" в просторі. І збільшувати її до прийнятних розмірів, використовуючи енергетичні поля, схожі з тими, які змусили Космос миттєво розширитися відразу після "Великого вибуху".

Ще одна цікава теорія про способи подорожі в часі належить фізику з Принстона, Річарду Готу. Він припустив існування якихось *космічних струн*, що були утворені на ранніх етапах формування Всесвіту. Відповідно до теорії струн, усі мікрочастинки утворені замкнутими в петлі крихітними струнами і перебувають під жахливим натягом у сотні мільйонів тонн. Їх товщина набагато менша розмірів атома, проте

колосальна гравітаційна сила, з якою вони впливають на об'єкти, що потрапляють у зону їхнього впливу, розганяє їх до колосальної швидкості. Поєднання або співположення струни і чорної дірки здатне створити закритий коридор із викривленим просторово-часовим континуумом, який і міг би використовуватися для подорожі в часі.

Існування таких ліній в рамках загальної теорії відносності було винесене на обговорення австрійським математиком Куртом Гьоделем (1906–1978) у 1949 на підставі отриманого ним точного рішення рівнянь Ейнштейна, відомого як метрика Геделя. Такі криві виникають і в інших рішеннях, таких як “циліндр Тіплера” (за іменем американського фізика Франка Тіплера, нар. 1947) і “прохідна кротова нора”. Існування замкнутих часоподібних кривих дозволяє здійснювати подорожі в часі з усіма пов'язаними з ними парадоксами. У просторі-часі Керра (за іменем новозеландського астрофізика Роя Керра, нар. 1934, який описав гравітаційне поле чорної зірки, що обертається) також існують замкнуті часоподібні криві, на які можна потрапити з нашого Всесвіту: вони відокремлені від нас горизонтом, проте можуть виходити в інші всесвіти цього рішення. Тим не менше, питання про їх дійсне існуванні в разі реального колапсу космічного тіла поки не вирішене.

Існують й інші, менш екзотичні способи “обдурити” час. Найлегше це буде зробити астронавтам. Перебування, наприклад, на планеті Меркурії протягом 30 років означає, що астронавт повернеться на нашу планету більш молодим, ніж якби він залишався на Землі, оскільки Меркурій обертається навколо Сонця трохи швидше Землі (за 88 діб). Однак тут лінійний хід часу зберігається, і в чистому вигляді подорожжю в часі даний феномен називати не варто. Більш того, зафіксовано, що астронавти, яких на орбіти виносить “Шаттл”, вже зараз випереджають “земний” час на кілька нано-секунд, хоча до швидкості світла їм далеко.

Торн запропонував ще один спосіб досягнення необхідного для подорожі в часі прискорення. Виходячи з теорії Ейнштейна, за якою простір і час всюди постійні, він вивчав інші “дірки” (крім “чорних” і “білих”) у просторово-часовому континуумі. Ці *тунелі* нібито здатні виникати між віддаленими об'єктами завдяки казуальній скрученості простору. Зазначені нори-тунелі можуть зв'язувати віддалені в просторі точки, які існують в принципово різних часових площинах. Кіп Торн абсолютно серйозно напередодні відкриття цих тунелів пропонував для підтримки їх відкритими покривати поверхню тунелю якоюсь речовиною з негативною щільністю енергії. Гравітаційні сили будуть прагнути зруйнувати тунель, зачинити його, а покриття буде розштовхувати стінки і утримувати від колапсу.

Сьогодні більшість теоретиків зійшлися на тому, що будь-який вплив на хід досконалого створює нову, паралельну реальність або іншу “світову лінію”, нітрохи не заважаючи існуванню вихідної. І таких реальностей буде рівно стільки, скільки необхідно для несуперечливого існування кожної з них. Міркування, дискусії та лекції про природу часу і можливості подорожі в часі досі залишаються улюбленим заняттям серйозних фізиків – свого роду інтелектуальною забавою. Якось згадуваний астрофізик NASA Карл Саган у відповідь на заяву англійського космолога Стівена Хокінга (нар. 1942) про те, що якби подорожі в часі були можливі, серед нас виявилося б повно “хлопців із майбутнього”, парирував тим, що є, як мінімум, дюжина способів спростувати цю заяву. По-перше, машина часу може переносити передусім у майбутнє. По-друге, вона може переносити і в минуле, але недалеко. По-третє, наші нащадки з майбутнього можуть переміщатися тільки до тих предків, у яких машина часу вже діє і т.п. Як би там не було, гіпотетична можливість подібних подорожей зберігається і спростувати її не в змозі самі уїдливі скептики.

Області формування зірок – це ділянки газових хмар, які можуть охолоджуватися і утворювати зірки. Потоки частинок нагрівають ці газові хмари і запобігають появі зірок. Це означає, що існує збалансоване співвідношення між кількістю зірок і активністю чорних дірок. Дуже велика кількість зірок, розташованих у Галактиці, зробить її надто гарячою і вибухонебезпечною для розвитку життя, проте надто мала кількість зірок теж не сприяє виникненню життя.

Форми життя можуть бути різними, причому не обов’язково схожими на земні (бо їм може бути притаманна інша хімічна основа). Світи теж можуть бути різними, як і різними зафіксовані живі істоти, що, як помічено, лише періодично з’являються на Землі, бо не є на ній “автохтонними”. Може вони попадали до нас на певний час через Часові Коридори, коли їх доставляють інопланетяни для проведення своїх наукових досліджень?

Серед претендентів на інопланетне походження на першому місці стоїть *Лохнеське чудовисько* (Нессі) – легендарна істота (плезіозавр?), яка була помічена в шотландському озері Лох-Несс (в Росії аналогічним йому вважається Бросненгське чудовисько, у Конго – “мокеле-мбембе” – тут уже динозавр типу диплодок). Озеро Лох-Несс є водоймищем до 230 м завглибшки, 1,5 км шириною, 37 км завдовжки (площа 55,5 км²), з каламутною водою, незначною кількістю поживних речовин, але воно може з’єднується з морем (і паралельним світом? – І. М.).

За переказами, першими розповіли світові про таємничу істоту в далекому шотландському озері римські легіонери, які з мечем у руках

освоювали кельтські простори на зорі християнської ери. Місцеві жителі увіchnили в камені всіх представників шотландської фауни – від оленя до миші. Єдиною кам'яною статуєю, ідентифікувати яку римляни не змогли, було дивне зображення довгошийого тюленя велетенських розмірів.

Перша письмова згадка про істоту, що живе у водах озера Лох-Несс, сходить до VI ст. н.е. У життєписі святого Колумби (521–597), написаному Адомнаном (627–704), абатом Айонського монастиря в Шотландії, через сто років після подій, розказано про тріумф святого над “водяним звіром” в річці Несс. Настоятель Колумба тоді займався наверненням у віру язичників піктів і скоттів у своєму новому монастирі біля західного узбережжя Шотландії. Зокрема, близько 565 н.е. Колумба хрестив короля піктів Бруда I, столиця якого Інвернесс розташована біля від Лох-Несса. Згідно з житієм, якимсь Колумба вийшов до озера і побачив, що місцеві жителі ховають одного зі своїх людей – той був покалічений і вбитий, коли плавав у озері. Його згубив нісаг (кельтське чудовисько). Жителі, озброєні баграми, щоб відганяти чудовисько, підтягли тіло загиблого до берега. Один із учнів святого кинувся у воду і поплив через вузьку протоку, щоб пригнати човен. Коли він відплив від берега, “з води піднявся дивного вигляду звір, на зразок гігантської жаби, тільки це була не жаба”. Колумба відігнав чудовисько молитвою. В іншій версії оповіді, де не згадується деталей вигляду чудовиська, а воно називається просто велетенським звіром – святий обертає його на дерево.

Перші задокументовані відомості про спостереження істоти на озері відносяться до часу побудови військової дороги генералом Уейдом на південному березі (XVIII ст.) – тоді вибухові роботи у Фойерса злякали двох величезних чудовиськ, які дрімали. Протягом XIX століття надходили повідомлення про велетенських “саламандр”. Потім “монстр” начебто ненадовго втихомирився. Аж раптом в 1880 при повній тиші і ясному небі на озері перекинувся і пішов на дно разом з людьми невеликий вітрильник. Відразу згадали про чудовисько, благо знайшлися люди, які бачили його.

У 1932 якась міс МакДональд стверджувала що бачила істоту, яка пробиралася по мілині до озера. Великого інтересу це повідомлення не викликало, хоча згодом дослідники звернули на нього увагу, оскільки очевидиця стверджувала, що істота нагадувала крокодила з короткою головою. Навесні 1933 газета “Інвернесс кур’єр” вперше опублікувала детальну розповідь про спостереження невідомої істоти в озері подружжям Маккей, наведену інспектором Управління водного та лісового господарства Алексом Кемпбеллом, який згодом свідчив про власні численні спостереження істоти і стверджував, що чув його подих.

Під час першого піку спостережень чудовиська в 1933–1934 Нессі ототожнювали з персонажем кельтської легенди Келпі. Легенда описує цього водяного духа озера як коня з довгою шиєю і зовсім маленькою головою. Угледівши випадкового подорожнього, Келпі заманював його, підставляючи свою лиснючу спину – немов пропонував довести – і затулював довірливу людину під воду. Як бачимо, Нессі давав про себе знати лише час від часу. В наші часи поява цього чудовиська теж зафіксована тільки в окремі періоди (1955, 1957, 1960, 1972, 1975, 1994, 2003, 2005, 2007, 2009) [6].

Не менш загадковою є *“Снігова Людина”* – людиноподібна істота, яку зустрічали в високогірних та лісових районах Землі. Її існування підтверджується багатьма ентузіастами. Є думка, що це реліктовий гомінід, тобто ссавець із заgonу приматів і роду людини, який зберігся до наших днів з доісторичних часів (чи теж був завезений на Землю? – І. М.).

Відомі численні зображення істот, подібних сніговій людині (на предметах мистецтва Стародавньої Греції, Риму, Давньої Вірменії, Карфагену і етрусків, а також середньовічної Європи) і згадки, в тому числі в Біблії (*“кудлатий”*), Рамаїні (*“ракшаси”*), в поемі Нізамі Гянджеві (бл. 1141 – бл. 1209) *“Іскандер-наме”*, фольклорі різних народів (*“фавн”* і *“сатир”* у Стародавній Греції, *“еті”* в Тибеті, Непалі і Бутані, *“гулей-лазні”* в Азербайджані, *“чучунни”*, *“чучунаа”* в Якутії, *“алмас”* в Монголії, *“ежен”*, *“маожень”* і *“женьсюн”* в Китаї, *“киік-адам”* і *“албасти”* у Казахстані, *“шиш”* і *“шишига”* у росіян, *“див”* в Персії (і Київській Русі), *“дідько”* і *“чугайстер”* в Україні, *“дев”* і *“албасти”* на Памірі, *“шурале”* і *“яримтик”* у казанських татар і башкирів, *“арсурі”* у чувашів, *“піцен”* у сибірських татар, *“абнауаю”* в Абхазії, *“сасквоч”* в Канаді, *“терик”*, *“гіркічавильін”*, *“міригди”*, *“кілтання”*, *“аринк”*, *“арис”*, *“рек-кем”*, *“джулія”* на Чукотці, *“бататут”*, *“седапа”* і *“орангпендек”* на Суматрі і Калімантані, *“агогве”*, *“какундакарі”* і *“кі-ломбе”* в Африці і т.п.) [13]. Діодор із Сицилії (бл. 90–21 до н.е.) писав, що сатири були надіслані тирану Діонісію I (406–367). А згідно свідчення Плутарха (бл. 45–бл. 127), мав місце випадок упіймання сатира солдатами римського полководця Л. К. Сулли (138–78).

Документально підтверджено, що в XIX ст. в Абхазії в селі Тхіна у людей жила жінка Зана, схожа на снігову людину, яка мала від людей декількох дітей і нормально інтегрувалася в людське суспільство. У 1884 в Канаді машиністами залізниці нібито був спійманий самець *“сасквоч”*, але незабаром він утік. Російський зоолог К. А. Сатунін стверджував, що в 1899 бачив самку *“бьябан-гулі”* в Талишських горах.

У 1921 про існування *“еті”* повідомив Говард-Бері, відомий альпініст, який очолював експедицію на Еверест. У 20-ті роки XX століття в Середній Азії нібито були спіймані кілька еті, укладені в зіндан і

після безуспішних допитів і тортур розстріляні як “басмачі”. Підполковник медичної служби Радянської Армії В. С. Карапетян у 1941 нібито провів безпосередній огляд живої дикої людини, спійманої в Дагестані; істота була незабаром убита і з’їдена. Свідчень цього випадку не збереглося, оскільки незабаром Карапетян і його подільники були розстріляні як шпигуни. У ХХ ст. теж зафіксовано кілька сот повідомлень про спостереження снігової людини.

В історії зустрічаємо оповіді про *Дракона*, одну з поширених міфічних істот, яка мала тулуб плазуна, іноді в поєднанні з частинами тіла інших тварин (змія, птах) (динозавр? – І. М.) [8, с. 394]. Образ дракона представлений у міфологіях Шумеру, Єгипту, Угаріта, Індії, Китаю, Японії, Греції, Мексики, Анд. У більшості культур він пов’язаний із культом водойм.

Перший із записаних міфів про дракона відноситься до шумерської культури і оповідає про те, як бог Нінурта переміг драконоподібного монстра Асага. Згодом подібні міфи з’явилися в інших ближньо- і середньосхідних культурах: аккадській, асирійській, хеттській і давньо-єгипетській. Відомості про монстрів, аналогічних Асагу, згодом проникли в іудейські, а потім і в християнські релігійні тексти [4]. У драконоподібного чудовиська з грецької міфології, Тіфона, крім уже традиційних характеристик такого роду монстрів, з’явився ще й дар гострого зору. У біблійних текстах є ряд згадок про монстрів і навіть пряме використання назви “дракон” в Одкровенні Іоанна Богослова.

Легенди про драконів є практично в усіх країнах Європи (Балаур – дракон румунської міфології, Куелебре – астурійської, дракон Фафнір – персонаж скандинавської міфології. Про останнього розповідає ісландська “Сага про Вольсунгів”. Фафнір також є дійовою особою опери Ріхарда Вагнера (1813–1883) “Кільце Нібелунгів” за мотивами епосу “Пісня про Нібелунгів”. У легендах Норвегії, Британії та Італії присутні “віверни” – дракони з крилами, але без передніх лап. Ймовірно, їх образ близький до “ліндворму”. У албанському фольклорі згадується дракон Болла.

Міфологічний мотив битви героя з драконом отримав надалі широке поширення у фольклорі, а потім проник в літературу у вигляді легенди про святого Георгія, що переміг дракона і звільнив полонену ним дівчину (Чудо Георгія про змія). Літературні обробки цієї легенди і відповідні їм зображення характерні для середньовічного європейського мистецтва.

У Європі дракони були носіями злого, іноді диявольського начала, і слов’янські дракони в цьому на них дуже схожі, проте на відміну від західних рицарських хронік, де вбивство дракона носило релігійний характер, наші богатирі знищували їх задля захисту своєї Батьківщини.

У слов'янських міфах термін “дракон” не був настільки розповсюджений як “змій”, але за описом вони схожі на західних драконів. Так, у билинах Київської Русі згадується триголовий дракон Змій Горинич. У казках і билинах ідеться про змія, якого втопив Микита Кожум'яка. У фольклорі південних слов'ян постає Огняник – дракон, що літає в хмарах й іноді падає на землю у вигляді вогненних іскор; з ним ототожнювали грозу.

Подальше використання образу дракона, зокрема, в міфологіях Східної і Південно-Східної Азії (Японія, В'єтнам, Корея, Китай), а також в пізнішій європейській культурі було пов'язане із естетичною роллю цього символу в мистецтві. Невідомо, чи є образ дракона в міфологіях ранніх держав Західної, Південної та Східної Азії, доколумбової Америки результатом незалежного розвитку чи має він відношення до культурних взаємовпливів (як помітний вплив близькосхідних міфів про дракона на грецький міф про Піфона, використання китайського символу дракона в міфологіях і мистецтві Японії, Індії та суміжних країн Південно-Східної Азії). У В'єтнамі еволюція образу дракона як символу імператорської влади стала відображенням періодів розквіту і занепаду суспільства.

З XI ст. в слов'янських текстах зустрічається слово “змій”, а в XVI ст. – і слово “дракон”, запозичене з грецької мови – вперше воно з'являється в текстах, перекладених Максимом Греком (XVI ст.). Все це показує, що відомості про дану істоту поширились по всій Землі, але не відомо, чи була вона земного походження.

У міфах різних народів світу і в свідченнях очевидців згадується *Морський Змій*, якому зазвичай приписують незвичайну пластичність і довгий, тонкий тулуб (що й дало привід для порівняння його зі зміями).

В п'яти місцях Старого Завіту з'являється ім'я “Левіафана” [Пов. 3, 8; 40, 25; Пс. 74, 14; 104, 26; Іс. 27, 1] як прообразу цього змія. В апокрифах (Книга Єноха, I–IV Книги Єздри, Апокаліпсис Баруха) теж зустрічається опис неймовірної величини Левіафана [9, с. 43]. Німецький лінгвіст Вільгельм Генезіус з'ясував, що слово *liviah* (корона, гірлянда) укупі з *an* набуває значення “той, хто закручується в спіраль”. При більш імовірній етимології – це *liviah+tan*, що означає “гірлянда”. А *tan*, у свою чергу, може означати крокодила, кита, дракона і велику рибу. Якщо прочитати уривки з псалма Давида, де згадується Середземне море і Левіафан, то стане ясно, що мова йде про морську тварину, але якщо додати до цього і рядки з книги Іова, то можна зробити висновок, що це не кит.

Збереглися легенди про жадливих блакитних черв'яків індійських річок, які ночами виходять на сушу з твані і ковтають биків і верблюдів.

Цю історію в різних варіаціях переказували Ктесій (II пол. V – поч. IV ст. до н.е.), Пліній Старший (23/24–79), Філострат Старший (кін. II – поч. III ст.), Солін (III ст. н.е.), Еліан (бл. 170 – після 222) і Паладій (360–420), насичуючи її все новими подробицями. Спочатку мова йшла про тварину 3–4-х метрів довжини, потім у Соліна вона перетворилося на 12-метрового вугра з пір'ям, здатного проковтнути слона “не жуучи”. Монстр мав гармонійні пропорції, потужну шию, пащу, повну зубів, червонуватий колір очей, шкіру покриту тісно прилеглою лускою, пальцями на лапах, що злилися в плавальні перетинки, з його ніздрів виходили струмені пари. Тварина здатна була підніматися над хвилями і оглядати все зверху [10].

Оскільки традиції морського змія й іудейського Левіафана погоджуються в деталях, це означає, вони сходять до однієї великої тварини, схожої на рептилію. Халдейські написи в Аккаді говорять про змія, який “побиває” море, і його зображення є на стінах царського палацу в асирійському місті Дур-Шаррукін. В “Упанішадах” згадуються морські чудовиська, в т.ч. Басоекі, цар змій, що мешкає в морях. У китайській казці розповідається про довжелезного морського змія – доки джонка пливла від одного його кінця до іншого, він встиг виспатися.

Багато подібних незвичайних істот описані І. І. Акімушкіним (1929–1993) у його книзі [1]. Причому, всі це створіння мали спільні “риси” – вони були майже не відомі землянам, з'являються на нашій планеті епізодично, і так само раптово зникали, їх бачили, але не могли спіймат чи дослідити. Невідомо, звідки вони з'явилися й куди поділися. Чи ж не були вони істотами з інших світів, які мали вплив на нашу реальність? Таких загадок, що наштотвхують нас на ідею паралельних світів, безліч. Кожна з них засвідчує момент закономірності, якому підлягаю все існуюче. Адже у світі все взаємопов'язано, все розвивається, все рухається і все змінюється,

Висновки. Можна ще довго перераховувати наявні в розпорядженні прихильників палеоконтакту дивовижні факти давньої історії. У той же час потрібно визнати, що теорія і практика проблеми палеоконтакту зараз ще далека від справді наукового розв'язання. На даний час немає чітких методик з ідентифікації історичних артефактів і з проведенням їх технічної експертизи. Підхід, пов'язаний із порівнянням “схоже – несхоже”, так само далекий від об'єктивності. Тому довільне тлумачення будь-яких загадкових історичних артефактів не слід приймати на віру. Тільки неупереджений науковий аналіз загадок історії здатний вивести проблему палеоконтакту із зібрання цікавих історій на рівень наукової дисципліни.

Теорія множинності світів – поки що всього лише модель. Кажуть, просто гарний спосіб пояснити багато загадкових речей. Перевірити її на практиці сучасна наука ще не в змозі. Але якщо припустити, що паралельні світи таки існують і заселені так само, як і наш, реальний світ, то тоді речі, досі незрозумілі, на кшталт різних паранормальних явищ, можуть відразу прояснитися, і світ стане іншим. Тому вже сьогодні хотілося б зазирнути трохи далі за “горизонт подій” – а що ж там?..

Література

1. Акимущин И. И. Следы невиданных зверей. – М. : Географгиз, 1960. – 152 с.
2. Брайян Грін. Прихована реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/398650/read>
3. Всесвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua>
4. Дракон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
5. Кауфман, Уильям Дж. Главы из книги Космические рубежи теории относительности. – 1981 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.astronet.ru/db/msg/1174703/kaufman-11/kaufman-11.html>. –
6. Лох-несское чудовище [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
7. Люмине, Жан-Пьер. Чёрные дыры: популярное введение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.astronet.ru/db/msg/1180462/node0.html>
8. Мифы народов мира: в 2 т. – Т. 1. А-К. – М. : Сов. Энциклопедия, 1980. – 672 с.
9. Мифы народов мира: в 2 т. – Т. 2. К-Я. – М. : Сов. Энциклопедия, 1982. – 720 с.
10. Морской змей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
11. Палеоконтакт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
12. Паралельні світи у фантастиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
13. Снігова людина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
14. Хефлинг Х. Все “чудеса” в одной книге. – М. : Прогресс, 1983. – 335 с.
15. Черная дыра [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>

Отримано 31.05.2014

Summary

Mozgovyi Ivan. The phenomenon of parallel worlds: the problem of the means of their detection.

The problem of so-called parallel worlds which can be hotbeds of alien civilizations with their phenomenological characteristics that may enable their representatives (aliens) with an appropriate level of technical capability to reach the Earth's lands. Based on this the ideas of paleovisit and paleocontact considered as a means of detection (confirmation) of the parallel worlds' existence.

Keywords: *paleovisit, paleocontact, parallel worlds, aliens, extraterrestrial civilizations, myths, artifacts.*

УДК 271.2:94(47)

Юрий ОСАДЧИЙ**ПОСЛЕДНИЙ КОШЕВОЙ АТАМАН
ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ ПЕТР КАЛНЫШЕВСКИЙ –
УЗНИК СОЛОВЕЦКОГО МОНАСТЫРЯ**

В статье рассматривается малоизученный период нахождения последнего кошевого атамана Запорожской Сечи Петра Калнышевского в Соловецком монастыре, ставшего не только местом его политического заточения, но и духовного подвига.

Ключевые слова: Калнышевский, келья, монастырь, монахи, религиозность, Соловки, тюрьма, узник.

Постановка проблемы. В начале июня 1775 по требованию императрицы Екатерины II была ликвидирована Запорожская Сечь, представлявшая собой одну из форм украинской государственности. После взятия российскими войсками Сечи ее кошевой атаман П. И. Калнышевский на долгие годы стал узником Соловецкого монастыря, являвшегося в то время самой мрачной тюрьмой России. Освещение периода политического заточения Калнышевского на Соловках не только дополняет общую картину истории Запорожской Сечи, последним кошевым атаманом которой он являлся, но и способствует раскрытию некоторые аспекты религиозной сферы его жизни и деятельности.

Анализ актуальных исследований. В работах известных российских и украинских исследователей истории запорожского казачества А. А. Скальковского (1808–1899), Д. И. Яворницкого (1855–1940), К. Г. Гуслистого (1902–1973), В. И. Голобуцкого (1903–1993) и Е. М. Апанович (1919–2000) о соловецком заточении Калнышевского или не упоминалось вообще, или сообщалось крайне скупое, без какой-либо конкретики и детализации [1; 4; 8; 15; 21]. В 1965 в Архангельске вышла книга местного историка Г. Г. Фруменкова (1919–1989) “Узники Соловецкого монастыря. Политическая ссылка в Соловецкий монастырь в XVIII–XIX веках” [18]. В ней автор, используя ранее неизвестные архивные документы, описал тюремный режим Калнышевского. Приведенный и скрупулезно проанализированный Фруменковым документальный материал до настоящего времени представляет собой наиболее полную иллюстрацию периода соловецкого тюремного заключения Калнышевского. Сведения о двадцатипятилетнем пребывании бывшего кошевого атамана Запорожской Сечи на Соловках вошли и в докторскую диссертацию Фруменкова [17]. В последние годы привлекают внимание публикации В. В. Грибовского о Калнышевском, в одной

из которых автор описал некоторые нюансы его соловецкого заключения [6]. Отдельные фрагменты о последних годах жизни нашего героя встречаются и в Интернет-ресурсах [13; 14; 16].

Цель данной статьи состоит в попытке автора дать по возможности цельную картину пребывания последнего кошевого атамана Запорожской Сечи Калнышевского в Соловецком монастыре и как политического узника, и как православного монаха.

Изложение основного материала. 5 августа 1775, спустя месяц после взятия Запорожской Сечи российскими войсками, которые возглавлял генерал-поручик Петр Текели, императрица Екатерина II подписала манифест “Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии”. “Мы, – говорилось в манифесте, – восхотели объявить во всей Нашей Империи, к общему известию Нашим всем верноподданным, что Сечь Запорожская в конец уже разрушена со истреблением на будущее время и самого названия запорожских казаков” [9, с. 175–176].

Но в манифесте Екатерины II ничего не говорилось о Калнышевском, что породило немало предположений о его дальнейшей судьбе. Скальковский, например, писал, что последний кошевой атаман Запорожской Сечи перебрался на Дон [15, с. 574]. В одной из казачьих песен содержался намек на то, что Калнышевский бежал в Турцию [18, с. 32]. Согласно же версии, выдвинутой писателем и краеведом из Ромен Данилом Кулиняком, Екатерина II, разыграв роль “гуманитки и благодетельницы”, позволила 85-летнему Калнышевскому вернуться в родное село Пустовойтовку (ныне Роменского района Сумской области), чтобы он мог там тихо дожить свой век. Но через год Калнышевский был переправлен в Петербург в распоряжение Военной коллегии – высшего органа военного управления Российской империи, президентом которой в то время являлся всевластный екатерининский фаворит Григорий Потемкин. Поводом для этого, как считает Кулиняк, стали попытки бывшего кошевого атамана тайно наладить контакты с той частью запорожского казачества, которая после разгона Сечи пыталась восстановить ее за пределами России [14].

Однако, как сообщал 6 июня 1775 Текели в своем донесении Екатерине II, Калнышевский вместе с писарем Иваном Глобой и судьей Павлом Головатым были “взяты под караул” сразу же после “овладения” Запорожской Сечью [3, с. 587]. Поэтому никаких сношений Калнышевского с ушедшими на территорию Османской империи запорожцами и быть не могло. Все это плод фантазии Кулиняка. Арестованная сечевая верхушка была доставлена в Петербург, где Военная коллегия признала их виновными в неповиновении правительству.

21 апреля 1776 Потёмкин подал на рассмотрение Екатерины II свои соображения относительно Калнышевского, Глобы и Головатого. Светлейший князь рекомендовал императрице “повелеть отправить” всех троих **“на вечное содержание в монастыри, из коих кошевого – в Соловецкий**, а прочих – в состоящие в Сибири монастыри, с производением из вступившего в секвестр бывшего запорожского имения: кошевому по рублю, а прочим по полуполтине на день”. Предложение Потемкина было заверено собственноручной подписью Екатерины II [10, с. 99].

Вслед за этим Святейший Синод, ведавший делами Русской православной церкви, получил предписание дать распоряжения соответствующим монастырям [22, с. 196–197]. Отдельно оговаривалось, чтобы “в Соловецком монастыре посылаемого туда узника содержать за неослабным караулом обретающимся в том монастыре солдат” [6].

25 июня 1776 Калнышевский из Петербурга в сопровождении семи конвоиров был отправлен на место своего дальнейшего заточения – Соловецкий Спасо-Преображенский мужской монастырь [5]. Основанный в 1436, он со II пол. XVI в. служил также политической и церковной тюрьмой, в которой содержались узники, обвиненные в тяжких преступлениях против государства и церкви. По жестокости режима соловецкая тюрьма не имела себе равных. Там царили более суровые порядки, чем в других монастырях и во всех светских местах заключения [18, с. 7].

Конвоирование Калнышевского осуществлялось в режиме строгой секретности. В данной начальнику конвоя “подорожной” Калнышевский упоминался как “некоторый арестант”. 11 июля подконвойного доставили в Архангельск, а 29 июля на Соловки, где он был передан архимандриту монастыря Досифею. Последний 30 июля 1776 отчитался о принятии “государевого преступника”. Поскольку все личное имущество кошевого атамана подверглось конфискации, то он прибыл на место заключения без вещей. Вся его одежда была на нем. Поэтому в деле Калнышевского отсутствует “опись шкамба”, которая имелась во всех арестанских делах того времени. [18, с. 33].

Вследствие того, что заточение Калнышевского на Соловки произошло тайно, то долгое время его последнее местонахождение не было известно широкой общественности. Особая роль в локализации места, где завершил жизненный путь последний кошевой атаман Запорожской Сечи принадлежит известному украинскому этнографу и статистику П. С. Ефименко. За участие в тайных революционных кружках он в начале 1860-х гг. был сослан Архангельскую губернию. В архиве Архангельской губернской канцелярии Ефименко и обнаружил “Дело по сообщению государственной Военной коллегии конторы об отсылке,

для содержания, в Соловецкий монастырь кошевого Петра Калнышевского. Июля 11-го дня 1776 г.” [18, с. 34].

В ноябре 1875 г. в журнале “Русская старина” Ефименко опубликовал статью “Калнышевский – последний кошевой Запорожской Сечи”, в которой привел рассказы старых поморских крестьян о нем [11, с. 415–416]. Регламент содержания в ссылке не позволил Ефименко самому побывать на территории Соловецкого монастыря. Тем не менее, его неоспоримой заслугой стало документальное доказательство того, что после ликвидации Запорожской Сечи Калнышевский был выслан на Соловки, где и скончался. Весной 1887 Соловки посетил украинский историк Яворницкий. Он пытался определить конкретные места заключения Калнышевского в Соловецком монастыре [20, с. 387].

В последнее время в публицистической литературе получило широкое распространение утверждение о том, что Калнышевский первые 16 лет соловецкого заключения провел в темной, холодной, сырой яме размером 1 на 2 метра, заполненной нечистотами. Сначала об этом, основываясь на рассказах архангелогородских поморов, поведал Яворницкий. [20, с. 388]. В 1963 эти рассказы украинский писатель Иван Шаповал пространно изложил в своей книге “В поисках сокровищ”, посвященной жизни и научной деятельности Яворницкого [19, с. 30, 32].

Фруменков считал, что на территории Соловецкого монастыря действительно существовали земляные тюрьмы (колоднические ямы). Он писал: “...Земляная тюрьма представляла собой вырытую в земле яму, глубиной два метра, обложенную по краям кирпичом и покрытую сверху дощатым настилом, на который насыпалась земля. В крыше прорубывалось отверстие, закрываемое дверью, запиравшейся на замок после того, как туда опускался узник или пища ему. Для сна пол устилался соломой. Для естественной нужды раз в сутки опускались через потолочное окошко и поднимались для очищения специальные суда” [17, с. 51]. Заключение в земляную тюрьму считалось самым тяжким наказанием. Узники годами не видели солнца, не отличали дня от ночи, теряли счет суткам, неделям и годам.

Однако колоднические ямы использовались как разновидность епитимьи – “духовного врачевания” лиц, обвиненных в совершении тяжких грехов против церкви. К епитимье по собственной воле прибегали также и наиболее рьяные отшельники-анакореты. Калнышевский не мог быть помещен в земляную тюрьму, так как он не совершал преступлений против морали и религии, а считался важным государственным преступником. К тому же, еще 20 января 1742 императрица Елизавета Петровна своим указом обязала соловецкого настоятеля перевести всех колодников в наземные помещения, а ямы, где они находились ранее, засыпать землей [17, с. 36]. Позже до Петербурга снова

дошли слухи о существовании колоднических ям в Соловецком монастыре. Но выехавший туда в 1758 специальный инспектор ничего не обнаружил и дело о существовании землянных тюрем было закрыто окончательно [2, с. 7–8].

В общей сложности на Соловках Калнышевский пробыл 25 лет, большую часть из которых просидел в тюремной камере. Условия жизни Калнышевского были исключительно строгими [18, с. 37]. Один из первых летописцев истории соловецких заточений Михаил Колчин, побывавший в монастыре дал следующее описание камеры Калнышевского, находившейся в Головенковой башне Соловецкого монастыря: “Перед нами маленькие, аршина в два, двери с крошечным окошечком посередине; двери эти ведут в жилище узника, куда и мы входим. Оно имеет форму лежащего урезанного конуса из кирпича длиной аршина четыре, в ширину сажень, высота при входе три аршина, в узком конце – полтора. При входе справа мы видим скамью – ложе для узника... Стены... сырые, заплесневелые, воздух затхлый, спертый. В узком конце комнаты – маленькое окошко вершков шесть в квадрате, луч света, словно крадучись, через три рамы и две решетки тускло освещает этот страшный каземат... Тому, кто пробыл около получаса в удушающей атмосфере каземата, становится душно, кровь приливает к голове, появляется какое-то беспредельное чувство страха. У каждого, кто тут побывал, даже самого сурового человека, невольно вырывается из груди если не крик ужаса, то тяжелый вздох и с языка слетает вопрос: “Неужели здесь возможна жизнь? Неужели люди были настолько крепкими, что сносили годы этого существования в гробу?” [12, с. 107].

В настоящее время в литературе, посвященной Калнышевскому, ужаснейшая картина его нахождения в каземате Соловецкого монастыря, данная Колчиным, дополняется новыми мрачными красками. Пишут о том, что когда Калнышевского перевели в другое помещение, то в прежней его камере осталось более чем на два аршина нечистот; бывший кошевой атаман одичал, стал угрюм и потерял зрение, у него, как у зверя, выросли большие когти; вся одежда на нем истлела и расплзлась на куски [13; 16]. Фруменков же полагал, что в тюремной камере Калнышевский провел 16 лет. Затем бывший кошевой атаман был переведен в обычную для монахов келью, в которой жил до своей кончины [17, с. 158].

Материальное содержание Калнышевского в заключении производилось за счет денег, ежегодно присылаемых из Новороссийской губернской канцелярии, в казну которой поступило конфискованное имущество бывшего кошевого атамана [6]. В год на содержание и пропитание узника исправно выделялась значительная сумма – 360 рублей (по рублю в день). Для сравнения укажем, что годовое содержание

простого арестанта или монаха обходилось в 9 рублей, т. е. 2,5 – 3 копейки в сутки. Первая сумма денег, предназначенных для Калнышевского, была доставлена в Соловецкий монастырь 29 июля 1776 вместе со знатным узником [18, с. 33]. Деньги приходили практически регулярно, но в случаи их задержки, сумма годовичного содержания Калнышевского поступала из средств Архангельской губернской канцелярии. Делалось это для того, чтобы, как писал 23 июня 1777 наместник Соловецкого монастыря Симон архангельскому губернатору Головцыну, “оной кошевой, за неимением себе пропитания, не мог претерпеть голода, и в протчих нуждах недостатка”. Позже Новороссийская губернская канцелярия производила взаиморасчет с властями Архангельской губернии [6].

Довольно сносная материальная обеспеченность Калнышевского позволяла ему за счет собственных средств на более или менее пристойном уровне содержать помещение своего заточения. Так, Фруменков обнаружил в архивах Соловецкого монастыря доклад наместника иеромонаха Симона архимандриту Иерониму, датированный 12 октября 1779. В нем сообщалось о жалобе Калнышевского на протекавшую в его келье крышу (“от дождя велика теча происходит, отчего и платье у него гнеет”). Крышу перекрыли. Все ремонтные работы оплатил Калнышевский [18, с. 33].

В 1787 в честь 25-летия правления Екатерины II была объявлена амнистия. Но она не коснулась ни одного из соловецких узников [17, с. 44]. Тем не менее, режим заключения Калнышевского значительно смягчился. Он был переведен из каземата в более “комфортабельную” одиночную келью, в которых узники, считавшиеся в монастыре обычными монахами, должны были в одиночестве и молитвах достигать духовного спасения. У монахов на достаточно высоком уровне были санитарно-гигиенические условия быта, их помещения хорошо отапливались. Питались заключенные так же, как и монастырские монахи [7]. В соловецкой кухне преобладали рыбные блюда, но и употреблялись различные каши (в скоромные дни – со сливочным маслом, в постные – с постным). В воскресенье даже давали водку. Пища была вполне здоровой, среди соловежцев заболеваний цингой не было [6]. По всей видимости, Калнышевский мог себе позволить, чтобы его стол, по крайней мере, не отличался от обычной монашеской трапезы.

Материальная обеспеченность Калнышевского позволяла ему, даже находясь в заключении, делать богатые дары Соловецкому монастырю. В 1794 он пожертвовал Спасо-Преображенскому собору запрестольный серебряный крест весом более 30-ти фунтов (13,6 килограмма). В 1798 на средства Калнышевского была изготовлена серебропозлащенная риза с венцами, весом 24 фунта. Общая стоимость подарков

составила половину всех выделенных на содержание Калнышевского денежных средств за 25 лет его пребывания в Соловецком монастыре [6]. Щедрое пожертвование, благочестивая смиренность и откровенная набожность Калнышевского не могли не вызывать искреннего уважения к нему всей монашеской братии.

12 марта 1801 на престол Российской империи взошел внук Екатерины II Александр I. По случаю коронации, стремясь продемонстрировать либеральный курс своей внутренней политики, он 15 марта издал указ об амнистии лиц, содержащихся в заключении по ведомству Тайной экспедиции. В число амнистированных вошел и Калнышевский [13]. 4 мая 1801 архимандрит Соловецкого монастыря Иона объявил ему волю императора. Монастырский писарь следующим образом записал ответ бывшего кошевого атамана: "...Поелику ныне достиг уже я совершенно глубокой ста десятилетней старости и лишася совершенно зрения, не могу отважиться пуститься в путь столь дальний, а расположился остатке дней моих посвятить в служение Единому Богу в сем блаженном уединении, к которому чрез дватцатипятилетнее время моего здесь пребывания привык я совершенно, в обители сей ожидать с спокойным духом приближающегося конца моей жизни". Кроме того, Калнышевский высказал просьбу сохранить ему ежегодную выдачу 365 руб. "дабы остаток дней моих, мог я провести здесь безбедно". 11 июля 1801 просьба Калнышевского была удовлетворена Александром I, который предписал "оное жалованье продолжать производить по смерти его" [6].

Итак, получив свободу, слабый здоровьем, совершенно ослепший Калнышевский, следуя старому запорожскому обычаю, остался доживать свой век простым послушником в Соловецкой обители, спокойно и ревностно исполняя требуемые православной церковью обряды. Как видим, в Соловецком монастыре религиозность Калнышевского еще более усугубилась и, судя по всему, дала духовные плоды.

После царской амнистии Калнышевский прожил еще два года и скончался 31 октября (по ст. ст.) 1803. Монашеская братия похоронила его на почетном месте – на южном подворье Спасо-Преображенского собора, рядом с могилами видного государственного и церковного деятеля начала XVII в. Авраамия Палицына и соловецкого архимандрита Феодорита. Обычно же простых монахов хоронили за пределами Соловецкого кремля [13].

В 1856 по указу настоятеля монастыря архимандрита Александра (Павловича) на могиле Калнышевского установили большую каменную плиту с высеченной на ней надписью: "Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшей некогда грозной Запорожской Сечи Казаков атамана Петра Калнышевского, сосланного в сию обитель

по Высочайшему повелению в 1776 г. на смирение. Он в 1801 г. по Высочайшему повелению был снова освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие Смирненного христианина, искренне познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 112 лет от роду, смертью благочестивою, доброю” [6].

Выводы. Последний кошевой атаман Запорожской Сечи Калнышевский, безусловно, является колоритной и в тоже время драматичной фигурой украинской истории, что было обусловлено колониальной политикой России. Его жизнь и деятельность стали зеркальным отражением истории Запорожской Сечи, ее успехов, трудностей и противоречий. Поэтому вовсе не случайно переплетение трагических судеб Калнышевского и самой Сечи. По сути, трагизм конца запорожского казачества со всей силой отразился на судьбе кошевого атамана, приговоренного к пожизненному заключению в Соловецком монастыре, который стал местом его духовного подвига. Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата на своем Поместном Соборе, состоявшемся 11 июля 2008 канонизировала Калнышевского как Петра Многострадального и причислила его к лику святых для общего церковного почитания.

Литература

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К. : Либідь, 1993. – 280 с.
2. Буров В. А. Головленкова тюрьма XVI–XVIII вв. Соловецкого монастыря. – СПб. : НПО “Омега”, 2000. – 63 с.
3. Всеподданнейшее донесение императрице Екатерине II генерал-поручика Текеля, об уничтожении Запорожской Сечи. Сообщил Гавриил, архиепископ Тверской // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1853 – Т. 3. – С. 587–589.
4. Голобуцький Володимир. Запорозьке козацтво. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
5. Грибовский Владислав. Калнышевский против Екатерины II : кто же победил в борьбе за колонизацию Юга Украины? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cossackdom.com/articles/g/gribovskyi_kalnishevsky02083.htm
6. Грибовский В. В. Соловецкое заключение Петра Калнышевского в микроисторической прорисовке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://solovki-monastyr.ru/library/733/>
7. Грибовський В. В. Українські політичні в'язні XVIII–XIX століття у фіно-угорських країнах Півночі Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inskoz.iatp.org.ua/stati/grib.htm>
8. Гуслистий К., Апанович О. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. – К. : Держполітвидав УРСР, 1954. – 324 с.
9. Димов В. А. Потемкин в жизни : человек – миф восемнадцатого века : свод свидетельств о жизни и деятельности основателя Новороссии – М. : Изд. центр “Классика”, 2003. – 559 с.
10. Екатерина II и Г. А. Потемкин. Личная переписка. – М. : Наука, 1997. – 632 с.

11. Ефименко П. С. Калнишевский, последний кошевой Запорожской Сечи. 1791–1803 // Русская старина. – 1875. – Т. XIV. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875. – С. 395–420.
12. Колчин М. А. Ссылные и заточенные в острог Соловецкого монастыря в XVI–XIX вв. Исторический очерк. – М. : Посредник, 1908. – 277 с.
13. Петр Калнышевский (1691–1803 гг.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ukrhistory.com.ua/100/100_velikih_ukraincev/35.html
14. Последний атаман Запорожской Сечи Петр Иванович Калнышевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://faithfulcossacks.mybb.ru/viewtopic.php?id=612>
15. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 680 с.
16. Струкевич Алексей. Последний кошевой Запорожской Сечи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya-posledniy-koshevoy-zaporozhskoy-sechi>
17. Фруменков Г. Г. Соловецкий монастырь в XVI–XIX веках как секретная государственная тюрьма и пограничная военная крепость Русского государства : дисс. ... д-ра ист. наук. – Архангельск : Арханг. гос. ун-т, 1966. – 240 с.
18. Фруменков Г. Г. Узники соловецкого монастыря. Политическая ссылка в Соловецкий монастырь в XVIII–XIX веках. – Архангельск : Северо-зап. кн. изд-во, 1965. – 124 с.
19. Шаповал Иван. В пошуках скарбів. – К. : Дніпро, 1965. – 270 с.
20. Яворницький Д. І. Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу. – Ч. II. – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2005. – 401 с.
21. Яворницький Д. І. Історія запоріжських козаків : в 3 т. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1990. – 456 с.
22. Яворницький Д. І. Твори : у 20 т. – Т. 1 : ст. та матеріали до історії України. – Київ – Запоріжжя : Тандем-У, 2004. – 520 с.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Осадчий Юрій. Останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський – в'язень Соловецького монастиря.

У статті розглядається маловивчений період знаходження останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського в Соловецькому монастирі, який став не тільки місцем його політичного ув'язнення, але й духовного подвигу.

Ключові слова: Калнишевський, каземат, келія, монастир, ченці, релігійність, Соловки, в'язень.

Summary

Osadchy Yuri. The last ataman of the Zaporozhian Sich Petro kalnyshhevskiy – prisoner of the Solovetsky monastery.

The article examines the little-known period of the last term of otaman of the Zaporozhian Sich Petro kalnyshevskiy in the Solovetsky monastery, which became not only the place of its political imprisonment and a spiritual feat.

Keywords: Kalnyshevskiy, kellia, the monastery, the monks, religious-asnosti, Solovki, a prison, a prisoner.

УДК 159.9.01

Світлана ПУХНО

ПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ П. Д. ЮРКЕВИЧА – ПРЕДСТАВНИКА ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ XIX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена теоретичному аналізу історичних складових формування і розвитку філософсько-психологічних знань вітчизняної університетської психології першої половини XIX століття, зокрема, – філософсько-психологічним ідеям П. Д. Юркевича, проблемам розповсюдження філософських та психологічних знань професорсько-викладацького складу вітчизняних вищих навчальних закладів на території України у XIX столітті. У статті висвітлюються деякі історичні аспекти розвитку певних психологічних теорій становлення людини як особистості в контексті системи знань вітчизняної наукової думки. Результати історичних, філософських та психологічних досліджень вітчизняної наукової думки університетів першої половини XIX століття дають підстави для визначення значного внеску науковців українських вищих навчальних закладів в процес поширення й розвитку філософських та психологічних знань на території України.

Ключові слова: історико-філософський аналіз, історичне дослідження, історична реконструкція, вищі навчальні заклади України I пол. XIX ст., університетська психологія, філософські та психологічні знання, психологічна культура.

Постановка проблеми. Питання особливостей історичного шляху світової та вітчизняної філософсько-психологічної думки залишається актуальними для досліджень науковців у галузі дослідження розвитку та формування внутрішнього світу особистості – структурних компонентів всього конгломерату внутрішнього “Я” людини. В сенсі дослідження формування й розвитку вітчизняних філософських та психологічних знань, в контексті становлення системи знань світової наукової думки, залишається все ще значна прогалина у дослідженні надбань вітчизняних філософів та психологів XIX ст., серед яких ім’я видатного українського філософа, психолога, педагога, – Памфіла Даниловича Юркевича (1826–1874). Філософсько-психологічна спадщина П. Д. Юркевича залишається ще й на сьогодні малодослідженою сторінкою в історії філософії та психології XIX ст.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження історичного розвитку філософських та психологічних знань XIX століття представлені ґрунтовними дослідженнями XX ст., серед яких праці з історії філософії й психології Г. І. Челпанова, Г. Г. Шпета, Д. І. Чижевського, Г. С. Костюка, В. І. М’ясищева, С. Л. Рубінштейна, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва та ін. До сучасних досліджень історико-психологічної й

філософської царини відносяться надбання В. А. Роменця, М. Г. Ярошевського, В. С. Горського, Т. С. Голіченко, В. Ю. Кушакова, М. В. Ткачук, Ю. Т. Рождественського, В. М. Летцева, Ю. Ю. Завгороднього та ін.

Мета статті. В статті представлено дослідження історичних передумов становлення й процесу розвитку філософсько-психологічних знань представників вітчизняної університетської психології XIX ст. та їх вплив на формування філософських і психологічних ідей П. Д. Юркевича.

Виклад основного матеріалу. Історія вітчизняної філософської та психологічної думки накопичила значний масив даних з наукової спадщини психологів, які дотримувалися матеріалістичної лінії в дослідженні природи психічного: в літературі з історії розвитку та формування філософії та психології тривалий час аналізу підлягали лише праці представників матеріалістичної лінії (головним чином, – наукової корпорації Петербурзького і Московського університетів), в той час, як філософсько-психологічна спадщина українських університетських науковців I пол. XIX ст. залишається маловідомою навіть для фахівців.

Інтерпретація реалій минулого становить тематичні рамки історії розвитку науки і на сьогодні характеризується значною складністю для досліджень в цій галузі: постає необхідністю вивчення окремих історичних епох, змін психіки та особистості у соціокультурному макрочасі, званому історією, а також способи формалізації, фіксації, поширення наукових знань, у тому числі, і – через систему освітніх заходів [3].

Образно кажучи, як історія філософії, так і історія психології, складають неодмінні передумови до об'єктивного та всебічного дослідження розвитку культурологічного історичного простору минулого. Так, М. Г. Ярошевський, полемізуючи з Л. С. Виготським, розвиває його ідею і наголошує, що розв'язувати загадки історії психології та залишатися в межах самої психології є справою безперспективною, – лише вийшовши на простір безмежно багатоманітних зв'язків свідомості з явищами іншого порядку, наукова думка здатна заглибитися у природу психічного [9, с. 354–355].

На сьогоднішній день не втратила, а набуває особливої актуальності теза одного з провідних психологів кінця XIX початку XX століття В. В. Зінківського про те, що вітчизняна психологічна думка передусім є історіософічною у своєму глибинному, сутнісному визначенні, оскільки завжди звернена до питань про “сенсацію” історії, хід історії, кінець історії та ін. Це пов'язано з антропоцентризмом вітчизняної філософії та психології, яка не є “теоцентрична (хоч в значній частині своїх представників глибоко та змістовно релігійна), не космоцентрична (хоча питання натурфілософії давно привертала до себе увагу вітчизняних філософів), – вона найбільше зайнята темою про людину, про її долю та шляхи, про сенс та мету історії” [2, с. 233].

Досвід історіософського пізнання розвитку наукової думки завжди визнавався пріоритетним. Саме в цьому руслі найповніше виявляє себе так званий “суб’єктивний метод”, що уможлиблює привнесення до аналізу історичної дійсності оцінкового компоненту. На сучасному етапі розвитку психологічної науки її рефлексивність, онтологізм проблематики та історіософічність спрямованості належать до найістотніших і вагоміших пріоритетів, визначаючи її статус та перспективи у загальному культурно-історичному процесі. Історична думка є науковою в тих межах, у яких компасом для неї служить принцип детермінізму. Цілком слушним є твердження про те, що детермінанта спрямовує рух думки не однозначно, а у взаємодії з іншими детермінантами соціального, ідеологічного, особистісного порядку. Суспільно-гуманітарне спрямування останніх досягнень науки, підвищення ваги людини як самоцінності, все більше охоплює саме ті сфери її буття, які визначаються самим еволюційним процесом і все більше вводиться до аналітичних процесів фольклорних, звичаєвих елементів, тобто невід’ємних чинників народної психології. Це гармонійно поєднує сутнісні характеристики на засадах традиційності у психологічному полі західно-орієнталістського спрямування, такий соціоінтегративний чинник набуває не лише історико-психологічного значення, а й науково-практичної ваги. Крізь призму викладеного вище, видається доречним послатися на окремі епізоди з історії пошуків методологічних підходів, коли висувалися засадничі альтернативи на зразок того, які підходи мають бути провідними – спеціалізовані процедури дослідження, чи розмірковування про людину; започаткуванню їх в Україні значно сприяли праці та організаційно-наукова діяльність Г. С. Костюка, вони не позбавлені актуальності донині.

Філософія та психологія університетсько-освітнього зразка пов’язується з загальнонауковими і філософськими орієнтаціями, з тією чи іншою онтологією, гносеологією, аксіологією, антропологією, етикою, з іншого боку – з особистістю філософа, його індивідуальним буттям у світі і розвитком психологічної культури, його індивідуальними особливостями і цінностями, його світоглядом, його уявленнями про буття й пізнання, про людину і т.п. Особистість, як система ціннісних орієнтацій, формується за допомогою інтеріоризації цінностей, пропонованих їй оточенням, тобто культурою, що є живильним середовищем особистості, стверджував П. Флоренський [6, с. 92]. Культура є й психологічна складова, зокрема, за В. А. Роменцем, завжди має національний характер, відбиваючи традиції, побут і релігію народу. Людина, вихована в рамках визначеної культурної традиції і, з дитинства увібравши її, часто не усвідомлює, що у своєму психічному житті вона “зобов’язана” цій традиції [5].

Принцип детермінації, як одна з засад дослідження історичних процесів, передбачає неодмінне розкриття передумов виникнення певних психологічних просторів у культурному середовищі. Концептуальні положення науки першої половини XIX століття містять у собі цікаві тенденції, проблемні вузли, тематичні напрямки, які беруть свій початок, принаймні, від початку другого тисячоліття і засвідчені в численних пам'ятках культури, релігії тощо. Філософські та психологічні положення простежуються у змістові психологічних поглядів провідних психологів академічної школи означеного вище періоду – І. М. Скворцова, В. М. Карпова, П. С. Авсенєва, їхніх учнів: Й. Г. Міхневича, С. С. Гогоцького, О. М. Новицького, а також Д. В. Поспехова, пізніше – П. Д. Юркевича й представників харківської, львівської, ніжинської, одеської шкіл.

Часовий відтинок історії філософії та психології в Україні I пол. XIX ст. позначений існуванням низки вищих освітніх закладів європейського зразка, в стінах яких велось викладання філософського курсу, складовою якого була психологія, а саме – Львівський університет, Київська духовна академія, Харківський університет, Університет св. Володимира м. Києва. До складу викладачів філософсько-психологічної корпорації Київської духовної академії належав І. М. Скворцов, професор філософії; з часом викладацький склад академії поповнився за рахунок її кращих випускників, серед яких: І. Г. Міхневич (1809–1885), С. С. Гогоцький (1813–1889), Д. В. Поспехов (1821–1889), П. Д. Юркевич (1826–1874), М. М. Троїцький (1835–1899) та ін. Подальша наукова та викладацька діяльність цих вихованців Київської духовної академії зосередилась в різних освітніх закладах Російської імперії.

З 1819 р. по 1823 р. філософська та психологічна думка в Київській академії була представлена виключно вихованцем Нижегородської духовної семінарії та Санкт-Петербурзької духовної академії, магістром, в подальшому – професором Іваном Михайловичем Скворцовим (1795–1863). Ім'я видатного вітчизняного філософа та психолога XIX ст., вихованця Київської духовної академії, який був призначений помічником І. М. Скворцова, Василя Карпова (1798–1867), в наш час відомо лише вузькому колу фахівців, а його наукова спадщина, зокрема психологічна, і на сьогодні залишається ще однією з багатьох малодосліджених сторінок в історії філософії та психології XIX ст. До творчого доробку В. М. Карпова відноситься велика кількість самостійних праць і перекладів творів іноземних авторів з історії філософії, психології, логіки. На сьогодні психологічна спадщина залишається майже невідомою для читацької аудиторії. Що ж до наступників В. М. Карпова на київській кафедрі філософії, то в 1834 р. було проголошено дві вакансії, які

були заміщені вихованцями Волинської духовної семінарії – І. Г. Міхневичем (1809–1885) та О. М. Новицьким (1806–1884). І перший, і другий викладали курс досвідної психології, проте зміст цього курсу, і, відповідно, психологічні ідеї його викладачів, у зв'язку з відсутністю першоджерел, напевно залишаться невідомими. Загальний зміст їх надбань міститься в залишених ними рукописних та друкованих конспектах та окремих працях. Відома на сьогодні психологічна спадщина Й. Г. Міхневича, О. М. Новицького, П. С. Авсенєва, переважно, відноситься до періоду їх діяльності в інших освітніх закладах – Рішельєвському ліцеї та Університеті св. Володимира м. Києва.

Формування підґрунтя християнської психології в Україні пов'язане з іменем Петра Семеновича Авсенєва (архімандрит Феофан; 1810–1852). П. С. Авсенєв – магістр богослов'я та словесних наук, ад'юнкт по кафедрі філософії Університету св. Володимира та секретар першого відділення філософського факультету, екстраординарний професор Київської духовної академії. До психологічних рукописів П. С. Авсенєва відносяться: “Психологія, лекції П. С. Авсенєва, професора Київської академії, читані XI курсу (Київської академії) I пол. XIX ст. в 3-х частинах”; “Огляд практичної філософії, конспект лекцій, читаний професором П. С. Авсенєвим в Університеті св. Володимира, писаний березня 10 дня 1843 р.” (з паперів Д. В. Поспєхова); “Записки з психології архімандрита Феофана Авсенєва” (залишені П. С. Авсенєвим І. М. Скворцову з метою наступної передачі збірки до бібліотеки Києво-Софіївського Собору). До друкованої спадщини П. С. Авсенєва відносяться також: “3 записок по психології” (1869); “Зі спостережень над помираючим” (1852); “Про симпатію” (1840). Опубліковані записки з психології П. С. Авсенєва були в 1869 р. до “Збірки з лекцій колишніх професорів Київської духовної академії”.

Орест Маркович Новицький (1806–1884) – одна з найвидатніших постатей української філософської та психологічної думки XIX ст. Орест Маркович займав посаду професора Київського університету з 1837 по 1850 р., він викладав логіку, психологію, метафізику, етику та історію філософії, є автором першого підручника з психології університетського рівня [4].

Сильвестр Сильвестрович Гогоцький (1813–1889), доктор філософії та давньої філології, ординарний професор кафедри філософії Університету св. Володимира, був учнем П. С. Авсенєва. В 1851р. він став ординарним професором педагогії в Університеті св. Володимира, де викладав логіку, психологію, історію філософії та педагогіку. Питанням вікової психології присвячено такі праці, як “Про розвиток чуттєвих здібностей в педагогічному відношенні” (1855); “Про розвиток

пізнавальних здібностей в педагогічному відношенні” (1853); “Декілька думок з приводу твору: німецька психологія в минулому столітті, історичне та критичне дослідження з попереднім нарисом успіхів психології з часів Бекона та Локка” (1867); “Критичний огляд педагогіки” (1882) (за висловом Я. Н. Колубовського, цей твір – педагогічна психологія), “Програма психології” (1880–1881).

На сьогодні серед відомих вітчизняних представників світового наукового товариства окремо виділяється ім’я видатного українського філософа, психолога, педагога Памфіла Даниловича Юркевича (1826–1874). Аналізу наукової спадщини філософа і психолога, сторінкам особистого та громадського життя присвячені чисельні публікації сучасних представників наукового товариства [1; 3; 4]. Проте психологічна спадщина П. Д. Юркевича і на сьогодні залишається все ще недостатньо висвітленою на сторінках наукових видань.

Представники напрямків вітчизняної філософської та психологічної думки II пол. XIX ст., що розглядали проблему людини, як особливої цілісної тілесної та духовної істоти, трактували цю нероздільність з різних позицій: антропологічної та теологічної. Біля джерел першої стояв російський “революціонер-демократ” та громадський діяч М. Г. Чернишевський (1828–1889), у другої – видатний російський філософ, поет, публіцист В. С. Соловйов (1853–1900). Саме вони, на думку М. Г. Ярошевського, виходячи з протилежних засобів осмислення природи особистості, заклали традиції людинопізнання, що вплинули на вітчизняну науку [9].

Ординарний професор філософії імператорського Московського університету (після переїзду в Росію) П. Д. Юркевич був вчителем видатного російського філософа В. С. Соловйова, який в своїх працях давав високу оцінку своєму вчителю і як філософу, і як людині. Дискусія, яка розгорнулась на сторінках вітчизняної преси на початку 60-х років XIX ст., привернула увагу до творчості П. Д. Юркевича досить широкої читацької аудиторії. В публікаціях радянського періоду ім’я П. Д. Юркевича згадувалось лише як ім’я одного з головних опонентів М. Г. Чернишевського. Визнавались і відзначалися лише деякі педагогічні ідеї українського філософа. В 90-ті роки XX ст. філософські праці П. Д. Юркевича почали публікуватися літературними виданнями. В 1990 статті П. Д. Юркевича були опубліковані в додатку до журналу “Вопросы философии” (під рубрикою “Из истории отечественной философской мысли”). Філософські ідеї П. Д. Юркевича залишаються предметом дослідження представників наукової корпорації. На сьогодні постає актуальною проблема представлення широкому читацькому

колу психологічних надбань П. Д. Юркевича як представника та продовжувача традицій Київської школи академічної й університетської філософії та психології I половини XIX ст.

П. Д. Юркевич народився 16 лютого 1826 в селі Ліпляве Золотоніського повіту на Полтавщині (сьогодні – Канівський район Черкаської області), в родині небагатого священика. Початкову освіту отримав в сільській церковній школі, потім вступив до Полтавського духовного училища, а в 1841 році – до Полтавської духовної семінарії. В 1847 році вступив до Київської духовної академії. П. Д. Юркевич віддавав перевагу філософському курсу. Викладачами цього курсу були Д. В. Поспехов (1821–1899) (читав психологію, логіку, введення в філософію, теорію пізнання) та ординарний професор філософії С. С. Гогоцький (1813–1889) (читав історію філософії). Під час навчання П. Д. Юркевича в Академії саме курсу філософії він приділяв особливу увагу завдяки неабияким постатям викладачів цього курсу, які запалили вогнище натхнення в душі юного Памфіла. Серед них – вихованець Академії Д. В. Поспехов, який в 1845 році почав працювати на кафедрі філософії. У зв'язку з прийняттям нового уставу для духовних академій, в 1869 Д. В. Поспехов залишив викладання філософії і повністю переключився на читання курсу психології. Таким чином, не можна заперечувати вірогідність того, що психологічні ідеї Д. В. Поспехова мали певний вплив на його учня П. Д. Юркевича.

Постать іншого викладача П. Д. Юркевича, філософа С. С. Гогоцького, є видатною не лише в галузі філософського знання, але й в галузі педагогіки, психології, логіки, історії, історії філософських вчень та ін. Беззаперечним, на нашу думку, є факт того, що такі представники наукової думки XIX ст. в якості викладачів не змогли не залишити сліду в наукових, і передусім, психологічних поглядах П. Д. Юркевича.

В 1851 П. Д. Юркевич закінчив академію, і як один з кращих учнів був залишений в її стінах як викладач на кафедрі філософії. В 1852 – П. Д. Юркевич – магістр богослов'я і бакалавр академії. В 1858 П. Д. Юркевич отримав звання екстраординарного, а в 1861 – ординарного професора академії. Проте, в тому ж 1861 році П. Д. Юркевич переводиться на посаду професора до Московського університету. За свідченням багатьох дослідників, час, який припадає на формування філософського світогляду П. Д. Юркевича, відзначався загальним занепадом розвитку філософії (а в межах останньої – і психології) на теренах Російської імперії, тому що саме через два роки після вступу П. Д. Юркевича до Академії, викладання філософії в університетах стає забороненим. Лише духовні академії представляли “проміння” філософського вчення на українських землях.

В 1862 П. Д. Юркевич стає ординарним професором кафедри філософії імператорського Московського університету. В університеті він читав курс історії філософії, психології, педагогіки, логіки. Московський період життя та творчої діяльності вітчизняного мислителя був досить складний, про що є чисельні літературні свідчення. Останні два роки свого життя П. Д. Юркевич перебував у творчому “мовчанні”. За свідченням дослідників, твори його не видавались. Винятком стала фактично лише одна його доповідь “Розум згідно з ученням Платона і досвід згідно з вченням Канта” [8, с. VII]. В цей час головні зусилля П. Д. Юркевич зосереджував на педагогіці, видаючи “Читання про виховання” та “Курс загальної педагогіки” [8, с. VII]. Твори П. Д. Юркевича після його смерті були перевезені в Київ і передані в бібліотеку Київської духовної академії [4, с. 269].

Серед праць П. Д. Юркевича є наступні: “Ідея”, “Серце та його значення в духовному житті людини згідно з вченням Слова Божого”, “З науки про людський дух”, “Матеріалізм та завдання філософії”, “Мир з ближнім як умова християнського співжиття”, “З приводу статей богословського змісту, вміщених у філософському лексиконі”, “Докази буття Божого” [8, с. V]. З числа цих праць безпосередньо присвячені проблемам психології наступні: “Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого” (1860), “З науки про людський дух” (1860), “Мова філософів та психологів” (1862) [4, с. 269].

Навіть такий, досить побіжний аналіз сторінок наукової біографії П. Д. Юркевича може дати підстави для наступних висновків. По-перше, беззаперечним є те, що не лише на філософські, але й на психологічні погляди П. Д. Юркевича мали вплив філософські, психологічні, психолого-педагогічні ідеї викладачів курсу філософії Київської духовної академії I пол. XIX ст. Виходячи з цього, по-друге, стає зрозумілим те, що таким чином психологічні погляди П. Д. Юркевича є трансформованим продовженням психологічного знання представників Київської школи академічної та університетської психології I пол. XIX ст.

В праці “Серце та його значення в духовному житті людини згідно з вченням Слова Божого” (1860) П. Д. Юркевич представляє систему власних філософсько-психологічних та релігієзнавчих побудов розвитку людини як вищої духовної істоти, наділеною відповідною тілесною організацією, душею та духовністю. Осередком цієї схеми, який виконує головну функцію в становленні людини як особистості, тобто – істоти усвідомленої (показниками чого є моральність, релігійність, порядність, що складають показники духовності), – є серце. Тілесним органом душі постає людське тіло, серце поєднує в собі всі сили цього тіла, воно є органом життя душевного. До діяльності саме серця автором

відносяться усвідомлені прагнення, бажання як чинники мотивації діяльності людини. Головне значення серця – у царині людської діяльності, моральні вчинки можливі у людини, яка досягла вищого рівня усвідомлення, що виявляється у розумінні нею свого самопризначення. На думку філософа, розум людини є здатністю розуміння понять, правил, принципів і законів, які мають соціальну природу. Людині ж як вроджені притаманні не правила моральності, а прагнення та потяги до неї, за що і відповідає серце. Таким чином, серце відіграє вирішальну роль у формуванні моральної складової світу особистості, який виражається у її вищому рівні розвитку – духовності, і проявляється в усвідомленому людському бутті.

Значення філософсько-психологічних надбань представниками I пол. XIX ст. полягає у популяризації цих знань як складових процесу формування культури (зокрема, – психологічної) тогочасної людини. Складовою культури особистості є психологічна грамотність, що містить такі складові, як психологічну спрямованість мислення, інтерес до інших людей, володіння елементарними психологічними знаннями. Психологічна спрямованість розуму повинна поєднуватись у людини з культивуванням в собі високого рівня терпимості до індивідуальної неповторності інших людей. Останнє забезпечує так звана “психологічна проникливість” як певна складова психологічної культури: відсутність саме цього компоненту – це відсутність ефективного інструменту в побудові поведінки людини в соціумі. Поняття “психологічна некультурність” людей проявляється у відсутності певної, соціально та психологічно набутої системи знань, вмінь та навичок, що забезпечують адекватну інтерпретацію процесу психологічної взаємодії в соціальному середовищі, а також відсутності у власних соціальних здобутках культурних моделей поведінки, закріплених в різноманітних формах спілкування і способах комунікації.

Компоненти психологічної культури включають в себе освіченість в галузі психології, що відповідає початковому розумінню терміну “культура”. До того ж, поняття психологічної культури особистості не може розглядатись поза контекстом тої культури, в якій людина виросла, живе: вона містить у собі риси загальнолюдської, національної, соціальної культури, акумулюючи її надбання у просторі і часі. Культурні норми людини пов’язані з нормативністю соціальної поведінки, її рольовими функціями, соціальними сподіваннями і т.д. Психологічні знання, як результат процесу пізнання людьми самих себе, інших і як результат розвитку науки, що виражаються в уявленнях, поняттях, теоріях, можуть бути науковими, життєвими, повсякденними, практичними, теоретичними. Вони фактично формують світогляд особистості, визначають її стратегічний розвиток. До складових психологічної культури

особистості відносяться наступні компоненти: психологічна грамотність, психологічна компетентність, ціннісно-змістовий компонент, рефлексія, культуротворчість. Психологічна культура є невід'ємною частиною загальної культури людини, необхідними її елементами є пізнання себе, пізнання іншої людини і т.д., тому значення досягнень представників філософсько-психологічної думки I пол. XIX ст. у сенсі розвитку та поширення психологічних знань як чинника формування тогочасної й сучасної культури недооцінити неможливо.

Висновки. Культурологічна компетентність є складовою системної характеристики сучасного науковця і, зокрема, фахівця у галузі філософії, релігієзнавства та психології. Знайомство з працями вказаних представників вітчизняної університетської наукової думки XIX ст. свідчить про вагомий внесок останніх в процес розповсюдження та розвиток філософських і психологічних знань на теренах України. Змістовний аналіз наукової спадщини наведених вище представників вітчизняної університетської філософії та психології XIX ст. має дати чимало відповідей на питання, що постали перед дослідниками вітчизняної філософії й психології. Висвітлення спадщини представників вітчизняної університетської філософії та психології є складовою частиною розробки важливих проблем не лише української, але і світової наукової думки.

Література

1. Бабина В. Н. "Метафизика сердца" в творческом наследии П. Д. Юркевича / В. Н. Бабина // Актуальные проблемы философского знания : межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 1. – Пенза, 2003. – С. 235–247.
2. Зеньковский В. В. История русской философии : в 2 т. / В. В. Зеньковский. – Л. : Эго, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – 230 с.
3. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – Курс лекцій : навчальний посібник. – К. : Вища школа, 1999. – 543 с.
4. Рождественский Ю. Т. Киевская школа академической психологии первой половины XIX века / Ю. Т. Рождественский. – К. : Гнозис, 1999. – 216 с.
5. Роменец В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навчальний посібник / В. А. Роменец. – К. : Вища школа, 1995. – 614 с.
6. Флоренский П. Оправдание космоса / П. Флоренский. – М. : Астропресс, 1990. – 276 с.
7. Шеховцова Л. Ф. Интеграция научного и религиозного знания в концепцию целостного человека / Л. Ф. Шеховцова. – СПб. : ГУПМ, 2003. – 83 с.
8. Юркевич П. Д. Вибране / П. Д. Юркевич. – К. : Абрис. – 1993. – 416 с.
9. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки / М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1974. – 446 с.

Отримано 31.05.2014

Summary

Pukhno Switlana. P. D. Yurkevich's psychological ideas – the representative of patriotic philosophical and psychological thought of the XIXth century.

The article is devoted to the theoretical analysis of historical components of formation and development of the philosophical-psychological knowledge of the patriotic university psychology of the first half of the XIX century, particular, to P. D. Yurkevich's philosophical and psychological thoughts; to the problems of distribution the professor-teacher's stuff philosophical and psychological knowledge of the patriotic higher educational institutions on the territory of Ukraine in the XIX century. The article highlights some historical aspects of the development of certain psychological theories of the formation of personality in the context of the knowledge systems of national scientific thought. The results of historical, philosophical and psychological research of the national scientific thought of universities in the first half of the XIX century provide a basis for the definition of significant contribution of the Ukrainian scientists of the higher educational institutions in the process of the spread and development of philosophical and psychological knowledge on the territory of Ukraine.

Keywords: *historical and philosophical analysis, historical research, a historical reconstruction, the Ukrainian higher educational institutions of the first half of XIX century, the university psychology, philosophical and psychological knowledge, psychological culture.*

УДК 27–526.62

Надія РУСКО

ІКОНОПИСНА СПАДЩИНА ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості галицького іконопису та місце галицької ікони в християнському мистецтві. З'ясовано тенденції розвитку галицької ікони наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття та внесок митрополита Андрія Шептицького у розвиток іконопису Галичини. Розкрито характерні особливості ікон Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століть, а також поєднання східних, православних іконописних традицій, з традиціями Ренесансу.

Ключові слова: *ікона, галицький ікопис, іконографія, іконошанування, церковне мистецтво.*

Постановка проблеми. Кінець ХІХ століття ознаменувався в Україні зростанням національної свідомості. Не дивлячись на колоніальні умови, українська церква, як і церковне мистецтво, розвивались у Галичині дещо в сприятливіших обставинах, ніж на Сході. Плідною в галузі монументального мистецтва була творчість українських художників Т. Копистинського, К. Устияновича, А. Пилихівського, С. Томасевича,

Т. Терлецького, Я. Пстрака, Ю. Панькевича та інших. Їхні теоретичні трактати, реальні розписи та ікони в церквах – оригінальні, свіжі й цікаві за технікою виконання. Кінець XVIII – початок XIX ст. знаменував перехідний період в історії українського мистецтва, коли завершувалася епоха середньовічного малярства й розпочиналася наступна, зі світською тематикою та новими принципами художнього вислову.

У наш час стало очевидним, що дослідження богослужбової, символіко-богословської, державно-релігійної значимості ікон є одним із аспектів вивчення українського менталітету, духовної культури в цілому. У зв'язку з цим набуває актуальності й вивчення іконопису Галичини кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз актуальних досліджень. Серед багатой матеріальної та духовної спадщини чільне місце належить галицькому іконопису, в якому втілено душу українського народу, глибину сприйняття християнської віри, силу і мудрість традицій українців.

Цю проблему частково досліджували українські філософи, релігієзнавці та іконописці. Істотний внесок у дослідження галицької ікони зробили такі дослідники: В. Овсійчук [5], В. Откович [8], П. Жолтовський [3], І. Свенціцький [9], Д. Степовик [10]. Ще до того, як зазначеною тематикою почали цікавитися науковці, у 1905 році митрополит А. Шептицький заснував у Львові Церковний музей, який згодом перейменували в Національний. Першим упорядником збірок музею був видатний філолог, мистецтвознавець і багатолітній директор Національного музею у Львові І. Свенціцький. Він уперше заявив про цінність народної ікони як важливої духовної складової української культури [9].

У книзі В. Овсійчука “Оповідь про ікону” [5] (2000 р.) проаналізовано формування українського живопису, зокрема багато уваги приділено витокам і стилістичним особливостям галицького іконопису. На прикладі розписів дерев'яних церков Західної України науковець розглядає специфічні тенденції художнього мислення, властивого сільським майстрам. Він зазначає, що вже в першій половині XIX століття іконографія стінопису в Україні позбулася догматичної канонічності, натомість зображення святих почали трактувати демократично, їм надали рис, які можна визначити як національні особливості образів [5].

В. Откович досліджував галицьку ікону як типологічну групу українських ікон. Так, у праці “Народний живопис Гуцульщини” [8] (1987) автор розглянув пам'ятки галицького іконопису західних областей України. В окремому розділі дослідник описав ікони Гуцульщини, Галичини і Поділля [8].

Д. Степовик у працях “Історія Української ікони X–XX ст.” [10], “Митрополит А. Шептицький і мистецтво ікони” [11] та “Українська

ікона крізь віки” [12] розкриває особливості української, зокрема, галицької ікони, простежує етапи її розвитку та характеризує особливості.

Зазначені дослідники відкрили поняття “галицька ікона” як таке. Вони розглядали пам’ятки галицького іконопису та їхні національні особливості, однак не розкрили основних засад та відмінностей галицького іконопису від візантійського. Тому особливо актуальним сьогодні є визначити місце галицької ікони в системі християнського мистецтва та проаналізувати її специфіку.

Мета статті – дослідити та описати особливості й іконописну спадщину галицької ікони кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Відповідно ставимо перед собою такі завдання:

- з’ясувати характерні риси галицького іконопису;
- проаналізувати внесок митрополита Андрія Шептицького у розвиток галицького іконопису ХІХ – початку ХХ століття;
- висвітлити тенденції розвитку галицької ікони кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Галицький іконопис – яскрава сторінка у художній культурі України, вияв її прогресивних, демократичних тенденцій, вияв самої душі народу. Вивчення пам’яток галицького іконопису свідчить про його непересічну цінність, глибину духовного світосприйняття українського народу, силу і мудрість його традицій. Тому-то треба зазначити, що до поч. ХХ ст. церковні розписи перебували під впливом західної традиції, як з боку орнаментики, так і фігурних академічних зображень. Саме такий стилістичний напрям протримався поряд з іншими до 1940-х рр.

ХІХ–ХХ століття для Галичини характеризується важким релігійним, політичним та соціальним гнітом, але, незважаючи на все це, мистецтво ікони широко розвивалося. Ікони цього періоду можна охарактеризувати як наповненні глибоким філософським змістом. Іконописці того часу надають іконам нового світосприйняття, відбувається розвиток оригінальності українського релігійного мистецтва. Тогочасні ікони занурювалися в глибину минулого української культури і надавали іконі українсько-візантійського характеру [4, с. 69].

Іконописці намагалися побачити героїв Біблії в контексті їхнього історичного і духовного середовища, а також переносили певні акценти на сьогодення. В іконах ХІХ–ХХ ст. зростає роль довкілля, інтер’єру, пейзажу. Образ набував більшої ілюстративності, приковував увагу віруючих численними історичними деталями, які не відвертали уваги від іконного, містичного характеру самого образу чи події [4, с. 70].

“В іконах є багато цікавого матеріалу, історичного, етнічного. Наше старе мистецтво далеко ще так не оцінене і досліджене, як воно

на те заслуговує. Зразу ми цінимо перше всього їх вік, лише по довгому часі ми дійшли до вивчення прикмет нашої старої ікони. У нелегкий період зламу століть та світових воєн я ставлю завдання не лише зберегти, але й розвинути українську культуру на зразок європейської. Занепад культури якогось народу та її творчої сили – ще більша трагедія, ніж упадок держави, яка є найважливішим засобом для розвитку культури. Державу легше відзискати, ніж відновити силу культури,” – писав митрополит Андрій Шептицький [11, с. 15].

На Західній Україні міцно переплетена східна і західна обрядовість, де з XVII століття Греко-Католицька Церква займає провідні позиції і, найбільше поширена на теренах Галичини, дала вона можливість сформуватися новій іконографії.

Так виникає новий напрямок у мистецтві, що базується на наших вікових традиціях, продовжує їх, але не копіюванням старого, а опануванням нових течій. Церковне мистецтво, що впродовж століть було полем найвищої людської творчості, поєднується з новим стилем – модерном. Спроби нового підходу до церковного мистецтва належать визначним українським іконописцям: К. Устияновичу, М. Сосенку, А. Монастирському Т. Копистинському, А. Пилихівському, С. Томасевичу, Т. Терлецькому, Я. Пстраку, Ю. Панькевичу та іншим. Характерною прикметою творів цих митців є те, що їх виконано в традиціях візантійського мистецтва з додаванням нових елементів, яке в нашій культурі має вікову історію.

Наприкінці XIX століття іконописці створили фактично новий вид сакрального малярства в греко-католицьких церквах Галичини – іконо-картину. Вони використовували освячені віками суто іконні образи й сюжети, але вводили їх у конкретну історичну епоху, коли жили біблійні персонажі або коли відбувалися вікопомні події. У зв'язку з цим в іконо-картинах зросла роль доквілля, особливо пейзажу та зображення інтер'єру. Образ набував більшої ілюстративності, приковував увагу віруючих численними історичними деталями, які, проте, не відвертали уваги від іконного, містичного характеру самого образу чи події. І ще одна характерна риса цих іконо-картин: прагнення митців актуалізувати образ, наблизити його до умов України [10, с. 92]. Без Митрополита А. Шептицького не відбувалось б ніяких змін в галицькому сакральному мистецтві. Та були і критики цього іконопису.

Наприкінці XIX століття митці зверталися до минулого та використовувати такі нові напрямки, як експресіонізм, сецесія, які проникали і в сакральне мистецтво, і не завжди воно відповідало тим канонам, реалізацію яких хотіли бачити священнослужителі у своїх храмах. Тому на рівні Ватикану було прийнято рішення, щоб все таки єпископи

дивилися за цими процесами, які відбуваються в церквах і контролювали їх. Почала повертатися стара традиція, коли жоден процес без благословення єпископа не міг бути реалізований в матеріалі. В такий спосіб церква могла контролювати і, головне, створювати стиль, який би відповідав теологічним засадам християнства.

Митрополит Андрій не заперечував цього, але відстоював і надалі, щоб дотримуватись візантійської традиції з додаванням особливостей свого обряду. В уривку послання митрополита Андрія Шептицького “Про музейні вартості церковних речей” розповідається про те, як писати ікони: “Від маляра потрібно домагатися таких ікон, які б відповідали переданням нашого обряду. Важною річчю для нашого народу є розуміння кожного образу в іконостасі. Мудрими були рішення нашої давньої церкви, якими заказували вживання в церквах інших ікон, крім тих, що відповідали уставленому і прийнятому уставу. Хто хоч трохи розуміє вартість візантійського мистецтва, мусить признати, що у напрямі релігійного мистецтва жодна школа не змогла досі зрівнятися зі школою візантійською. Що цілі століття створили, того не досягне один чоловік...” [2].

Галицькі іконописці зуміли поєднати давню візантійську традицію з новітніми європейськими здобутками. Вони вносили в образ святого такі риси, які кожна людина хоче бачити для себе, стоячи навколішки перед нею. Надавали образу святого внутрішнього наповнення, яким повинен володіти образ, щоб спонукати до молитви. В Східному обряді людина, спілкуючись з Богом, має посередника – ікону. Вона повинна відповідати головним своїм критеріям, спонукати до діалогу між віруючими і Господом. Кожна людина, яка стоїть перед іконою, хоче бачити розуміння, співчуття, бажання висловити все те, що наболіло. Галицькі ікони набули саме такого характеру.

Галицькі ікони сповнені глибоким символізмом. Зокрема, символічно відрізняються від візантійської:

- у зображенні Богородиці й Ісуса Христа;
- у зображенні святих, апостолів та євангелістів.

Ікони Христа та Богородиці на галицьких іконах позначені слов'янськими антропологоетнічним трактуванням (колір очей і волосся, риси обличчя). Одяг прикрашений українською орнаментикою, а текст Євангелія у руках Спасителя виписаний старослов'янськими літерами з типовою каліграфією 20–30-х років XX століття. Галицькі іконописці часто зображали Ісуса Христа з короною на голові та скіпетром, що було притаманно тільки українському іконопису. На голові в Ісуса архієрейська митра, а на грудях – наперсний хрест.

На деяких галицьких іконах обличчя євангелістів мають яскраво виражений слов'янський характер і тип, навіть свої євангельські записи вони ведуть в старій українській манері – книги пишуть на дощечках гусячим пером.

Фактично кожен регіон України має свою яскраву традицію іконопису, що, однак, з огляду на цей ґрунт, має багато спільних рис. Розквіт галицької ікони припав на ХІХ століття і відійшов наприкінці ХХ ст.

Ікони цього періоду стверджують естетику національного мистецтва, що опирається, з одного боку, на багатовікові традиції вітчизняної церковної культури, народної формотворчості, фольклору, з іншого – на модерні течії західноєвропейського мистецтва – імпресіонізм, символізм, неоромантизм, експресіонізм, сецесію, які на національному ґрунті переплавляються й набирають національного характеру.

Новий стиль, який тоді почав формуватися, прагнув до гармонійної єдності людини і природи. Іконографи того часу не є відірваними від життя, а прямують до нього, впроваджують нові ідеї в іконописі. В іконах ХІХ–ХХ ст. втілена душа народу, її віра, національне єднання і духовна спільність. Тут знайшли відбиття найважливіші історичні зміни, часи скорботи і не втрата надії на Божу ласку, свободу і незалежність [4, с. 63].

Однією з цікавих галицьких ікон ХХ століття є робота О. Кульчицької, яка на той період часу тільки починала пробувати свої сили у складній сфері культового малярства. Однак на створені нею речі звернув увагу сам митрополит А. Шептицький. Особливою увагою користувалась її ікона “Аз о сих молю”, створена наприкінці 1910-х рр. Дана робота дещо відрізнялась від тих засад, на яких будував свою творчість М. Сосенко. Ця велична ікона вертикальної композиції зображує Бога-Отця, який піднімає на небеса свого Сина, розп'ятого на землі. До ніг Ісуса Христа припала дівчина у вишитій сорочці та запасці. Особливістю художнього виконання було специфічне стилізаторське вирішення, в якому чітко проявлялись ознаки зрілого модерну. Традиційна і знайома нам композиція, в основі якої Трійця (Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий) вирішена сміливо, в специфічному ключі. Триєдність композиції можна сприймати і як Бог-Отець, Бог-Син і Україна, що втілена в образі української дівчини, яка оплакує Христа. Три постаті об'єднані білим кольором, багатим на відтінки.

В 1910 р. О. Курилас намалював образ “Ісус Христос – небесний учитель”, де спробував ввести “українізацію” в головний релігійний сюжет. Виражалось це у використанні українського орнаменту, що прикрашував одяг Христа. Безперечно, як і в О. Кульчицької та інших

художників новаторського табору, манера митця була базована на формосхемах “модерну”. У руках Христос тримав Біблію, де напис зроблено українською мовою: “Прийдіть благословенні Отці – наслідіть приготоване Вам Царство від Сотворення світла”. Спроби були високо оцінені митрополитом А. Шептицьким, і з його благословення образ був тиражований поліграфічним методом.

Малярство церковне, базоване на таких же засадах, бачимо в стінописах та іконостасах цілого ряду інших церков у Галичині. У мистецькому відношенні це специфічне еклектичне поєднання прийомів візантійської культури, народної української орнаментики та композиційних форм модерну.

На початку XX ст. майстри намагалися більш реалістично трактувати образи, тяжіючи до насиченішого яскравого колориту і повітряної перспективи. Вплив народної картини, а подекуди й творів професійного малярства на галицьку ікону відчувався дедалі більше, тоді як релігійна тематика відходила на другий план. Натомість значним попитом почали користуватися релігійно-побутові сюжети. У народній іконі малярі перестали вживати традиційні іконографічні схеми зі стриманою тональністю та площинним трактуванням зображень. Ікона дедалі більше почала нагадувати народну картину.

Народний іконопис тісно пов’язаний з побутовою культурою Галичини, з національною психологією. Головна ідея в цих іконах – не піддаватись чужим впливам. Створення нового релігійного образу, який відповідав би сучасним духовно-культурним вимогам нації – не рабська покора перед завойовником, не розчинення у своїй гріховності, а людська, національна гідність, стійкість перед ворогом, віра в краще майбутнє нації. Повернення до наших історичних традицій, введення у церковні розписи образів на тему історії України, її звершень, великих постатей нації. Ось на що надихають ікони того часу. Такі явища не приземлюють релігію, а, навпаки, наближають народ до Бога, підносять його духовність, розкривають розуміння нації як вищої духовної сутності, через котру Бог дає життя і вічність кожній людині, і де вона чується невід’ємною часткою його великого творіння. Такий шлях веде до духовного воскресіння нашого народу.

В цілому ікони Галичини кінця XIX – початку XX століття, засвідчують нам наявність високого національного патріотизму, згуртованість іконописців навколо визвольних ідей нації. Вони засвідчують про присутність нездоланного національного духу в нашому народі, який у всі часи своєї тяжкої багатовікової історії, в часи національно-визвольних змагань завжди черпали силу зі своїх животворчих витоків їхньою святістю і духовно воскресав.

Висновки. Галицькому іконопису наприкінці XIX – на початку XX століття були притаманні такі риси:

- з'являється новий вид сакрального мистецтва іконо-картина;
- в галицьких іконах цього періоду зросла роль довкілля та інтер'єру;
- лики святих на іконах нагадують обличчя простих людей, а Христос і Богородиця мали риси, що нагадують типаж українців;
- галицька ікона розвивалася у тісному зв'язку з життям народу;
- галицькі ікони прикрашені українським орнаментом, а святі зодягнуті в одяг, притаманний сільському населенню Галичини кінця XIX – початку XX століть;
- ікона наприкінці XIX – на початку XX століття із християнської святині перетворилася на декор і втратила свою функцію сакралізації;
- галицькі ікони вражають внутрішньою єдністю та синкретизмом. У них характерним є поєднання народного мистецтва та салонної техніки, що стало безумовним новаторством в українському та світовому живописі цього періоду;
- характерною особливістю ікон Галичини кінця XIX – початку XX століть є поєднання східних, православних іконописних традицій, з традиціями Ренесансу. Святі, зображені на них, мають світлі і добрі обличчя, мають виражену індивідуальність, їх пози динамічні, вони вдягнуті з елементами сучасної моди, ікони барвисті, і разом з тим, присутній золотавий фон, їх одяг виписаний в іншій манері, ніж обличчя – в давній пласкій манері, властивій візантійській іконописній православній традиції;
- галицькі іконописці створили свій власний стиль, який виходив від старої української ікони. В Україні схрещуються впливи Заходу і Сходу, і галицьке іконописне малярство не було ні чисто візантійське, ні західне. Сповідуючи давні національні традиції, митці пропускали візантизм через призму традицій народного іконопису, через сакральне язичницьке сприйняття природи, через символіку народного мистецтва й, врешті, через сучасний культ умовності образотворчої мови, лінії, ритму. Глибоке розуміння майстрами найновіших мистецьких течій допомогли їм стати на власний шлях;
- іконописці пов'язали народну картинку, примітив з іконою, поставили її на фундамент міцної культурної традиції.

Література

1. Діло – 1888. – Ч. 7–10.
2. Діло – 1890. – Ч. 283.
3. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVI–XIX ст. / Павло Жолтовський. – К. : Наук. думка, 1983. – 180 с.
4. Івасенко С. Мистецький рух за утвердження національних святостей в церковному мистецтві Галичини II-ої половини XIX – початку XX ст. / С. Івасенко // Українське сакральне мистецтво : традиції, сучасність, перспективи. – Львів, 1995. – С. 62–71.
5. Овсійчук В. Оповідь про ікону / В. Овсійчук, Д. Кривавич. – Львів – 2000. – С. 391.
6. Овсійчук В. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї / Володимир Овсійчук. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 118–119.
7. Откович В. Народна течія в українському живопису XVII–XIX століть / Віктор Откович. – К. : Наукова думка, 1990. – 96 с.
8. Откович В. Народний живопис Гуцульщини / Василь Откович // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 431–436.
9. Свенціцький І. Іконопис Галицької України XV – XX століть / Іларіон Свенціцький. – Львів : Видання національного музею у Львові : друкарня “Наукова думка”, 1928. – 100 с.
10. Степовик Д. Історія Української ікони X–XX століть / Д. Степовик – К. : Либідь, 1996. – 341 с.
11. Степовик Д. Митрополит А. Шептицький і мистецтво ікони / Д. Степовик // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 15–158.
12. Степовик Д. Українська ікона крізь віки / Д. Степовик // Українська культура. – 1994. – №1. – С. 18–20.

Отримано 31.05.2014

Summary

Rusko Nadija. Iconic heritage of Galicia in the late XIXth – early XXth century.

This article deals with the features of the Galician icon and the place of icons in Christian art. It is shown trends of Galician icons in the late nineteenth – early twentieth century and the contribution of Metropolitan Andrey Sheptytskyi to the development of Galician iconography. Reveals the characteristics of icons Galicia late nineteenth – early twentieth centuries, and the combination of eastern orthodox ikononopysnyh traditions with the traditions of the Renaissance.

Keywords: *icon, Galician icons, iconography, the veneration of icons, religious art.*

УДК 781.15.001

Асан ЧЕРГЕЄВ

КРИМ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОГО “ПРОШАРКУ” МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто суб'єктні засади професійної музичної культури Криму. Подані портрети професійних композиторів регіону О. Спендіарова, А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша, А. Каврі, Р. Амзаєва, Е. Налбандова, О. Троценко, А. Караманова, М. Халітової, творчість яких вплинула на формування регіональної музичної культури.

Ключові слова: музична культура, Крим, професійний композитор, регіон.

Постановка проблеми. Музична культура Криму – явище складне, неоднорідне, на сьогодні воно характеризується сформованістю, інтенсивністю сучасного процесу розвитку, формуванням контекстуальних зв'язків із художніми традиціями інших регіонів України. У низці досліджень історії та культури ХІХ століття (К. Вернер, С. Харизоменов, А. Клаус, Т. Мартинюк) знаходимо опис загальної характеристики музичної культури даного регіону, яка залежить від інтенсивності геокультурних процесів. Історичні події та географічні межі територіального устрою півострова, безумовно, впливають на процес культурної динаміки регіону. Геодинаміка краю характеризується станом географічної диференціації Російської імперії: землі мають статуси повітів, що складаються з селищ, і адміністративно підпорядковуються губернським центрам [4, с. 37]. Домінантною історичною особливістю формування культури півострова є її поліетнічний характер, що спонукає нас розглядати далі формування культурного простору регіону з включенням діяхронного (слов'янська і мусульманська) або поліхронного (багатоскладові етнічні культурні тенденції сьогодні) зрізів.

На початку ХІХ століття в Російській імперії міжнаціонального протистояння на півострові практично не було, що дає підстави говорити про безперервність художньої традиції. Відомо, що переселенці і кримські татари освоювали мови один одного для взаємного спілкування. Відбувалося взаємопроникнення культурних досягнень різних народів (в сільському господарстві, будівництві, ремеслах). Благополучно вживалися мусульманська, християнська та іудейська релігії, свідченням чому є розташовані майже поруч храми цих конфесій в Сімферополі, Євпаторії, Феодосії та інших містах регіону. Близько половини населення Криму становили росіяни і українці, татари близько чверті населення. Усього тут проживали особи майже сімдесяти національностей.

Таким чином, доля Криму в історико-культурному плані представляє унікальний приклад взаємодії і взаємопроникнення на його територію різних цивілізацій, народів, релігій і укладів життя, що, на думку вчених, призвело до утворення оригінальної синкретичної культури [10]. Сучасні дослідження культури регіону (О. Кріпак, А. Яцков, А. Макаренка та ін.) розглядають різні аспекти музичної культури, але окремого дослідження про суб'єктний “шар” даного феномена не знайдено.

Мета дослідження – подати творчі портрети професійних композиторів Криму, творчість яких суттєво позначилась на регіональній музичній культурі.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні культурної динаміки Північного Приазов'я XIX – початку XX століть Т. Мартинюк зазначає, що система музичної культури перебуває в стані становлення, початкового формування професіоналізму, що відбивається на специфіці розвитку кожного з структурних рівнів системи музичної культури, а також на характері обопільної взаємодії рівнів і ступеня їх самостійності [9, с. 38]. Автор розглядає рівень системи музичної культури “виконавство та поширення” як найбільш розвинений, що визначає специфіку даного історичного періоду в розвитку музичної культури південного регіону. Злиття рівнів (виконавство і поширення), домінування між їх елементами зв'язків взаємодії, генетичних зв'язків, їх функціонування, відсутність цілісності даних рівнів, на думку дослідниці, відображають явище становлення музичного професіоналізму, динамічність даного блоку системи. “Контекстуальними (фактор функціонування регіональних) елементами стають “навчальні заклади з підготовки виконавців”, “інструменталісти”, “вокалісти” (переважно професіонали), “музичні театри”, “музичні спектаклі”, “філармонійні товариства”, “концерти”, тощо, що збагачують (ускладнюють) схему системи музичної культури та ілюструють механізм поліцентричної інтеграції в організації музичної культури краю. Сформувалися два можливих типи географічного поширення виконавства: за типами зв'язків “губернія – повіт” в підпорядкованих територіях; повіт – губернія, повіт – повіт, повіт – селище, минаючи кордони географічні” [9, с. 39–40].

У XX столітті ситуація кардинально змінюється. Геодинаміка краю супроводжується адміністративно – територіальними процесами, що відповідають стану географічної концентрації. Подібно до ситуації, яку описала Т. Мартинюк при дослідженні музичної культури Запорізької губернії в 1920–1922 рр., цей період в Криму є спробою налагодження музичної справи регіону. Становлення молодого радянської культури характеризується непропорційною розвиненістю рівнів схеми

системи музичної культури суспільства або відсутністю розвиненості деяких з них зовсім. “Адміністративно-територіальні процеси підперіоду супроводжувалися поширенням в усіх новостворених повітах губернії певною мірою типових заходів від заснування (іноді штучних, заполітизованих) поширення нової музичної культури, а відповідно, її початкових, незрілих форм, часом неперспективних і нетривалих” [9, с. 119]. Порівняно із системою музичної культури XIX століття елементно збільшуються всі рівні музичної культури, яка тиражується в основних формах по всьому півострову.

Уповодж усього століття спостерігається повна професіоналізація музичної культури, розвиненість і вирівнювання за своїм значенням всіх структурних рівнів та елементів системи музичної культури.

Досліджуючи музичну культуру Таврійської губернії XIX століття, слід зазначити, що рівень “творчості” як її суб’єктного шару в основному ще не має ознак, що свідчать про суто регіональну розвиненість елементів, пов’язаних з музичним професіоналізмом (навчальні заклади з підготовки композиторів, вітчизняні композитори-професіонали, творчі об’єднання композиторів, твори для музично високорозвинених, середньо розвинених, малорозвинених слухачів). Функціонують елементи рівня – композитори-аматори, їх творчість (відображення загальноукраїнської хвилі аматорського мистецтва, розвиненого у XIX ст.), твори народної (в т.ч. релігійної) музики, старовинний фольклор.

Відсутність інформації про розвиненість суб’єктного шару “творчості” в музичній культурі регіону частково заповнює діяльність талановитого учня М. А. Римського-Корсакова (1844–1908), одного із засновників вірменської класичної музики О. О. Спендіарова (1871–1928), який працював в Криму на межі століть. Оселившись в 1901 р. в Ялті, композитор протягом 15 років займається плідною творчою та громадською діяльністю. У матеріалах Будинку-музею композитора відзначається, що в їх стінах композитор створив баладу на слова Максима Горького “Рибак і Фея” (1902), першу частину сюїти “Кримські ескізи” (1903), присвяченої пам’яті І. К. Айвазовського (1817–1900), симфонічну картину “Три пальми” (1905) на вірші М. Ю. Лермонтова (1814–1841). За симфонічну картину “Три пальми”, баладу на вірші Полонського “Беда – проповідник”, мелодекламацію у супроводі оркестру “Ми відпочинемо” – монолог Соні з п’єси А. П. Чехова (1860–1904) “Дядя Ваня” – Олександр Спендіаров був удостоєний премії імені М. І. Глінки.

На думку І. Заатова, О. О. Спендіаров був добре знайомий з культурою кримських татар, вільно володів мовою, знав і цінував кримськотатарську музику. Кримськотатарські народні мелодії він переробляв і

використовував в різних музичних жанрах (від романсів до симфоній). “У Будинку-музеї О. О. Спендіарова в Єревані експонується багато кримськотатарських музичних інструментів і предметів: кавал, зурна, тулуп-зурна, калпак тощо. О. К. Глазунов (1865–1936 – А. Ч.), теж учень Римського-Корсакова, близький друг О. О. Спендіарова, часто бував у нього вдома в Криму, добре знав кримськотатарську музику і любив її слухати. Він переробив шість кримськотатарських мелодій і пісень, а також використав кримськотатарську музику при написанні 4-ї симфонії у 1893 р.” [4].

У 20-ті рр. ХХ століття суб’єктний “шар” поповнюється новими великими іменами: А. Рефатов, Я. Шерфедінов, І. Бахшиш, А. Каврі, Р. Амзаєв, неоціненний внесок яких у розвиток музичної культури кримськотатарського народу і визначив важливий напрямок регіональної музичної культури.

А. Рефатов (1902, Бахчисарай – 1938, репресований) працював у різних жанрах і прославився як автор високохудожніх творів (музичні драми “Лейлі і Меджнун”, “Чора Батир”, “Таїрнен Зоре”), які виконувалися в Криму. У Баку, де пройшла частина життя композитора, виконувалась опера “Коваль Гяєв”, сюїта “Шештер” та “Кримська сюїта”. Починаючи з 1936 р., аж до репресування композитора в 1938 р., його музика почала виконуватися в Москві (запис на грамплатівку драми “Тієї дів ете” (“Весілля триває”), підготовка до постановки музичної п’єси “Арзи киз” (“Дівчина Арзи”)) [4].

Я. Шерфедінов (1894, Феодосія – 1975, Сімферополь) – заслужений діяч мистецтв Кримської АРСР (1940), заслужений діяч мистецтв Узбецької РСР (1971), є автором різножанрових творів. Серед них: музика до вистави Юсуфа Болати “Ішлеген Тишлер” (“Їсть той, хто працює”), “Алім Айдамак” (“Алім”), і музична комедія “Арзи киз” (разом з Ільясом Бахшишем). Значна частина його життя і творчості пов’язані у композитора з Кримом: у Сімферополі він закінчив учительську семінарію, контактував і вчився у О. Спендіарова, після закінчення консерваторії в 1931 р. працював завідувачем музичного відділу Кримського радіо, а в 1937–1938 рр. – художнім керівником державного татарського драматичного театру в Сімферополі. Тут написані хорова сюїта “Юзюк Оюн ірларі” (“Пісня для танцю з обручкою”, “Кримська сюїта” для симфонічного оркестру, кантата “Янгієр” сюїти для симфонічного оркестру, кілька музичних комедій, найбільшу популярність серед них отримала “Де ти, любов моя” [12].

І. Бахшиш (1912, Сімферополь – 2000, Сімферополь) – заслужений артист Узбецької РСР (1967), заслужений вчитель Узбецької РСР (1973), заслужений діяч мистецтв України (1993), є автором відомих

творів: пісень, музики до спектаклів “Багчасарай чешмесі” (“Бахчисарайський фонтан”), “Насреддін оджа”, “Арзи киз” (“Дівчина Арзи”, разом з Я. Шерфедіновим), “Алтин бешик” (“Золота колиска”, разом з А. Коврі), “Кремлівські куранти”, “Марія Стюарт”, “Кримської кантати” на слова М. Сулеймана, сюїти “Менім Ватаним” (“Моя Батьківщина”) для симфонічного оркестру, “Кирым рапсодіяси” (“Рапсодія Криму”) тощо. Музичну освіту І. Бахшиш отримував у Сімферопольському музичному технікумі (з 1934), в музичному інституті імені Гнесіних у Москві (з 1954). Працював головним редактором Кримського музичного радіо (з 1937), художнім керівником кримськотатарського ансамблю пісні і танцю в Криму до депортації, художнім керівником кримськотатарського ансамблю “Хайтарма” в Узбекистані, директором музичної школи, був головою Спілки композиторів Криму [9, с. 113].

Е. Налбандов (1926, с. Капсіхор Судакського району – 1999, Сімферополь) – член Спілки композиторів України (1992), член Спілки композиторів СРСР (1977), заслужений діяч культури Узбекистану, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Державної премії АР Крим, є автором одноактного балету “Велике весілля”, музичної комедії “Дубарали той” (“Бідове весілля”) за п’єсою Ю. Болати, автором обробок народних пісень для хору, концертно для флейти і фортепіано, адажіо і пісень без слів для віолончелі та фортепіано, варіацій для труби і оркестру, пісень, романсів тощо. Етапи його музичної освіти: ДМШ по класу скрипки в Карасубазаре (Білогірськ), Ленінабадське музичне училище, диригентсько – хоровий факультет Ташкентської консерваторії (1962), де брав уроки композиції у Б. Зейдмана. Крім педагогічної діяльності в житті композитора – хормейстера (директор Джизакського музичного училища, викладач Ташкентського інституту культури, викладач Сімферопольського музичного училища, викладач диригування та ініціатор відкриття кафедри музичного виховання в Кримському державному індустріально – педагогічному університеті), керував ансамблем пісні і танцю кримських татар “Хайтарма” (1964). Незважаючи на те, що композиторську освіту чи самоосвіту багато композиторів Криму отримували за межами регіону, багато в депортації, Спілка композиторів Криму була створена у 1940 році. Його першим головою став І. Бахшиш.

Друга половина ХХ століття – початок ХХІ століть супроводжується інтенсивним зростанням імен регіональних композиторів-професіоналів, членів Спілки композиторів Криму і України. Його сьогодні очолює член НСКУ (1988), заслужений діяч мистецтв України, лауреат премії АРК, член спілки театральних діячів України **К. М. Троценко** (нар. 1946). Вона є автором творів в театральному жанрі (більше

70 вистав, серед яких “Анна Снегіна” за С.Єсеніним, “В дорозі” В. Розова, “Гра уяви” Е. Радзинського, “Сто верст по річці” О. Гріна, казки “Золоте курча”, “Тихіше, кіт на даху”, “Плоди освіти” Л. Толстого, “Я вам розповім за ту Одесу” за І. Бабелем, “Веселий маскарад” В. Орлова, “Вальс до вистави “Колчак” В. Фролова і М. Кондратенка, “Тримерка” Т. Магар, “Королівський квартет” А. Семенова, до 200-річчя О. С. Пушкіна моновиставу за мотивами його творів “...І любов”). Особливістю композиторської роботи в театрі є додаткове смислове і емоційне навантаження, яке несе музика, висвітлюючи ті чи інші риси персонажа. У той же час пісні, романси, інструментальна музика є завершеними музичними творами і можуть існувати поза канвою спектаклю.

Інші напрямки діяльності композитора, окрім роботи більше 30 років у Севастопольському академічному російському драматичному театрі ім. А. В. Луначарського, – педагогічна діяльність, досвід аранжувальника, хормейстра, концертмейстра. Композиторське дарування К. Троценко формувалося в період навчання у Київській державній консерваторії ім. П. І. Чайковського в класі М. М. Скорика, Ю. Я. Іщенка [12, с. 6].

Одним з найбільш значимих і унікальних імен регіональної музичної культури є народний артист України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000) **А. С. Караманов** (1934, Сімферополь – 2007, Сімферополь). Композитор універсального типу професіоналізму, він увійшов в музичну сферу не лише Криму, а й континентальної України, Росії та Європи як автор 24 симфоній, творів для фортепіано (чотири сонати, Музика для фортепіано № 1, 2, “Пори року”, три фортепіанні концерти тощо), трьох струнних квартетів, двох скрипкових концертів, кількох увертюр для оркестру, творів кантатно – ораторіального жанру (“Stabat mater” для солістів, хору та оркестру; реквієм для солістів, хору й оркестру), багатьох вокальних і хорових композицій, музики до спектаклів і кінофільмів. Композиторський професіоналізм А. Караманова формувався під час навчання у Сімферопольському музичному училищі та Московській державній консерваторії ім. П. І. Чайковського (вступив у 1953 р., по класу композиції до С. С. Богатирьова і за класом фортепіано – до В. О. Натансона). У аспірантурі (1958–1963) його педагогами були Д. Кабалевський і Т. Хренніков [6, с. 7].

У творчості композитора переплітаються кілька змістовно-стильових ліній: твори “московського” періоду музичного авангарду, католицької, християнської і індуїстської тематики, музика, присвячена Криму.

Член Спілки композиторів СРСР (1986), член Спілки композиторів України (1993), заслужений діяч мистецтв України, лауреат державної премії ім. М. Лисенка, лауреат премії АРК, лауреат міжнародної премії ім. Б. Чобан-заде **М. Халітова** (нар. 1956) сьогодні є яскравим явищем сучасної регіональної культури Криму. Автор володіє універсальним композиторським професіоналізмом. Вона створила: симфонію для великого симфонічного оркестру “Відродження”, присвячену видатному мислителю і просвітителю кримськотатарського народу І. Гаспринському, симфонічну поему “Хатіро” (“Пам’ять”), увертюру – фантазію, балетну сюїту “Арзи”, симфонію для камерного оркестру, “Епітафію” для віолончелі та струнного оркестру пам’яті М. Таджикиєва, концерт для оркестру “Перлини міст Криму” в 4-х частинах, поему-спогад для скрипки і фортепіано, сонату для альту соло, сонату-фантазію для фортепіано, концертне капричіо для скрипки з оркестром, “Бешуйський пейзаж” для флейти і фортепіано, концерт для оркестру “Перлини міст Криму” (Премія ім. М. Лисенка), концерт-капричіо для скрипки, концерт для труби з оркестром “У підніжжя Демерджі”, концерт для 3-х віолончелей та струнного оркестру “Ашик наме”, збірник фортепіанних п’єс “Картини Бешуйя”, пісні на вірші класиків кримськотатарської літератури (Е. Шеміль-заде, Б. Чобан-заде, Амді Гірабая, Шакіра Селіма, Аділе Емірової), хори а сарелла на вірші Абдурамана. Композиторське становлення М. Халітової відбувалося в період навчання в Ташкентській державній консерваторії по класу композиції Мірсадіка Таджикиєва і Георгія Ракушек (1982).

Висновки. Отже, розглянувши творчі портрети композиторів Криму XIX – поч. XX ст. як суб’єктний “шар” музичної культури регіону, можемо стверджувати, що їх творчість, побудована на традиціях народної, а часом і релігійної спадщини, громадська і соціальна роль мають великий вплив, що забезпечує безперервність художньої традиції в ситуації міжкультурного, міжетнічного діалогу.

Література

1. Бекиров Джафер. Бала фольклору. – Акъмесджит “Таврия” Нетрияты, 1993. – 111 с.
2. Вернер К., Харизоменов С. Крестьянское хозяйство в Мелитопольском уезде. – М., 1887. – 128 с.
3. Гаспринский Исмаил бей. Россия и Восток. – Казань : Фонд Жиен ; Татарское книжное издательство, 1993. – 132 с.
4. Заатов И. А. Как развивалась крымскотатарская музыкальная культура в республике Крым / И. А. Заатов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://turkolog.narod.ru>
5. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике колонизации в России. – Вып. 1. – СПб., 1869. – 376+103 стр. прил.

6. Кріпак О. Л. Концертно-фортепіанний стиль А. Караманова (на матеріалі трьох концертів для фортепіано з оркестром) : автореф. дис. ... канд. мист-ва : 17.00.03 – музичне мистецтво. – Х., 2012. – 20 с.
 7. Куртиев Р. Календарные обряды крымских татар. – Симферополь, 1996. – 115 с.
 8. Макаренко Олександр. Нариси з історії етномузичної культури Півдня України. – Миколаїв : Редакційно-видавничий відділ МДПУ, 2001. – 166 с.
 9. Мартинюк Тетяна. Музичний професіоналізм Північного Приазов'я XIX–XX століть (П'ять поглядів на геосоціокультурну динаміку запорізького краю) / Тетяна Мартинюк. – Мелітополь : ТОВ “Видавничий будинок Мелітопольської міської ради”, 2003. – 608 с.
 10. Мирошниченко С.В. Композиторский профессионализм как историческая категория музыковедения : автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.03/ КДК ім. П. І. Чайковського. – К., 1983. – 18 с.
 11. Хайрулдинов М. А. Мудрость веков. – Симферополь, 1996. – 98 с.
 12. Яцков О. В. Музична культура Криму 1900–1980-х років в аспекті регіоніки : автореф. дис. ... канд. мист-ва : 17.00.03 – музичне мистецтво. – К., 2012. – 15 с.
- Отримано 31.05.2014

Summary

Cherhyeyev Asan. Crimea in the context of the problem of subjective “layer” of music culture.

The article discusses the base Subektnost professional musical culture of the Crimea. Portraits of professional composers of the region – A. Spendiarian, A. Refatova, Ya. Sherfedinova, I. Bahshisha, A. Kavri, R. Amzaeva, E. Nalbandova, E. Trotsenko, A. Karamanova, M. Halitovoy whose work influenced the formation of regional music.

Keywords: musical culture, Crimea, professional composer, region.

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.067:726.825.8

Елена БЕСЕДИНА, Татьяна БУРКОВА

РЕАЛИЗАЦИЯ КОММЕМОРАТИВНОЙ И ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИЙ МЕМОРИАЛЬНЫХ ДОСОК В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

На основе изучения феномена мемориальных досок как знаков исторической памяти авторы показывают основные тенденции их развития на рубеже XX–XXI веков, анализируют главные направления политики государства и его субъектов, а также проявления общественной инициативы в деле мемориализации исторического прошлого.

Ключевые слова: коммеморация, коммуникация, мемориальные доски, историко-мемориальная (коммеморативная) функция мемориальных досок, информационно-коммуникативная функция мемориальных досок, коммеморативная политика Российского правительства, общественные инициативы.

Постановка проблемы. Среди феноменов культуры и исторических источников важную роль играют мемориальные доски, которые способствуют увековечению памяти государственных, общественных и культурных деятелей, сделавших значительный вклад в историческое развитие государства. Изучение этих памятников способствует анализу главных направлений политики государства и его субъектов, а также проявлению общественной инициативы в деле мемориализации исторического прошлого. Все это показывает. Что мемориальные доски выполняют важные функции в деле воспитания, информационного обеспечения, познания и т.п.

Анализ актуальных исследований. Вопросы теории и практики коммеморации (культуры намеренного увековечения) стали в последние десятилетия актуальным направлением общественных и гуманитарных наук. По вполне понятным причинам гораздо глубже проблематика memory studies разработана европейскими и североамериканскими учеными, к числу которых относятся М. Хальбвакс [27], Я. Зерубавель [12],

Я. Ассман [2], П. Нора [17], Ф. Йейтс [14], П. Х. Хаттон [28], П. Рикёр [22] и др. Российские культурологи, историки, филологи, философы, включившиеся в исследовательский процесс данной проблемы позже, также сумели сделать немало. Примером тому служат работы Ю. М. Лотмана [16], Л. П. Репиной [19; 20; 21], А. В. Святославского [23], [24]. Д. А. Аникина [1], Е. В. Быковой [5; 6; 7], А. В. Дахина [8; 9; 10], Б. В. Дубина [11], И. И. Куриллы [15] и др.

Целью статьи является изучение основных тенденций развития феномена мемориальных досок как знаков исторической памяти в конце XX – начале XXI веков.

Изложение основного материала. Под коммеморативными практиками понимается “особый вид социокультурной деятельности, в основе которой лежит акт увековечения как попытка сохранения образа себя, своих близких, своей культуры в настоящем и в будущем” [24, с. 5]. По мнению А. В. Святославского, область коммеморации в совокупности содержательного (кто, когда, кому и чему, с какой целью ставил памятники, давал памятные наименования, вводил памятные даты и т.д.) и формального (какими средствами пользовались при этом) аспектов может стать одним из наиболее адекватных показателей мировоззренческих особенностей той или иной культуры [23, с. 4]. Следовательно, коммеморация, которая никогда не оставалась вне сферы внимания государства и общества, особое значение приобретает в условиях меняющегося политического и социально-экономического пространства, когда идеологические концепции и мировоззренческие установки приобретают огромное значение для поддержания стабильности социума. Для анализа коммеморативной деятельности государства и общества исследователи активно пользуются термином “политика памяти”, которая “представляет собой целенаправленную деятельность по репрезентации определенного образа прошлого, востребованного в современном политическом контексте, посредством различных вербальных и визуальных средств” [1, с. 123]. Нельзя не согласиться с мнением Д. А. Аникина о том, что “социокультурное пространство современной России демонстрирует целый набор практик актуализации политики памяти, которые представляется логичным рассматривать системно и взаимосвязано” [1, с. 123].

Мемориальные доски, наравне с архитектурно-скульптурными мемориальными сооружениями, памятными знаками, памятными престолами, храмами, часовнями, некрополями, музеями, мемориальными комплексами, представляют собой знаки намеренного увековечения, а значит, в рамках *memory studies* есть место исследованию и этого культурно-исторического феномена, и всего комплекса связанных с ним проблем. Вследствие объективной “простоты” своей формы эти

знаки исторической памяти являются одной из самых массовых практик коммеморации.

Одним из направлений в изучении мемориальных досок является рассмотрение функций этих коммеморативных знаков. Таких функций можно выделить три: историко-мемориальную или коммеморативную, художественно-эстетическую и, наконец, информационно-коммуникативную. Разговор о художественно-эстетической функции выходит за рамки темы данной статьи (более подробно о художественно-эстетической функции: [3, с. 66–67; 4, с. 50–67]), поэтому ограничимся краткими пояснениями относительно коммеморативной и информационно-коммуникативной функций.

Благодаря коммеморативной (историко-мемориальной) функции мемориальных досок новые и новые поколения людей получают возможность наглядно, гораздо ярче и “объемнее” представить себе ту или иную страницу нашего прошлого через содержание события или строку биографии исторического деятеля. “Мемориальные доски представляют собой краткую летопись истории страны, поэтому являются по своему функциональному назначению идеологически нагруженными памятниками архитектуры, которым всегда и во все времена придавалась особая функция идеологического воздействия” [6, с. 14].

Информационно-коммуникативная функция мемориальных досок тесно связана как с коммеморативной, так и с художественно-эстетической функцией. Отличительной чертой этой функции является то, что она обладает своеобразным “временным” потенциалом, который с течением времени может оказаться исчерпанным. Так, тексты мемориальных досок рубежа XIX–XX вв. бывали зачастую слишком лаконичны и включали лишь информацию об имени, датах рождения и кончине человека, не всегда – о местах его рождения и смерти и времени проживания именно по данному адресу.

Примером такого лаконизма может служить доска, установленная в 1913 году в Петербурге, на фасаде дома № 16 по Ковенскому переулку: “Здесь жила и скончалась Анна Павловна Философова”. Это первая мемориальная доска Петербурга, запечатлевшая память о женщине, которая была “общепризнанным вождем женского движения в России” [25]. Сегодня, спустя столетие после установки, эта доска “молчит” для большинства зрителей, исключение из которых составляет только узкий круг специалистов.

Среди современных мемориальных досок также можно найти примеры проявления информационно-коммуникативной функции, наделяющей эти знаки коммеморации латентным смыслом. Дом № 8 по Малой Посадской улице в том же Петербурге горожане называют Писательским, поскольку это жилой дом Литературного фонда, а многие

его квартиранты – Л. Пантелеев, Л. Раковский, С. Орлов, М. Дудин, И. Груздев, А. Дымшиц – известны далеко за пределами города на Неве. В 1997 г., в дополнение к установленным ранее на фасадах дома доскам в память о С. Орлове и М. Дудине, была размещена мемориальная доска, посвященная Е. Л. Шварцу, жившему здесь в 1955–1958 гг. (арх. Г. А. Бекаревич, ск. П. П. Игнатъев, С. П. Шевченко).

Художественное решение доски позволяет отнести ее к разряду самых интересных в Петербурге: ее верхнюю часть венчает скульптурная композиция, которая состоит из полужакрытого театрального занавеса (его, однако, можно трактовать и как язык пламени, и как скомканный лист рукописи) и фигурки, напоминающей персонажа “Тени”. Можно даже согласиться с основным текстом доски – “Доброму сказочнику Евгению Шварцу, жившему в этом доме”, учитывая, что память о деятелях литературы живет в обществе, как правило, дольше, нежели память об общественных деятелях. К сожалению, необходимо признать, что одна из самых знаменитых фраз, приписываемых Е. Шварцу, также размещенная на доске: “У нас такие тайны – обхохочешься”, – через несколько десятилетий перестанет восприниматься как коммуникативный знак, передающий, пусть и намеком, информацию об особенностях жизни советского общества в XX веке. Для адекватного восприятия этой фразы молодому поколению уже сейчас требуются дополнительные объяснения.

Рассматривая особенности информационно-коммуникативной функции мемориальных досок, филологи небезосновательно используют для характеристики текста доски понятие модуля, которое сегодня становится “своего рода концептом, символом эстетики технократического общества, своеобразной целостной формой представления знаний, формой мышления” [7, с. 38].

В 2010 г. на фасаде одного из зданий Тверского государственного университета была открыта памятная доска, посвященная В. М. Брадису, педагогу-математику, почти полвека проработавшему в этом учебном заведении. Имя В. М. Брадиса хорошо известно многим поколениям учащихся. Составленные им в начале 1920-х гг. и многократно переиздававшиеся “Четырехзначные математические таблицы” стали необходимым атрибутом изучения математики. Парадоксально, но в общественном сознании имя этого ученого оказалось “привязано” к его “...таблицам” так плотно, что в значительной мере воспринимается не как имя собственное, а как нарицательное. Разрушить этот миф и помогает содержание мемориальной доски, текстовый модуль которой дополняется графическим изображением контура таблиц. Таким образом, знакомый с детства школьный символ связывается с личностью

выдающегося ученого, а посвященная ему мемориальная доска становится тем способом коммуникации, который, по словам Б. А. Успенского, может установить с массовым зрителем “живую связь, прямо... безошибочно и заразительно передать ему свой рассказ” [26, с. 293].

Неотъемлемыми характеристиками исторической памяти являются ее актуальность и избирательность. Под этими свойствами понимается то, что “высвеченные” исторической памятью события во многом обуславливаются постоянно меняющимся настоящим, интересами текущего момента. Историки солидарны в том, что, по словам А. Мегилла, память является “образом прошлого, субъективно сконструированного в настоящем” [18, с. 8].

Различные формы коммеморации, по заключению Д. Симпсона, позволяют поместить то или иное историческое событие или личность в поле официального дискурса [35].

Таким образом, политика памяти может использоваться в качестве инструмента социального управления. У власти “возникает возможность осуществления политических стратегий по отношению к сознанию граждан посредством актуализации тех или иных образов прошлого, их включения в повседневные практики горожан” [1, с. 124].

Последние десятилетия XX – начала XXI века отличаются расширением поля исторической памяти, появлением огромного количества как новых, так и забытых старых событий и имен (объектов коммеморации), справедливо ждущих своего увековечивания. Этот процесс был воспринят государством, которое, активизировав проводимую им политику памяти, разработало необходимую правовую базу и механизмы, вводящие объекты коммеморации в контекст официального дискурса.

К актуальным направлениям коммеморации можно отнести открытие мемориальных досок, посвященных государственным и общественным деятелям, в том числе, советского периода, представителям науки, литературы и искусства, героям и событиям Великой Отечественной войны.

Например, благодаря мемориальным доскам открываются малоизвестные страницы войны. Только в конце 1980-х гг. на здании Тюменской сельскохозяйственной академии появилась скромная мемориальная доска, напоминающая, что в этом здании с июля 1941 г. по март 1945 г. сохранялось эвакуированное из Мавзолея тело В. И. Ленина [13, с. 302]. В 2012 г. в Севастополе была установлена мемориальная доска в честь учителей и учащихся периода обороны города 1941–1942 гг. Местом для нее был выбран дом, в подвале которого размещалась одна из 9-ти “подземных” севастопольских школ [30].

В настоящее время возрождается традиция участия в процессе мемориализации общественных организаций, фондов, просто активистов и энтузиастов.

Так, в 2009 г. международным историко-просветительским и правозащитным обществом "Мемориал" совместно с региональной общественной организацией "Историко-просветительское, правозащитное и благотворительное общество "Московский Мемориал", при поддержке немецкого фонда "Erinnerung. Verantwortung. Zukunft" ("Память. Ответственность. Будущее"), был запущен проект "Уроки истории. XX век". Созданный ресурс посвящен вопросам изучения и преподавания отечественной истории, ее отражения в культуре и СМИ, профессиональным и общественным дискуссиям о прошлом и настоящем [33]. Обсуждение проблемы исторической памяти и коммеморации также находят свое отражение на страницах данного сайта в рамках проведения "Мониторинга исторической политики", призванного "проследить, какие силы в современной России оказывают влияние или претендуют на формирование коллективных представлений о прошлом, оценить репертуар их возможностей и средств, выявить, какие исторические периоды и сюжеты востребованы сегодня, а также какой образ прошлого наиболее актуален в современном российском контексте" [33].

Мемориальные доски, "проговаривающие" некоторые сообщения о прошлом, стали одной из важнейших тем ежедневного мониторинга. Поскольку установка этих памятных знаков регламентируется законодательно, то, тем самым, "высказывание наделяется статусом конечного, объективного, верного высказывания о прошлом". В этом случае в тексте мемориальных досок возможны, по мнению аналитиков сайта, и "умолчания, пробелы в высказываниях", и "конкуренция формулировок", и "точечные внеконтекстуальные высказывания", когда невозможно точно определить исторический повод установки мемориального знака. Несогласие общественности с формулировками о прошлом подчас вызывает акционную активность, формируя вокруг мемориальных досок "поля напряжения" [33].

Так, принятое в 2011 г. и спорное с точки зрения многих петербуржцев решение властей разместить мемориальную доску в память о первом секретаре Ленинградского обкома КПСС Г. В. Романове на фасаде дома, где он жил, вызвало своеобразную форму общественного протеста – чтение около доски стихов И. Бродского – поэта, главным гонителем которого, как считается, был Г. В. Романов.

Но все правильные слова, закрепленные в законах или сказанные официальными лицами, могут остаться только словами, если они не найдут отклика в обществе. А общество не молчит: сигнализирует

органам власти об ошибках, закравшихся в тексты мемориальных досок [31]; приводит в порядок и обновляет на них надписи [29]; проявляет инициативу в деле замены старых нечитаемых досок на новые знаки памяти [32]. Обитатели Интернет-пространства ведут реестры мемориальных досок, посвященных, в том числе, и Великой Отечественной войне, указывая нынешнее состояние мемориальных знаков.

К числу форм общественной активности в сфере коммеморации можно отнести и самостоятельную установку мемориальных досок взамен утраченных. Летом 2013 г. градозащитниками Петербурга была установлена временная мемориальная доска, посвященная М. Ю. Лермонтову, на фасаде дома 61 по ул. Садовой, где поэт жил в 1836–1837 гг., где им было написано знаменитое стихотворение “На смерть поэта”. Такой акцией сторонники охраны культурно-исторического наследия решили напомнить об утраченной несколько лет назад под предлогом аварийности фасада памятной доске (открытой в 1962 г.), привлечь общественное внимание к проблеме сохранения “мест памяти”.

Активно вторгаются в сферу коммеморации информационные технологии. Аннотационные доски стали снабжаться QR-кодами (от англ. quick response – “быстрый отклик”), с помощью которых можно быстро “считать” информацию об истории зданий и связанных с ним событиях смартфоном или планшетом. В Москве запущена программа культурного просвещения “Культурные коды Москвы”, в рамках которой предполагается размещение таких аннотационных досок на 8 000 архитектурных памятниках российской столицы. В подобные проекты вовлечены также Барнаул (программа “Гид по истории Барнаула”), Тюмень и другие города.

Выводы. Как видим, отмеченный подход способствует привлечению большего количества людей к освоению ими социокультурного пространства города, реализации коммеморативной и информационно-коммуникативной функций мемориальных досок как знаков памяти.

Литература

1. Аникин Д. А. Стратегии трансформации политики памяти в современной России : региональный аспект // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 7. Философия. – 2012. – № 3 (18). – С. 121–126.
2. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М. : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
3. Беседина Е. А., Буркова Т. В. Мемориальные доски как культурно-исторический феномен // Культурология в контексте гуманитарного знания : сб. статей : в 3-х ч. – Ч. 1 / под ред. Г. А. Салтык. – Курск : Курск. гос. ун-т, 2013. – С. 62–71.
4. Беседина Е. А., Буркова Т. В. “В этом здании жил и работал...” : мемориальные доски как образ исторической памяти // Искусство и зритель : сб. статей / отв. ред. А. А. Дмитриева, А. С. Ярмош. – СПб., 2013. – С. 45–67.

5. Быкова Е. В. Многоканальность модульного мемориального текста // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2011. – № 130. – С. 96–101.
6. Быкова Е. В. Модульный текст в массовой коммуникации : закономерности речевой организации : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – СПб., 2012. – 39 с.
7. Быкова Е. В. Фреймовый подход к интерпретации смысла модульных текстов в массовой коммуникации // Известия Финансово-экономического университета. 2011. – № 5. – С. 37–41.
8. Дахин, А. В. Место памяти // Гуманитарная география: научный и культурно-просветительский альманах. – Вып. 4 / под ред. Д. Н. Замятина. – М. : Ин-т наследия, 2006. – С. 320–322.
9. Дахин А. В. Город как место коллективного памятования // Вестник ВВАГС. – 2008. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ranhigs-nn.ru/nauka/?page_id=3013 (дата обращения 13.11.13.)
10. Дахин А. В. Общественное развитие и вызовы коллективной памяти : перспектива философской концептуализации *memorystudies* // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 52–55.
11. Дубин Б. В. Россия нулевых : политическая культура – историческая память – повседневная жизнь. – М. : РОССПЭН, 2011. – 391 с.
12. Зерубавель Я. Динамика коллективной памяти // Империя и нация в зеркале исторической памяти : сб. статей / ред. Герасимов И., Могильнер М., Семенов А. – М. : Новое изд-во, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/429779>
13. Иваненко А. С. Новые прогулки по Тюмени : путеводитель. – Тюмень: Радуга-Т, 2008. – 336 с.
14. Йейтс Ф. Искусство памяти. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 480 с.
15. Куриллы И. И. Историческая память и публичная коммеморация // Память и памятники: материалы семинара, проведенного Волгогр. гос. Ун-том и Ин-том Кеннана Междунар. науч. центра им. Вудро Вильсона 21 апреля 2011 г. / Волгогр. гос. ун-т, Ин-т Кеннана Междунар. науч. центра им. Вудро Вильсона ; под ред. д-ра ист. наук И. И. Куриллы ; предисл. И. И. Куриллы. – Вологодград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 4–12.
16. Лотман Ю. М. Память культуры // В кн.: Лотман, Ю.М. Семиосфера. СПб.: Искусство, 2010. – С. 614–621.
17. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция – память. СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. 328 с.
18. Оболонкова М. А. Эпизод истории Великой войны как элемент исторической памяти европейцев: Рождественское перемирие 1914 года // Вестник Пермского университета. – Серия “История”. – 2010. – № 1(13). – С. 8–14.
19. Репина Л. П. Образы прошлого в памяти и в истории // Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала Нового времени. – М., 2003. – С. 9–18.
20. Репина, Л. П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. – 2004. – № 5. – С. 39–51.
21. Репина Л. П. “Новая историческая наука” и социальная история. – 2-е изд. – М. : ЛКИ, 2009. – 320 с.

22. Рикёр П. Память, история, забвение / пер. с фр. И. И. Блауберг и др. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
23. Святославский А. В. 1. Среда обитания как среда памяти: к истории отечественной мемориальной культуры : автореф. дисс. ... д-ра культурологии. – М., 2011. – 53 с.
24. Святославский А. В. История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов. – М. : Древлехранилище, 2013. – 592 с.
25. Тыркова, А. В. Анна Павловна Философова и ее время : сб. памяти Анны Павловны Философовой. – Т. 1. – Пг, 1915. – 487 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.a-z.ru/women/texts/tirkt.htm>
26. Успенский Б. А. Ego Loquens : язык и коммуникативное пространство. – М., 2007. – 320 с.
27. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. – М. : Новое изд-во, 2007. – 348 с.
28. Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб. : Владимир Даль, 2003. – 424 с.
29. В Ленинском районе начались мероприятия, посвященные празднованию 66-й годовщины победы в Великой Отечественной войне // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.permonline.ru/index.cfm?page=1151&newc=25757>
30. В Севастополе открыта мемориальная доска посвященная “подземным” школам // Гостям Севастополя: Информационный портал // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gostyam.sebastopol.ua/news/12/10/271012003.shtml>
31. Во Владивостоке увековечат имена героев // Ежедневные новости Владивостока [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://novostivl.ru/msg/10254.htm>
32. Дань памяти // Горняцкая смена. Газета Московского государственного горного университета. – 2012. – Апрель. – № 4.
33. Уроки истории. XX век [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.urokiistorii.ru/>
34. Памятники Тюмени // Центральная городская библиотечная система [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.citylib-tyumen.ru/tyumen/pamyatniki-tyumeni?view=categories&id=54>
35. Simpson David. 9/11/ The Culture of Commemoration. – Chicago&London : The University of Chicago Press, 2006. – 176 p.
Отримано 31.05.2014

Анотація

Бєсєдіна Олена, Буркова Тетяна. Реалізація комеморативної й інформаційно-комунікативної функцій меморіальних дошок на початку ХХІ століття.

На основі вивчення феномену меморіальних дошок як знаків історичної пам'яті автори показують основні тенденції їх розвитку на рубежі ХХ–ХХІ століть, аналізують головні напрямки політики держави і її суб'єктів, а також прояви громадської ініціативи в справі меморіалізації історичного минулого.

Ключові слова: *комеморація, комунікація, меморіальні дошки, історико-меморіальна (комеморативна) функція меморіальних дошок, інформаційно-комунікативна функція меморіальних дошок, комеморативна політика Російської уряду, громадські ініціативи.*

Summary

Besedina Elena, Burkova Tatyana. Fulfillment of commemorative and informational communicative functions of memorial plaques in the beginning of the 21st century.

The article is devoted to the historical memorial (commemorative) and informational communicative functions of memorial plaques as symbols of historical memory. Having studied this phenomenon in major Russian cities (Moscow, St. Petersburg, Tyumen, Barnaul, Tver and others), the authors describe the main tendencies of realization and development of the current commemorative practice at the turn of the 21st century, analyze the main aspects of the governmental policy in this sphere and also reveal how the public initiative to preserve historical past is manifested.

Keywords: commemoration, communication, memorial plaques, historical memorial (commemorative) function of memorial plaques, informational communicative function of memorial plaques, commemorative policy of the Russian government, public initiatives.

УДК 81'34

Тетяна БЕЦЕНКО

ЗАКОНИ ЗВУКОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки звукової природи віршового тексту. Подано спроби розглянути закономірності його фоностилестичної організації. Сформульовано основні закони фонічної архітекτονіки тексту, докладно проаналізовано їх комплексну взаємодію.

Ключові слова: поетичний (віршовий, текст), мова поетичного твору, фоностилестична організація тексту, звуковий закон віршового текстотворення, звуковий рівень тексту.

Постановка проблеми. Образне мовотворення, реалізоване в художньому тексті, відзначається особливою природою. Оригінальність художнього мовотворення залишається однією з нерозгаданих до кінця царин інтелектуальної діяльності людини. У зв'язку з цим постає потреба описати загальні закономірності мовно-художнього текстотворення на всіх рівнях.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню мови художньої творчості присвячено нечисленну кількість розвідок. Проте означена царина інтелектуально-образної лінгводіяльності людини так і залишається

до кінця не висвітленою, що й зумовлює актуальність обраної тематики для наукових спостережень.

Мета. Мета наших наукових студій – встановити і докладно описати закони мовно-поетичної організації тексту на звуковому рівні. Отже, предметом спостережень обрано фонічний (фоностилістичний) рівень поетичного текстотворення як особливу царину лінгводіяльності мовця.

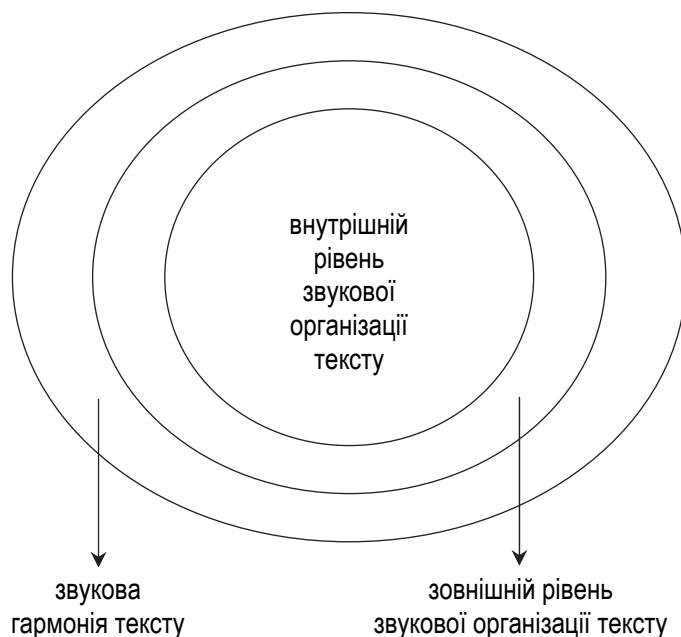
Виклад основного матеріалу. Художній, насамперед поетичний текст, характеризується (порівняно з прозовим) лаконічністю, стислістю і максимальним переосмисленням окремих складників і висловлень у цілому. Відносно обмежений обсяг віршового тексту вимагає єдиної звукової тональності. Спостереження за звуковою організацією віршових текстів дали підстави виявити деякі загальні закономірності, що їх можна узагальнено сформулювати у вигляді законів. Це, зокрема: 1) закон звукової гармонії поетичного тексту; 2) закон звукових асоціацій; 3) закон звукової естетики як основи поетичного текстотворення; 4) закон відповідності звукової організації ідейно-тематичному та художньо-образному змісту тексту.

Закон звукової гармонії поетичного тексту полягає у злагодженому, співзвучному поєднанні фонічних одиниць мови, що перебувають у взаємній відповідності, є приємними для слуху і створюють милозвучність твору.

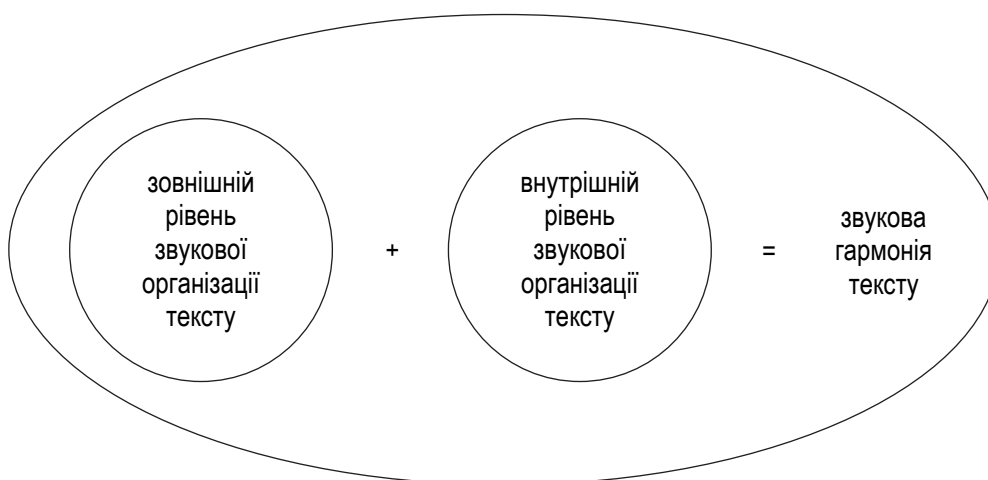
Суть цього закону зводиться до того, що всі фонічні одиниці тексту перебувають у розміреній, злагодженій взаємодії, не порушуючи його звукового малюнка в цілому, сприяють створенню/досягненню заданої естетико-змістової мети. Кожен фонічний елемент підпорядкований визначеному задумові.

Отже, звукова гармонія поетичного тексту поєднується з іншими його рівневими характеристиками: ідейно-змістовим, естетичним (емоційним), художньо-образним (образотворчим) планами. При цьому звуковий рівень художнього (поетичного) тексту одночасно стосується як зовнішньої його організації, так і внутрішньої. Зовнішній звуковий рівень тексту пов'язаний із сприйняттям його на слух (тобто, це зовнішнє гармонійне/милослухне, приємне звукове оформлення тексту); внутрішній рівень звукової організації тексту – відповідність між ідейно-тематичним змістом, естетичним сприйняттям, художньо-образною системою та його звуковим оформленням.

Схематично це можна зобразити так:

Інакше:

Так, Т. Шевченко у поезії “Минають дні, минають ночі” у першій строфі, відтворюючи стан спокою у природі та в душі людини (завмирання, перехід природи до сну, душевний спокій (утихомирення), відсутність різких, енергійних дій), мабуть, підсвідомо, максимально уникає слів із проривними дзвінками, вібрантом. Натомість вдається до концентрації слів із звуками, які пов’язані з ключовими номенами “сон” та “осінь”, що автоматично формують навколо стрижневого слова певне звукове поле із визначених слів: *сон – ніч, заснули, спить, заснуло; осінь – шелестить, пожовкле, листя.*

Основну звукову тональність строфи формують слова із свистячим **с**, шиплячими **ж**, **ч**, **ш**:

- **с** (гаснуть, серця, світ, сміюсь),
- **ж** (живу, доживаю),
- **ч** (ніч, очі, волочусь, плачу).

У результаті злагодженого рівномірного звукового упорядкування строфи досягається гармонізація її фонічного малюнка. Автору вдається передати спокій, утихомирення, душевне заспокоєння. І таке сприйняття тексту посилюють “звукові” слова *шелестить, плачу, сміюсь*.

У другій строфі поступово спостерігаємо наростання емоційно-змістового плану оповіді; відразу відчутним стає “звуковий інструментарій” тексту: про це свідчить актуалізація слів із проривними дзвінками, вібрантом (*доле, доброї, замирати, проклинати, страшно* та ін.).

Наприклад:

“Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...”

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої! Злої!” (Т. Шевченко)

Пор. звукове відтворення осінньої пори, реалізоване у нижчеподаному тексті:

“Поосеніла вода, посмутніла – / виграє і блискоче: / під скісним промінням студеного сонця” (В. Кордун).

Звукова гармонійність зумовлена також своєрідною “відображальною” здатністю фонічних засобів мови, що реалізуються у тексті, яка полягає в тому, що окремі звукові елементи ніби дублюються, повторюючись у інших словах. У результаті виникає плавне “накладання” звукових міні-комплексів, що створює злагодженість за рахунок деякої ідентичності компонентів. Наприклад: “Тікає воля, дух її і слово.

І грає рабство в сурми золоті” (*М. Вінграновський*). Звукову злагодженість і звукову цілісність створюють повтори звукосполук **во** (**во**ля, **сло**во, **раб**ство), **ло** (**сло**ва, **зо**лоті), **ол** (**во**ля, **зо**лоті), **ті** (**ті**кає, **зо**лоті), **ра** (**гра**є, **раб**ство). Такий складний перетин звукоповторюваних одиниць дуже міцно поєднує всі елементи тексту як у лінійному, так і вертикальному розгортанні.

Пор. ще:

“Бубонять рогачі й кочерги,
Щось пригадують з давнини.
І чекають покірно черги
Засмаглі горшки й чавуни” (*В. Симоненко*).

У цьому текстовому фрагменті, крім епіфоризованого повтору **кочерги-черги**, спостерігаємо повтор звука **ч** (рогачі, кочерги, чекають, черги, чавуни), одночасно – **че** (кочерги, чекають, черги) та звука **г** (рогачі, кочерги, пригадують, черги, засмаглі, горшки).

У поезії Д. Загула також фіксуємо лінійне та вертикальне розгортання звукоповторюваних одиниць: **у** (думи, струни, зашуміть), **о** (ой, полиньте, мої, гори, задзвоніть, море), **ор** (гори, море), **за** (задзвоніть, зашуміть) та ін.:

“Ой полиньте, мої думи, на зелені гори!
Задзвоніть, тремтячі струни, зашуміть, як море!” (*Д. Загул*).

У результаті виникає плавна пісенна мелодика віршового твору.

Звукову злагодженість, легкість, плавність відчуваємо у рядках В. Симоненка:

“З тітки полум’я сон злизало,
Тітка гладить рукою глек”,

що, очевидно, виникає завдяки повторові плавного **л** (перший рядок), який ніби підкреслює плавність дій вогняних язиків, та **гл**, що об’єднує слова *гладить глек*, у яких теж (відповідно до уявлень про рухи) відчутна пластика дотиків рук. Пор.: “обвалами вали гарпунять у борти” (*О. Влизько*) – тут повтор звукосполук (як своєрідне накладання компонентів) асоціативно формує в нашій уяві картину хвилеподібних рухів водної маси.

Звукова гармонія тексту на поверхневому рівні – це комбінація словесно-образного малюнка з активізацією слів, що подібні деякою мірою за звуковим оформленням. Пор.:

“Все повторялось: і краса, й повторність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі” (Л. Костенко).

Помітно, що на тлі контексту “перетинаються” слова *повторялось*, *потворність*, *неповторність* та ін.

Комбінація у тексті слів, що мають у своєму складі однакові звуки чи звукосполуки, які й створюють зовнішню фонічну його гармонію, забезпечують плавність, легковимовність віршового рядка, пор.:

“Латаття ніжилось в озерах,
Хитали ряску карасі
Черкнула блискавка по зелах,
Аж полягали вони всі” (Л. Костенко).

Помітно, що у першому рядку взаємодіють повтори **л** (латаття, ніжилось, хитали), **ра** (озерах, ряску, карасі), **р** (озерах, ряску, карасі), **а** (латаття, озерах, хитали, ряску, карасі) тощо.

У другому рядку “об’єднувальними” звукоповторами, що гармонізують текстову організацію, є звукосполуки **ла** (черкнула, зелах, полягали) та **ли** (блискавка, полягали), які посилюють (завдяки плавному **л**), образне відтворення реалії довколишньої дійсності.

Пор. далі:

“Над світом білим, світом білим хтось всі спіралі перегрів.
А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім”
(Л. Костенко)

– тут взаємодіють (горизонтально і вертикально) повторювані **і**, **бі**, **ли**, **гр**; слова з **л** і **р** своєрідно протиставляються, створюючи рівновагу звучності (*грім* та ін.) та беззвучності (*бігли* та ін.).

Спостерігаємо, що звукову цілісність, злагодженість, отже – гармонійність, формують повтори окремих слів у складі інших слів разом із повторами окремих звукосполук у межах одного висловлення. У результаті такого лінійно-вертикального нанизування подібних елементів

виникає символічно значущий у змістовому плані малюнок. Важливу роль тут відіграє семантика вислову в цілому:

“Та мури, мов із мертвих встали,
похмуро мовили – чекай” (В. Стус).

Слово *мури* у зазначеному контексті є ключовим; йому притаманні негативні конотації. Посилюють сприйняття образу аналогічно конотовані лексеми із звуком *м*, звукосполукою *мур* (*мертвих*, *похмуро*). Своєрідно злагоджують звукове оформлення висловлення звукоподібні слова *мов* і *мовили*.

Таке поєднання звукоподібних слів та елементів – показник чуття мовної матерії, факт мовно-естетичної індивідуально-авторської майстерності митця.

Отже, звукова гармонія тексту як злагожене пропорційне використання фонічних одиниць, що діють і взаємодіють разом і зорієнтовані на досягнення визначеного тематичного ідейного та образно-естетичного змісту, є обов’язковою ознакою художнього, насамперед поетичного, тексту. Звукова гармонія тексту – це його фонічна злагоженість, естетична довершеність, цілісність, зовнішня упорядкованість.

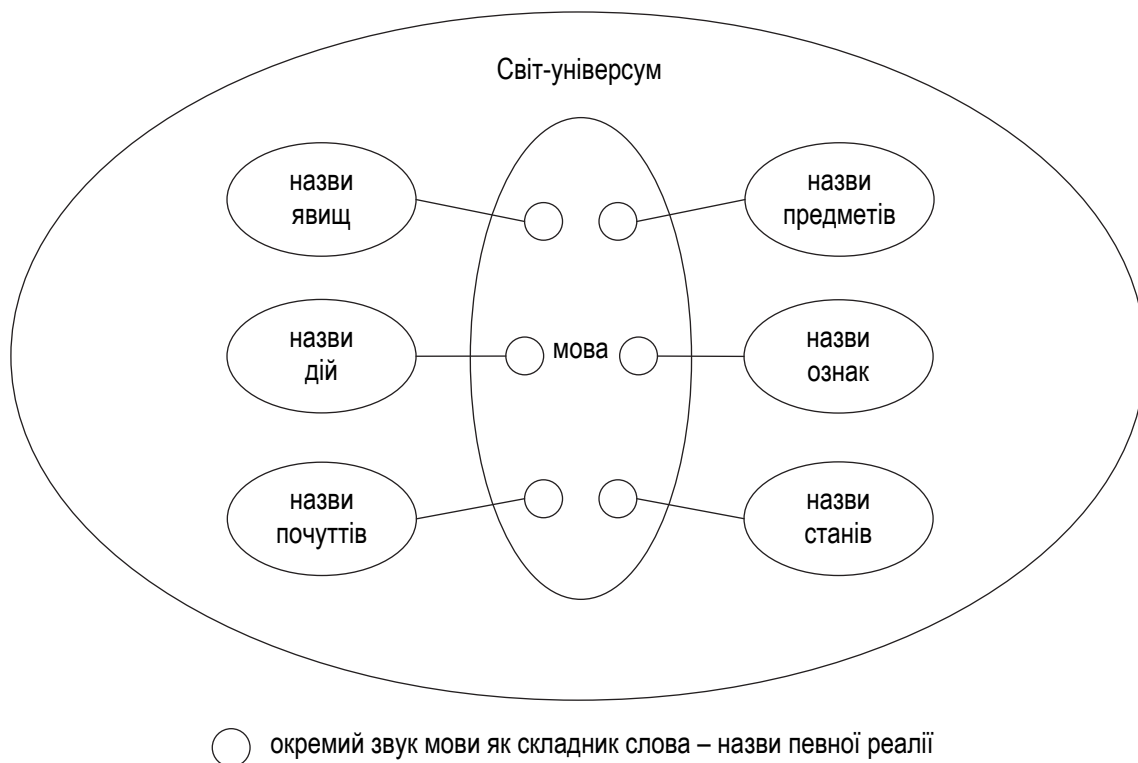
Закон звукових асоціацій, що виникають у художньому тексті на основі його фонічної організації, полягає в існуванні (дії) усталеного (сформованого на базі естетичного досвіду, практичної діяльності, уявлень тощо) зв’язку між окремими фонічними елементами і уявленнями, думками, почуттями, внаслідок чого певні звукові одиниці викликають відповідні уявлення, почуття та ін.

Дія цього закону зумовлена власне природою мовно-художньої творчості: словесно-образне мистецтво формується на основі асоціативних перенесень: при цьому знак однієї семіотичної системи стає образно-символічним замінником певного явища, предмета, дії, ознаки, почуття тощо, позначуваного іншими знаками в іншій семіотичній системі на підставі деякої подібності (у нашому випадку – звукової). Асоціативні зв’язки засвідчують закономірний інтелектуальний, чуттєво-образний, почуттєво-логічний пошук паралелі між різними знаковими системами, що складають універсум людського буття. Звуковий рівень мови як найнижчий, найелементарніший є доказом цілісності і взаємозв’язку всіх елементів світу-універсуму. Асоціативні зв’язки, що виникають у людській уяві між звуками мови (за лінгвістичною термінологією – дознаковими одиницями) і предметами (діями, явищами та ін.), переконують в істинності таких міркувань.

Наприклад: **б** – барабанний бій, бахкання; **г, гр, р** – грім, гуркіт, грюкіт; **р** – ревіння, різкість, ураган, буря; **с, ш, ж, ч** – шелест, шурхіт; **с, ш, ч** – тиша, спокій; **з, дз, ж** – дзижчання; **д, т** – стукіт; **п, пл, л, н** – плюско-тіння, плин; **у** – гудіння, виття та ін.

Дія закону звукових асоціацій у художньому тексті пов'язана також із явищем звукового символізму, яке полягає у закріпленні в свідомості мовців певного емоційного змісту за окремим звуком і співвіднесення звуків мови із позамовними реаліями, які передаються (відтворюються) у художньому континуумі з допомогою визначених звукоповторюваних елементів, “звукових” слів і т.п.

Схематично це можна зобразити так:

Звичайно, звук є компонентом слова. Завдяки звуковому складу (зовнішній оболонці) слово набуває своєрідної “випуклості” – фонічної тональності; при цьому співдіють (взаємодіють) план вираження і план змісту слова. Пропостерігаймо, наприклад за звуковим оформленням слів із дрижачим **р** у різних лексичних одиницях: наприклад звук **р**, що асоціюється з чимось звучним, різко і сильно вираженим, страшним, у ознакових словах: *рвійний, рвучкий, ревучий, грізний, різкий*; у предметних словах: *рев, рязкіт, ричання, рупор, реп, грюкіт, гуркіт, руїна, гармидер*; у словах на позначення дій: *ревіти, рокотати, ричати, рюмсати, гарчати, рохкати, кричати, ридати, рипіти, буркотіти*;

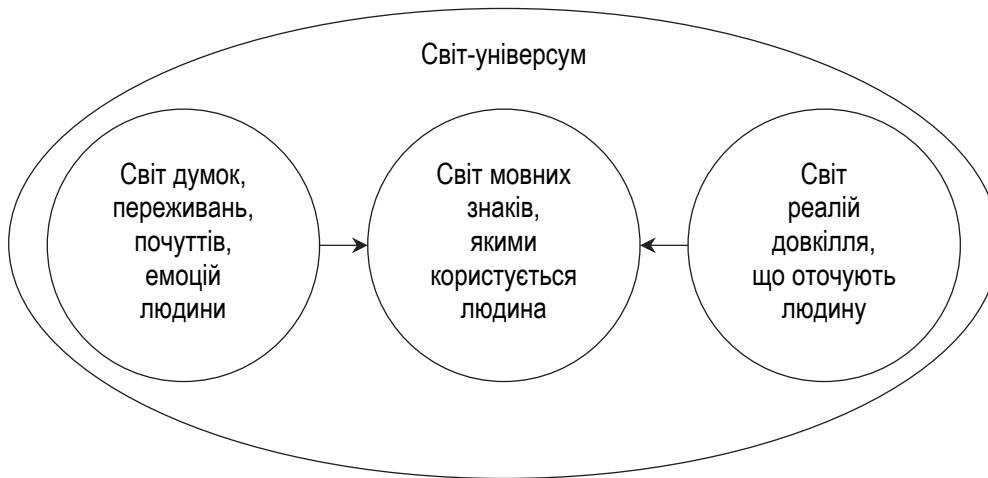
у словах на позначення станів, волевиявлень: *радіти, ревнувати, роз'ятрюватися*; у словах на позначення почуттів: *ревнощі, радість, горе*; у словах на позначення явищ: *грім, гроза, ураган, буран, буря, бурелом, шторм*.

Звичайно, далеко не всі слова, що містять звук **р** (або інші звуки), асоціативно пов'язані з певними емоціями (пор., наприклад: *розумний, речення, рукопис, резолюція, решето, ремінь, рішення, рима, римування, розцвітати, рано, розоцвіті, реклама* та ін.). Проте ці та подібні слова можуть бути використані у контексті з асоціативно-стилістичною метою (тобто, за умови контекстуальної актуалізації символічно-естетичного змісту на основі усталених асоціацій у свідомості мовців і насамперед – звукових). Особливістю багатьох вищенаведених слів є те, що вони – “звукові” і за ними закріплені певні конотації, здебільшого, негативні: *ридати, ричати, кричати, ураган, різкий*. Проте ці конотації в контексті можуть послаблюватись чи посилюватись, набуваючи різних семантико-стилістичних відтінків – “звукові” слова почасти – факти реальної дійсності (*гарчати, ричати, кукурікати, грім, грюкотіти, гриміти, погрожувати*).

Спільною ознакою для всіх слів, які мають у своєму складі звук **р**, є те, що вони відзначаються потенційною властивістю бути використаними з метою створення негативного емоційно-експресивного змісту, рідше – позитивного. Але в обох випадках звук **р** (і слова з цим звуком) асоціюється з динамікою, рухом, високим ступенем емоційності, напругою, кардинальним розвитком подій, змінами та ін.

Саме художній текст як особлива семіотична система, що будується на основі асоціативно-символічних знакових кодів, якнайвиразніше засвідчує єдність, взаємозв'язок усіх елементів світу-універсуму, його різнорівневих складників – духовних і матеріальних, абстрактних і конкретних, реальних та ірреальних, імпліцитних та експліцитних. Завдяки асоціативним перенесенням – зокрема, звуковим асоціаціям – реалізуються (стають очевидними, матеріалізуються у словесно-образних формах) всілякі можливі паралелі, спостережені людським розумом, закріплені у свідомості і зафіксовані у художньо-образному мисленні як особливій царині інтелектуальної творчості, де закономірною є діяльність, спрямована на пошук усіляких асоціацій – відповідностей між світом людських думок, переживань, волевиявлень – світом мовних знаків – світом реалій довкілля. Завдяки асоціативно-символічним (асоціативно-образним) перенесенням, що є основою художньої творчості, людина віднаходить (налагоджує) зв'язок між означеними світами.

При цьому мовні знаки (мова в цілому, її звуковий рівень – зокрема) виступають посередниками між ними:

Наприклад, відтворюючи запальні, піднесені почуття, викликані любов'ю до рідної мови, народу, прагнення передати закличність, силу, потужність своїх думок, показати дієвість, уживаність, життєдайність, енергетичний заряд рідного слова, Леонід Кисельов вдається до використання "звукових" і "незвукових" слів, у яких активізовані звуки, що пов'язуються з гучністю, силою звучання, дзвінкістю тощо. Ключовим у поезії є "звукове" слово-неологізм **гучнодзвонна**, також звукові слова **бринить, покличе, слово, мова, пісня**, що об'єднуються навколо нього. Разом вони створюють звукове поле поетичного тексту, особливостю якого є відтворення мажорного (піднесеного, бадьорого) емоційного стану ліричного героя. Так, ключові звукові елементи **дз, н**, сконцентровані в слові **гучно-дзвонна**, сприяють передачі піднесено-урочистого настрою, проектується на інші словесно-образні одиниці, які асоціюються з відповідними звуковими ефектами (*залізна, пісня*), та в слові **бринить** – **б, р, н**, що також передають дієвість, запал, пульсування життя (*блискавкою блисне, любов*), а також у лексемі **покличе**, яка об'єднує слова однакової (дещо стишеної, плавної звукової тональності) – *блискавкою блисне, криця, космічній, вічністю* та ін., своєрідно злагоджують, гармонізують та естетизують звукову інструментовку тексту словесно-образні одиниці із звуком **ц** на тлі вертикального та горизонтального контексту: **криця, віці, серцем**.

Усвідомлене сприйняття ідейно-тематичного змісту тексту – прагнення передати велич, красу, енергію значущість і впливову силу рідної мови – виникає на основі зіставлення рідного слова (мови) з реаліями довколишнього світу: *залізом, крицею, міддю, блискавкою* та ін.

Такий взаємозв'язок усіх складників тексту (і позатекстової інформації) переконує в цілісності, єдності різновекторних елементів світу-універсуму, в якому перебуває і творить особистість (мовець):

“Так, воно залізне, наше слово – криця,
Гучнодзвонна мідь.
Над життя і згубу у космічній віці
Вічністю бринить.
Та коли покличе й блискавкою блисне
В сяйві корогів,
Пам'ятайте серцем: наша мова – пісня,
І в словах – любов” (Л. Кисельов).

Отже, асоціативність – закономірна властивість людської психіки, що безпосередньо реалізується у процесі поетичної мовотворчості. Звукові асоціації розглядаємо як первинні образно-змістові моделі – коди елементарних знакових одиниць мови, як реальність, потенційно закладену в звукознаках, що є матеріалом для різноманітних творчих актів людської психодіяльності.

Закон звукової естетики як основи поетичного текстотворення полягає в тому, що віршовий текст за своєю природою покликаний максимально передати емоції, почуття, переживання, що неможливо здійснити без урахування фонічного рівня мови, елементи якого відзначаються виразово-зображувальним наповненням. Так, добираючи слова з **р, б, дз** та ін. звуками, не вдається передати емоції, пов'язані зі спокоєм, натомість слова із концентрованими **ж, ч, ш, щ** не сприятимуть створенню різкості, запалу, бойового духу, боротьби та ін.

Певним емоціям відповідає добір характерних слів із визначеними домінантними звуками, за якими неасоціативно, на підставі практичного досвіду закріпився, усталився цей зв'язок. Наприклад, Т. Шевченко, змальовуючи у поезії “Тополя” широту, роздолля, безмежність, вдається до концентрації слів із звуком **о**, який символізує протяжність, розгортання у просторі, просторову безмежність: *діброві, полю, дороги, тополя, самого, долу, високий, могила та ін.:*

“По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий –
Марне зеленіє.

Кругом поле, як те море
 Широке, синіє.
 Чумак іде, подивиться
 Та й голову схилить;
 Чабан вранці з сопілкою
 Сяде на могилі,
 Подивиться – серце ниє:
 Кругом ні билини!
 Одна, одна, як сирота
 На чужині, гине!
 Хто ж викохав тонку, гнучку
 В степу погибати?” (Т. Шевченко)

Взагалі поетичний текст передає відчуття значної протяжності у просторі, розгортання подій на великій віддалі, рух по горизонтальній площині і разом з тим тугу, печаль. Такі емоційні відчуття виникають як за допомогою асонансу **о**, (звуки заднього ряду, до яких належить і **о**, символізують ознаку “великий”), так й **і** (по діброві вітер виє) (і символізує *далину*, повтор звука **і** у словах створює враження протяжності (розгортуючої довготи у просторі); асонований **и** теж викликає асоціації з протяжністю (*стан високий, лист широкий; море широке синіє* та ін.). Отже, чергування рядків з повторюваними **о**, **и**, **і** зумовлює виникнення емоцій безмежної туги, деякої зневіри, жалю та печалі, навіть безвиході.

Щоб передати значну силу вияву почуттів, змалювати потужну міць рідного народу, А. Гризун вдається до одного з найсильніших у акустичному плані звуків – **р** (разом з проривними (вибуховими) **д**, **б**, фрикативним **г**, зімкнено-прохідним **в**), важковимовних звукосполук **бл**, **кр**, **гр**, **рн**, **бр**, **рд**:

“Доблесті краян та їх пориви –
 То мого життя гарячий шмат.
 Гриви хвиль і вітер чорнобривий –
 Гордославень, дужчий всіх гармат”.

У результаті автор моделює образно-звукове поле твору з домінуванням дзвінких приголосних, які максимально “озвучують” текст, наповнюючи його емоціями високої пристрасті, переконливості, твердості та непохитності тощо.

Поезія Є. Маланюка “Зловісне” (що видно вже з самої назви) викликає емоції страху, ворожості, передчуття чогось поганого, жахливого, вкрай небезпечного. Фонічний рівень текстової організації твору безпосередньо впливає на формування такого комплексу емоцій (сегментні засоби (звукоповтор слів із вібрантом **р**, що потенційно володіє здатністю передавати конотацію) і суперсегментні (просодичні) (інтонація нагнітання негативних емоцій; різкий, карбований ритм тощо)):

“Зловісне.

Знов захід буряний. Недобрий.
Знов пророкує кров'ю літер,
Що ми загинемо, як обри,
Що буде степ, руїна й вітер,
Що почорніє світ сей білий,
Що все живе пожруть пожежі,
Що тільки віщий свист Сибілли
Лунатиме в сліпім безмежжі.
Сузір'ям скаже Бог вознести
У мертвім небі пентаграму,
Й новий про се напише Нестор
В самотній катакомбі храму” (Є. Маланюк).

Отже, естетика звукоодиниць – закономірна реакція мовців на реалії довкілля, зокрема – на мовні ознаки у дії. Якнайвиразніше емоції мовців стосовно сприйняття й оцінки звуків спостережені у процесі поетичної мовотворчості: у цьому випадку увага максимально зосереджується на найменшій мовній одиниці, її емоційно-оцінній потужності, що водночас осмислюється в єдності та взаємозв'язку з усіма іншими компонентами текстового континууму.

Дія **закону відповідності звукової організації ідейно-тематичному та художньо-образному змісту тексту** ґрунтується на актуалізації фонічного матеріалу (свідомому чи позасвідомому доборові слів із звукоповторами), що зумовлено потребою (намаганням) реалізації тематичного та ідейного задуму та досягненням естетичного ефекту (естетичного впливу). Наприклад, **темою** поезії Ліни Костенко “Крила” є образне змалювання “крилатої” (тобто високодосконалої, гармонійної) сутності людини: з'ясування тих обставин, причин, умов життєдіяльності, за яких людина здобуває духовне зростання і підноситься над буденністю, примітивністю, нікчемністю. **Ідея** поезії – утвердження

високих поривань людини на шляху до духовного зростання, піднесення, вдосконалення; возвеличення людини, що прагне до високих поривань.

Ключовим у поезії є слово-образ *крила*, що означає “високі духовні чесноти, ідеали й прагнення людини як ознака її досконалості, довершеності гармонійного зростання”. Слово *крила* характеризується дещо утрудненою вимовою: звукосполучення **кр** складається зі звуків, що відзначаються такими ознаками, як проривність (**к**), зімкнено-прохідність (**р**). Як художньо-образна домінанта воно перебуває в епіцентрі поетичної оповіді. Найбільшою різкістю у слові *крила* виділяється зімкнено-прохідний вібрант **р**. Цей звук у аналізованому випадку символізує твердість, упевненість, міцність високодуховного осердя людини, що й становить крилатість. Посилюють, емоційно увиразнюють сприйняття змістового ореолу домінантного слова, загострюючи на ньому увагу, підкреслюючи логічну зв’язність понять, лексеми з аналогічним звуком: *правда, крилатий, довір’я, вірність, поривання, щирість, щедрість, мрії* та ін.

Слово-образ *крила* має у своєму складі також дещо відмінний від двох попередніх звуків (**к** і **р**) звук **л** (плавний). Відповідно у тексті окреслюється низка слів із актуалізованим звуком **л**, що своєрідно гармонізують текст: *поля, воля, людина, землі, літає*. Виникає своєрідна звуко-тональна узгодженість у самому слові, поширюючись на весь текст.

“Крила.

А й правда,
Крилатим ґрунту не треба.
Землі немає,
то буде небо.

Немає поля,
то буде воля.
Немає пари,
то будуть хмари.

В цьому, напевно,
правда пташина...
А як же людина?
А що ж людина?

Живе на землі.
Сама не літає.
А крила має.
А крила має!

Вони, ті крила
не з пуху – пір'я,
а з правди,
чесності
і довір'я.

У кого – з вірності
у коханні.
У кого – з вічного
поривання.

У кого – з щирості
до роботи.
У кого – з щедрості
на турботи.

У кого – з пісні,
або з надії,
або з поезії,
або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має.
А крила має!" (Л. Костенко).

Провідною думкою (ідеєю) вірша "Заповіт" Т. Шевченка є заклик – звернення до українців виборювати собі волю, будувати незалежну Українську державу. Фонічна організація тексту якнайтісніше пов'язана з його ідейно-тематичним змістом: і сегментні (повтор слів з **р** (умру, широкою, Вкраїні, широкополі, Дніпро, кручі, реве, ревучий, море, ворожу, гори, порвіте, вражою, кров'ю, окропіте), злагожене групування слів із звукоповторами **ру** (умру, кручі), **ро** (широкою, Дніпро, ворожу, кров'ю, кров, окропіте), **ре** (реве, ревучий, серед,

море), **ор** (море, гори, порвіте, ворожу), **ра** (України, Вкраїні, вражою)), і суперсегментні (просодичні) засоби (інтонація прохання-наказу, заклику до рішучих дій, боротьби, незалежності, динамічний ритм, що викликає емоції запалу, рішучості, впевненості в досягненні мети) підпорядковані ідейно-тематичному задумові твору:

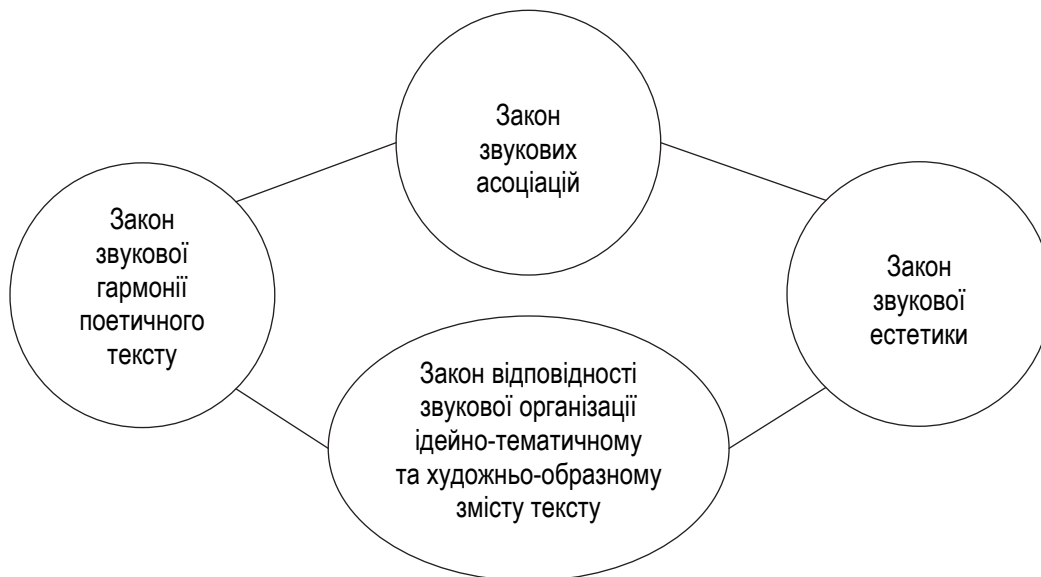
“Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом” (Т. Шевченко).

Отже, фонічні засоби становлять суттєве підґрунтя для реалізації ідейно-тематичного задуму. Спостережена відповідність між ідейно-тематичним змістом та актуалізацією фонічних засобів мови. Така відповідність почасти зумовлена власне акустичними характеристиками звуків, що, зрештою, набули символічного переосмислення.

Сформульовані фонічні закони звукової організації художнього тексту не діють ізольовано. Вони якнайтісніше взаємопов'язані. Дія

одного закону автоматично передбачає дію інших. Крім того, кожен із законів своєрідно ґрунтується на основі інших. Виникає замкнуте коло:

Означені закони складають рівень фонічної організації художнього (насамперед поетичного) тексту.

Висновки. Отже, поетична лігводіяльність є особливою цариною інтелектуально-образної творчості, що ґрунтується на певних законах текстотворення, визначених самою природою поетичного (віршового) жанру.

Поетичне мовотворення на звуковому рівні характеризується співдією чотирьох основних законів, які, на нашу думку, й засвідчують специфіку його організації. Активація цих законів здійснюється автоматично і зумовлює цілісність віршового тексту на всіх рівнях (рівнях власне мовної організації, рівнях сприйняття й декодування, рівнях внутрішньої та зовнішньої організації тощо). У свою чергу виявлені закони дають підстави висловити міркування, що мова за своєю природою, як універсальна система знаків комунікації, відзначається потенційною здатністю бути використаною з метою творення естетичних континуумів. Комбінації мовних знаків, що в конкретному акті лігводіяльності створюють естетику змісту та естетику слововираження, базуються на універсальності як ознаці мови в цілому. Така універсальність є свідченням здатності мовних знаків до різного роду ігрового використання.

У цілому ж естетика мовних знаків ґрунтується ще й на ознаці символічності. У результаті мовно-поетичний континуум на рівні звукової організації постає як єдність часткового і загального, конкретного та абстрактного, форми і змісту.

Віршова текстова матерія на звуковому рівні є специфічним конденсатом усіх складників його мовнообразної організації – своєрідною “сіткою”, що накладається на текстовий континуум, зовнішньою оболонкою, що проникає в усі його елементи. Разом з тим це свідчить про всепроникну здатність мовних знаків (у широкому й вузькому їх розумінні), їхню гнучкість, пластичність, креативний потенціал. Унікальність, неповторність, зрештою, – універсальність мови виявляється в здатності до естетизації як її знакових, так і дознакових (звукових) елементів. Тому мова постає як потенційна система естетично “закодованих” елементів, що за певних обставин (за бажанням мовців) здатна активувати цю свою властивість. Напрями естетизації – різноманітні.

Література

1. Беценко Т., Голуб Я. Стилістика сучасної української мови / Т. Беценко, Я. Голуб. – Суми : Фоніка, 2010. – 148 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Журавлєв А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1981. – 160 с.
4. Качуровський І. Поетична гра звуком [Текст] : (літературні ігри) / І. Качуровський // Урок української. – 2000. – № 5–6. – С. 22–25.
5. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен, 1984. – 208 с.
6. Левицький В. В. Звуковий символізм : основні поняття, ідеї, результати / В. В. Левицький // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 16–24.

Отримано 31.05.2014

Summary

Betsenko Tetiana. Objective laws of poetic text phonostylistic organization.

The role of the article is to define specific character of poetic text sound nature. The attempt to regard objective laws of its phonostylistic organization is presented. The main laws of text phonic architectonics are formulated, their complex interaction is thoroughly analysed.

Keywords: *poetic text, the language of literary (poetic) composition, phonostylistic organization of the text, sound laws of poetic creation of the text, text sound level.*

УДК 140.8:82'0

Дар'я ДЕНИСОВА

ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТАХ

У статті розкривається зв'язок між світоглядними позиціями постмодерної доби та особливостями сучасних англомовних текстів на прикладі трилогії американського письменника Пола Остера "Нью-Йоркська трилогія".

Ключові слова: *постмодернізм, світогляд, англомовні літературні тексти.*

Постановка проблеми. Хоча постмодернізм як світогляд був характерний для другої половини минулого століття, останні геополітичні події в світі та Україні, тенденції розвитку людства, показують актуальність поглядів, які були близькі постмодерну і у нас час. Криза культури, яку можна спостерігати в сучасному світі, криза людини, "я" якої розчиняється у нестримному потоці інформації, призводить до руйнації цілісної картини світу та лишає людство перед мозаїкою невідзначених смислів, ідей і подій. Тож незважаючи на припущення про те, що людство перейшло на етап пост-постмодернізму [14], постмодернізм не втрачає своїх позицій і сьогодні. Тому для чіткого розуміння сучасних соціально-світоглядних процесів варто більш детально вивчити феномен постмодернізму, зокрема з лінгвістичної точки зору, на прикладі сучасних англомовних текстів.

Аналіз попередніх досліджень. Трактуюванням сутності поняття "постмодернізму" займалися такі вітчизняні вчені, як П. Іванишин, Д. Дроздовський, Лавринович, Т. Денисова та закордонні дослідники, зокрема: Ч. Ньюмен, І. Хассан, Д. Белл, Р. Рорті, Дж. Дерріда тощо. Проте зазначеними науковцями було недостатньо уваги приділено проявам постмодернізму в текстах художньої літератури, яка формує світогляд людей та визначає тенденції розвитку культури людства, тож це питання вимагає більш детального дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні основних рис світогляду постмодерної доби й розкритті їх відображення в сучасних літературних англомовних текстах.

Виклад основного матеріалу. Постмодернізм – особливий термін в літературі та культурі загалом на позначення періоду, що прийшов на зміну модернізму в останні десятиліття ХХ століття.

Історичними передумовами його виникнення слугували воєнні та пост-воєнні події другої світової війни, коли весь світ здригнувся від

нечуваних злочинів проти людяності (концентраційні табори, табори ГУЛАГу, атомне знищення міст Хіросіми й Нагасакі), та здавалося, стояв на порозі нової війни між двома наддержавами. Окреслені події створювали атмосферу невизначеності, незахищеності та розгубленості й остаточно підірвали хиткий фундамент буття, який намагалися відбудувати на руїнах першої світової війни модерністи. Флагмани культури виголосили “смерть” Бога (Ф. Ніцше), автора (Р. Барт) та гуманізму й повели за собою осиротіле людство в нову епоху Постмодерну.

Трактування постмодернізму не є однозначним. Деякі дослідники [1; 4; 12; 15] розуміють постмодернізм як *кризу культури*, реакцію на вичерпаність творчої потенції попередніх епох [12], нездатність традиційної форми передати амбівалентну природу буття [15], неспроможність старих “словників культури” розтлумачити його зміст [1]. Інші ж пояснюють постмодернізм як *кризу людини* [2; 7], втратою її самотності та духовного осердя.

Незважаючи на те, що підходи різняться, спільним для них є підкреслення кризового відображення дійсності й відсутності уніфікуючого центру, який би привносив визначеність у буття людини.

Відповідно до постмодерної парадигми існування кожного індивіда є виключно ситуативним і залежить від кута зору, що його людина обирає стосовно певних подій. Об’єктивність бачення та можливість пізнання світу при цьому нівелюється, бо людина не здатна вирватися з полону власної ситуативності [15] й пізнати світ у його цілісності. Як зазначає С. Фіш, людина постмодерну не володіє фактами подій, у її розпорядженні є лише її власна інтерпретація цих подій [18], опосередкована мовою [17].

Остання теза виводить на перший план проблему мови, адже саме через неї здійснюється опис дійсності. Тобто мова фактично детермінує нашу реальність [17].

Такий погляд, що ліг в основу деконструктивізму в літературі, вперше представлений Ж. Деррідою. Він припустив, що жоден текст не має чітко фіксованого об’єктивного значення. Існує лише перспектива (кут зору) автора. Проте кожен читач також має свій власний кут бачення й привносить новий зміст тексту [3]. Отже, текст – це не втілення певної об’єктивної ідеї, а множина тлумачень, відмінна від первинної інтенції автора.

Така позиція зробила текст, а разом із ним і питання істини, головними об’єктами постмодернізму.

Постмодернізму властиво “містифікувати бачення” [3, с. 418] дійсності: світ – пристань хаосу, в ньому превалюють псевдоцінності,

артефакти масової культури. Життя стерильне, особистість піддана спустошенню. Дійсність алогічна, двоїста, тому її освоєння вимагає нових засобів і форм вираження, іншої поетики. За цих умов набуває популярності нова концепція художнього тексту: він стає безмежним, він є абсолютною тотальністю і немає нічого поза текстом.

Література постмодернізму оперує у своїй художній практиці рядом прийомів: навмисна ускладненість оповідної манери, фрагментарність, пародійність, використання автором певної маски, інтертекстуальність, аллюзійність, присутність ігрового моменту.

Постмодернізм був першим і останнім напрямком ХХ століття, яке відкрито зізналося в тому, що текст не відображає реальність, а творить нову реальність, вірніше навіть багато реальностей, часто зовсім не залежних одна від одної. Оскільки реальності більше немає, постмодернізм тим самим зруйнував найголовнішу опозицію класичного модернізму – неоміфологічну опозицію між текстом і реальністю, зробивши непотрібним пошук меж між ними: реальність остаточно не виявлена, є тільки текст [9, с. 223]. По суті, як зазначає лінгвіст і філософ Вадим Руднєв, постмодерністська філологія є не що інше, як витончений пошук цитат і інтертекст в тому чи іншому художньому тексті. “Постмодерна думка прийшла до висновку, що все, що приймається за дійсність, насправді не що інше, як уявлення про неї, залежне до того ж від точки зору, яку вибирає читач” [6, с. 133]. Сприйняття людини стає приреченим на мультіперспективізм: на постійно і калейдоскопічно змінюваний ряд ракурсів дійсності, які у своєму мерехтінні не дають можливість пізнати її сутність [9, с. 224].

Людина постмодерну – позбавлена цілісності, фрагментована та розщеплена – позбавлена, відповідно, традиційної домінуючої позиції у світі. Цей процес втрати людиною Нового часу статусу єдиного смислового центру осмислений у межах теорії децентрації суб’єкта, що її запропонував французький учений Ж. Дерріда. Ідея постала в результаті переосмислення логоцентричної традиції західноєвропейського способу мислення (незаперечної істини центрації, що детермінує усі сфери діяльності людини). Теорію децентрації суб’єкта підтримує голландський учений Д. Фоккема, стверджуючи, що в час панування науки та технологій говорити про людину, як про центр Усесвіту, не лише безпідставно, а й безглуздо [8]. М. Фуко у праці “Археологія знання” розглядає сучасні науки як такі, що розхитують впевненість суб’єкта в непорушності законів “бажання”, свідчать про нездатність індивіда пояснити своє “несвідоме”, системи мови, схеми мислення, на які суб’єкт несвідомо орієнтується, правила, які визначають його вчинки

(психоаналіз децентрує суб'єкт щодо його бажань, лінгвістика – щодо мовних форм тощо) [10].

Із часом теорії кризи особистісного начала перетікають у концепцію “смерті суб'єкта”, яка фіксує відмову філософії постмодерного типу від суб'єкта в будь-яких його варіантах.

Концепція “смерті суб'єкта” розгортається в роботах М. Фуко та Р. Барта. Теорія “смерті суб'єкта” позначає руйнування стабільного, детермінованого загальним соціальним порядком суб'єкта [10].

Філософія постмодернізму вже не розглядає людину як “центральної величини” – господаря природи, суспільства, автономну, цілісну особистість, всю її діяльність схарактеризовано як залежну від навколишніх факторів, обумовлену ними.

Отже, герой художнього твору як цілісність, особистість кардинально переосмислюється під кутом зору постмодерної теорії деперсоналізації. Як зауважує І. Ільїн, теоретична “децентрація суб'єкта” як відображення специфічної світоглядної настанови вплинула на головний об'єкт літератури – людину, оскільки послідовне застосування заснованих на ідеї децентрації постмодерністських принципів її зображення на практиці спричинило спершу девальвацію, а далі й повну деструкцію особистості персонажа як психологічно та соціально детермінованого характеру [6]. Так, наприклад, персонаж твору “City of Glass” Пола Остера Деніел Квінн уявляє себе, щонайменше, чотирма різними особами [11].

Руйнування, розхитування однозначностей, постмодерна гра в абсурди, що переслідує, зокрема, мету засвідчити відносність усього існуючого, як вказує Д. Затонський, безпосередньо стосується проблеми особистості: постмодернізм руйнує стереотип однозначного, “ідеологізованого” героя: позитивного й негативного, породженого масовою культурою і характерного не лише для політично заангажованих суспільств [5, с. 190]. Постмодерний текст, який не знає визначеності, націлений на відносність будь-яких істин, перекреслює сам принцип, можливість існування однозначних категорій на зразок позитивний/негативний герой, моральний/аморальний тощо.

Персонаж постмодерного твору позбавлений будь-яких однозначних характеристик. Особистість, індивідуальність героя у постмодерному романі знівельовано, увагу автора спрямовано на перевертання, переоцінку традиційного, звичного, усталеного. Як наслідок, персонаж виконує у тексті роль засобу авторської гри з усталеними суспільними стереотипами, ідеями, різноманітними табу. Така специфіка творення персонажа постмодерного твору визначається ігровою природою постмодернізму.

У дослідженні М. Коваль “Гра в романі і гра в роман” ігровий чинник розглядається в широкому значенні як “головний організаційний принцип” постмодерністського тексту та, вужче – як засіб творення персонажів. Так, на “лексико-семантичному” рівні постмодерного тексту дослідниця вирізняє прийом “гри зі словом”, яка переростає в гру поняттями, смислами, значеннями та використовується автором постмодерного тексту для творення персонажів. Така гра є своєрідним виступом проти детермінованості “офіційної мови” з її обмеженнями й чітко визначеними поняттями. Прикладами гри на “лексико-семантичному” рівні М. Коваль називає “словесно-понятійні маніпуляції” з іменами персонажів, що допомагають створити особливий семантичний контекст, в якому можливою стає гра з ідеями, традиціями [8]. Так, у творі “City of Glass” автор грається з іменами персонажів, створюючи алюзії та прихований підтекст для розуміння специфіки даного персонажа. Наприклад, перші літери імені головного персонажа *Daniel Quinn* співпадають з літерами імені іншого літературного героя *Don Quixote*. Справедливість такого трактування підтверджується введенням, у ході розвитку подій, іншого персонажа – містера Сааведри (Мігель де Сервантес Сааведра?). Або ж автор сам пропонує цілий ряд слів, що римуються з прізвищем *Quinn*, лексеми видаються, утім, обраними не випадково, бо кожна показує певний аспект особистості Деніела Квінна: “*Quinn rhymes with twin, sin, in, inn, grin, kin, win, fin, pin, tin, din, gin, bin, djinn, been; quintessence, quiddity, quill, quack, quirk*” [11].

В авторській грі з персонажами в постмодерному тексті важливої ролі набуває іронія, пародія. Принциповою є різниця між, сказати б, “класичним” розумінням понять іронія, пародія (для якого прикметна вказівка на критичність, а то й нігілістичність, спотворення, протест тощо), та постмодерністським їх трактуванням. “Перевертаючи” образ, епатуючи його, автор-постмодерніст не ставить перед собою мети засудити те чи те явище. Іронія, пародія постмодернізму забезпечує полісемантичне прочитання тексту. Відтак, постмодерний автор отримує необмежену свободу гри у створенні своїх героїв (ідеться, скажімо, про те, чи впізнає читач приховану в постаті персонажа цитату, алюзію, чи зрозуміє іронію автора тощо). Візьмемо для прикладу незвичайне ім’я персонажа іншого твору Пола Остера “The Locked Room” Fanshaw, яке співпадає з іменем головного персонажа роману Натанієля Гортон “Fanshawe”, не говорячи вже про те, що доля героїв підозріло схожа.

Важливу функцію у процесі творення персонажа постмодерного роману відіграє прийом фрагментації оповіді, створення ефекту “інформаційного шуму”. Безладне розташування частин тексту створює

ефект оповідного хаосу, що імпліцитно відбиває постмодерний стан відчуження, розірваності, безглуздя сучасної дійсності та хитке, непевне становище людини у калейдоскопічному світі. “Прийом пермутації” (взаємне заміщення чи хаотичне розташування частин тексту, колаж, калейдоскопічність тощо) є одним із засобів створення подібного ефекту навмисного оповідного хаосу. Використовуючи такі прийоми, автор постмодерного тексту обіграє концепцію стабільності світу, вводить поняття постмодерного багатосвіття, яке, на думку М. Коваль, “знаходить свій вияв у використанні численних масок, переодягань, що мають на меті “деперсоналізувати” героя, перетворити його лише на словесну маску” [8].

Висновки. Таким чином, постмодерний світогляд є кризовим світоглядом, який стверджує непізнаваність світу та хаотичність буття. Постмодерн розмиває екзистенціальні межі людини й посягається на її “я”. Особливості такого світобачення знайшли своє відображення й у постмодерних текстах, виражаючись через творення нового персонажа доби та використання низки типово постмодерних прийомів. Зокрема:

- вчинки, дії, висловлювання героя постмодерного твору не спрямовуються на характеристику його як особистості, індивідуальності, а використовуються автором для гри: з усталеними явищами соціального буття, які потребують переоцінки, із різноманітними стереотипами, штампами, кліше, закоріненими у масовій свідомості тощо;
- персонаж постмодерного твору наділений рисами, що не піддаються однозначній характеристиці, він демонструє відносність будь-яких істин, функціонує у творі, як предмет гри, засіб творення інтриги, об’єкт авторських містифікацій.

А ефект постмодерної гри у тексті забезпечується завдяки:

- грі зі словом, смислом, значеннями;
- використанню постмодерної іронії, пародії;
- функціонуванню прийому фрагментації оповіді, створенням ефекту “інформаційного шуму”, що на сугестивному рівні відбиває непевне становище людини у світі хаосу та абсурду;
- застосуванням прийому пермутації – засобу творення оповідного хаосу, що дозволяє обіграти ідею стабільності світу;
- підміною понять, що актуалізує семантику штучності, фальші, дозволяє обіграти псевдоцінності, усталені пріоритети тощо.

Література

1. Гундорова Т. Модерн і постмодерн / Т. Гундурова // Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Л., 1997. – С. 27–31.
2. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири / Т. Денисова // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 18–31.
3. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук // Французская семиотика : от структурализма к постструктурализму / [пер с франц. сост., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : ИГ Прогресс. 2000. – С. 407–420.
4. Дончик В. Боротьба нового і старого чи витіснення національного? (постмодернізм – український варіант сьогодні й завтра) / В. Дончик, Д. Дроздовський, П. Іванишин // Слово і час. – 2008. – № 6 – С. 16–34.
5. Затонский Д. Постмодернизм в историческом интерьере / Д. Затонский // Вопросы литературы. – 1996. – №3. – С. 182 – 205.
6. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. Ильин [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://lib.ru/CULTURE/ILIN/poststrukt.txt_with-big-pictures.html
7. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Л. Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 39–46.
8. Поліщук О. Автор і персонаж в новітній українській прозі : [Монографія] / О. Поліщук. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2008. – 176 с
9. Руднев В. Словарь культуры XX века [Электронный ресурс] / В. Руднев. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slowar.txt>
10. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
11. Auster P. The New-York Trilogy / P. Auster. – Pinguin Books, 1985. – 131 p.
12. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting / D. Bell. – New York: Basic Books, 1973. – 243 p.
13. Hassan I. Toward a Concept of Postmodernism / I. Hassan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mariabuszek.com/kcai/PoMoSeminar/Readings/HssnPoMo.pdf>
14. Kirby A. The Death of Postmodernism And Beyond / A. Kirby [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond
15. Newman Ch. The postmodern aura : the act of fiction in an age of inflation / Ch. Newman. – Evanston: Northwestern University Press, 1985. – 203 p.
16. Niles R. Postmodern Worldview – How Postmodernism Changes the Rules / R. Niles [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.allaboutworldview.org/postmodern-worldview.htm>
17. Rorty R. Contingency, irony and solidarity / R. Rorty [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/rorty/rorty_CIS_full.pdf
18. Fish S. There’s No Such Thing as Free Speech : And It’s a Good Thing, Too / S. Fish [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Fish_FreeSpeech.pdf

Отримано 31.05.2014

Summary

Denisova Daria. The Reflection of Postmodern Worldview in English Literary Texts

The article reveals the relation between the postmodern worldview and the peculiarities of contemporary English literary texts based on the trilogy by an American writer Paul Auster "The New-York Trilogy".

Keywords: postmodernism, worldview, English literary texts.

УДК 7.01:378

Микола ЖУЛІНСЬКИЙ

**НАЧЕРК ЯК ЗАСІБ РОЗШИРЕННЯ СВІДОМОСТІ
ПРИ ФОРМУВАННІ
ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА
НА ЗАНЯТТЯХ РИСУНКОМ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВНЗ**

Стаття присвячена аналізу еволюції мистецтва та проблемам викладання рисунку у вищій школі. Показана роль викладача у розширенні свідомості студента у процесі освоєння навиків техніки рисунку. Акцентовано увагу на значимості поєднання духовного і матеріального начал у зображенні об'єктів навколишнього світу.

Ключові слова: *рисунок, перспектива, концентрація, начерк, безпосередність сприйняття, заспокоєння розуму, розширення свідомості, натхнення.*

Постановка проблеми. Вивчення основ образотворчої грамоти у вищій школі за допомогою законів перспективної побудови об'єктів матеріального світу на двовимірній площині є недостатнім для виховання творчої особистості на сучасному етапі розвитку суспільства, що обумовлює необхідність об'єднання інтелектуальної і духовної основ творчості. Існуючої методичної літератури недостатньо, щоб у повній мірі забезпечити якість художньої освіти, виховати творчу особистість. Різні методичні рекомендації і вказівки розглядають викладання рисунка виключно з ментальної точки зору, приділяючи мінімум уваги духовному аспекту, що потребує додаткових досліджень щодо пошуку ефективних методів цього викладання.

Визначальна роль в процесі розширення свідомості для росту творчих здібностей студента належить викладачеві, його умінню організувати і спрямувати роботу студента у творчому напрямку, підготувати студента до майбутнього творчого життя.

Мета статті полягає у доповненні і розширенні методів практичного викладання рисунка на мистецькому факультеті педагогічного університету, в практичному виконанні начерків як методу нейтралізації ментального впливу при зображенні об'єктів матеріального світу і засобу розширення свідомості.

Аналіз останніх досліджень. Важливість поглядів на мистецтво, природу творчості та творчої особистості розкривається у працях В. Кандінського, Г. Гельмгольца, А. Пуанкаре, Шрі Ауробіндо. Осмислення ідеї щодо психології творчої особистості, ролі викладача при розвитку творчої свідомості студента через оволодіння рисунком розкривається у творах таких мистецтвознавців як Р. Арнхейм [3], Б. Хогарт, М. Лі, М. А. Кириченко [1], О. Л. Туриніна.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво рисунка – це дивний процес створення ілюзії видимого світу на двовимірній площині. Засноване на реалістичному зображенні, воно являє собою єдиний учбово-пізнавальний і художньо-творчий процес, який дозволяє набути теоретичних знань і практичних навичок, розвинути спостережливість, уяву, фантазію, набути глибоких знань світу і розвинути відчуття.

Природу мистецтва нерідко вважають “найбільш невловимою з усіх загадок людської культури”. Впродовж своєї довгої історії поняття мистецтва з дуже широкого, але точно окресленого значення, звузило свій обсяг, проте його границі розмилися, вважає Т. Адорно.

Мистецтво пізнає світ не через науку, а через систему художніх образів, використовуючи специфічні засоби і прийоми. На відміну від науки, художній образ цілісний і завершений. Специфіку пізнання у мистецтві визначають суб'єктивний характер відображення, метафоричне ставлення до дійсності, активне використання емоційно-чуттєвих начал, що сприяє створенню цілісної художньої картини світу.

Вперше до системного вивчення мистецтва звернувся Арістотель (384–322 до н. е.). У своїй праці “Поетика” та в інших працях Арістотель поклав початок систематизації наукового знання і наукового методу.

В античні часи мистецтво означало те саме, що вправність, опанування чітко окресленими правилами і слідування ним, те саме, що ремесло. Тоді як творення чогось без правил протиставлялось мистецтву, наприклад, в ранній період греки вважали, що поезія з'являється під натхненням муз, і тому не відносили її до мистецтв.

У філософії Стародавньої Греції можна виділити два основні погляди на мистецтво. Згідно з першим, що йде від Арістіда, мистецтво має справу з імітацією, представленням образів, від яких людина отримує задоволення, спостерігаючи, як точно й акуратно виконані

на площині картини реального світу. В другому, що бере початок у поглядах Платона, мистецтво надихається музами (або богами чи внутрішніми імпульсами, або підсвідомістю) для вираження того, що знаходиться за об'єктами видимого світу, тобто, через безпосереднє сприйняття суті побаченого, розкриття внутрішніх законів його розвитку. Центральною категорією мистецтва стає прекрасне, яке давньогрецькі філософи співвідносили із довершеністю, чуттєвим задоволенням, благом.

В епоху Відродження назріває перша криза у мистецтві, митці розуміють, що мистецтво – це щось більше ніж ремесло, воно підпорядковується певним законам гармонії. Вони прагнуть відділити його від ремесла і наблизити до науки. Наукові дослідження в області математики, фізики, анатомії, геометрії та інших наук дали великий поштовх для розвитку всіх видів мистецтва. Митці епохи прагнуть надати своїм творінням математичної досконалості. До рангу науки підносяться скульптура, архітектура і живопис. “Витончені мистецтва” протиставляються “механічним” мистецтвам – ремеслам. З’являються перші теоретично обґрунтовані праці з питань теорії мистецтва.

У XIX ст. мистецтво остаточно відділилося від ремесел, але разом з тим з’явилися перші тріщини в цілісності мистецтва і науки, оскільки мистецтво тісно пов’язувалося з поняттями творчості, оригінальності, індивідуалізму і новаторства. Автори творів мистецтва (згідно з ідеальною моделлю) розглядаються як творці, рухомі внутрішнім потягом до творчості або потребою вираження почуттів, розв’язання особистих чи загальнолюдських проблем, що виходять за рамки науки.

Поява модернізму наприкінці XIX століття призвела до радикального перелому в поглядах на роль мистецтва. Авангардні напрямки мистецтва, що виникли в культурі, поставили під сумнів категорію прекрасного. Мистецтво опинилось в критичній стадії еволюції. Як писав Хогарт, сьогодні ми бачимо небачену в історії концентрацію зусиль і енергій у візуальних видах мистецтва. Ще ніколи не був такий великий інтерес, ніколи так багато людей не брало настільки активної участі в їх створенні. Ніколи ми не були так тісно пов’язані з мистецтвом усіх видів і епох [4].

Може видатись, що митці перебувають у пошуках нового відкриття в візуальному мистецтві. Художники продовжують досліджувати світ мистецтва, але, відмовившись від науки, вони залишилися без мети, цілі і задачі. Відкинувши критерії, стандарти і визначення, художники втратили орієнтири на безмежних просторах мистецтва. Але, намагаючись вловити безпосереднє індивідуальне, відмовившись від усіх відомих законів перспективи, анатомії і композиції, від концепцій форми,

кольору і образу, відкинувши дуже багато із того, що було накопичено у мистецтві за попередні сторіччя, повставши проти “академічного”, орієнтуючись всередину себе, виключно на духовний аспект мистецтва, митці зруйнували багато з того, що скрупульозно накопичувалось раніше. Переконаючи усіх, що мистецтво вище науки, багато художників відвернулись від життя, їх творчість стала орієнтованою всередину себе.

Сьогодні перед художником невичерпні можливості, ще ніколи за всю історію мистецтва не було такої різноманітності засобів художнього вираження. Багатогранність концепцій і напрямків опосередковано відповідають науково-технічному і аналітичному розвитку нашого суспільства. Нові течії, напрямки і спрямування в мистецтві, починаючи від імпресіонізму, підтверджують сказане. І все це є спроби втілити у художню форму досягнення нашого часу в різних областях науки.

“Але сьогодні більше, ніж будь коли необхідно, щоб у мистецтві була присутня також духовність і енергія, яка накопичена людством за роки його існування”, – вважає Б. Хогарт [4]. Без формування почуття прекрасного мистецтво перестане бути дієвим і втратить свою виховну силу.

Можливо, найбільшою тривогою в мистецтві є байдуже відношення художників до чіткого визначення понять. Невіра в науку, відхід від теми, відсутність ясної, конкретної думки – все це свідчення глибокої кризи у мистецтві. Ніхто з мистецтвознавців не висловив ні одної чіткої думки, що таке мистецтво у наш час.

Нині стало модним розглядати мистецтво як відкрите поняття, що у вільний спосіб об’єднує предмети, які не мають виразних спільних рис, а лише мають щось, назване Л. Вітгенштейном “родовою подібністю”, що не можна окреслити вичерпними критеріями. Визначальними для творів мистецтва при цьому можуть вважатися або мета, з якою вони були створені (за висловом Д. Юдда – “мистецтвом є те, що вважає себе мистецтвом”), або визнання того чи іншого твору мистецькими колами чи певними інституціями.

В мистецтво напущено стільки емоційного туману, що слова втративши свій зміст і значення, привели мистецтво в стан протиріч, хаосу і сум’яття. І як підсумок – розгул дилетантського мистецтва. Стан сучасного мистецтва такий, що ним можуть займатись і новачки, і любителі, які ніде не вчилися і не мають найменшої професійної підготовки. Любитель-естет на виставці може нарівні конкурувати з відомим майстром з такою легкістю, що навіть знавці мистецтва і критики не здатні відрізнити гарне мистецтво від поганого. Таке положення справ у

мистецтві негативно впливає на навчальний процес, стало гарною поживою для необґрунтованого завищення самооцінки окремих талановитих студентів і в підсумку до зниження їх активності в оволодінні образотворчою грамотою

Необхідний новий зв'язок науки і мистецтва. Туманна термінологія повинна стати зрозумілою. Індивідуальна манера повинна співвідноситися з усталеним сприйняттям, а суб'єктивні цілі потрібно розширити до соціального масштабу. Щоб виконати цю задачу, мистецтво повинно перетворитись на інструмент інтелектуальної критики, і перш за все виникати з навколишнього світу, виростати з соціальної, наукової і культурної основи як критерію творчості, але це веде до обмеження творчості художника, що суперечить власне мистецтву. Принцип звільнення мистецтва від профанації лежить в єдності двох взаємодіючих сил – інтелекту і духу. Новий зв'язок для мистецтва і науки так само сьогодні необхідний, як і в епоху Відродження.

Наука має справу з конкретними істинами, а тому інтелект має такий великий вплив на матеріальний світ, тоді як у мистецтві завжди є місце для інтуїтивності і непослідовності;

- Наука домагається об'єктивності, автори ж творінь мистецтва вкладають у них себе, свої почуття, що входить в протиріччя з науковим чітко раціональним методом;
- Кожен твір мистецтва є єдиним і закінченим, кожна наукова праця – лише ланка в ланцюзі попередників і послідовників.
- Дані відмінності є лише відмінностями в нашій свідомості, тому що вони є різними проявами одного і того ж – духу в предметах матеріального світу, тобто, відображенням дійсності у конкретно-чуттєвих образах.

“Свідомість повинна прояснитись для того, щоб з'явилась істина. Знання – це не відкриття чогось нового, все уже давно існує в нашому світі. Знання – це впізнання, злиття, ми пізнаємо те, чим ми є”, – говорив Шрі Ауробіндо [5].

Розквіт здібностей – це наслідок розширення свідомості, а рисунок і особливо його різновид начерк – засіб, за допомогою якого відкривається свідомість для сприйняття вищих істин, і зміст рисунка тут не грає ролі. Рисунок є основою будь-якого виду мистецтва. Щоб виразити і передавати свою думку в рисунку, потрібно володіти великою майстерністю, яка приходить тільки в результаті тривкої і наполегливої практичної праці.

“Глибока ідея стає переконливою тільки в довершній формі, – писав І. Ю. Рєпін. – Посягання на піднесені ідеї доморощеними засобами

викликають бридке відчуття”, а тому недопустимо, щоб цікавий задум, втілений художником в оригінальному ескізі, відкидався тільки тому, що той не має гарної художньої підготовки.

По-справжньому оволодіти рисунком, значить втілити в зображення ту заграничну іскру істини, коли рисунок перетворюється на твір мистецтва, істинна роль якого – не сприяти замилюванню очей глядача, а робити світ більш реальним, істинним. Рисунок – це специфічний засіб пізнання навколишнього світу, але задача рисунку зводиться не тільки до цього. Крім пізнавальної функції, рисунок повинен розвивати естетичний смак. Для створення ілюзії правдивості тривимірного світу на двовимірній площині рисувальнику потрібно узгодити зображення предметів видимого світу з природою бачення людини, механізм якого відповідає принципу центрального проєкціювання.

Квадрат перетворюється на трапецію, коло – на еліпс, прямокутник – на паралелограм, прямі кути стола ніби знущаються над нашими очима – два стають тупими, а два гострими, але і це ще не все, навіть при зміні точки зору або висоти горизонту предмети змінюють свою форму, паралельні лінії сходяться, а однакової висоти предмети, які зображуються у просторі для переконання глядача в їх однаковості, рисувальник повинен зобразити різної величини. Кішка, яка сидить на вікні, зображується більшою, ніж будинки за вікном. Справджується дитячий жарт про те, що одним пальцем можна затулити небо, а половину міста вмістити в квадраті шибки вікна.

Розуміння форми, простору і композиційної структури двовимірної площини ще у XVI ст. були раціонально вивчені з науково-аналітичної точки зору. Було науково доведено, що видимі зміни форми підлягають законам. Виникла наука, яка вивчає ці закони – лінійна перспектива як розділ нарисної геометрії.

Відкриття законів лінійної перспективи можна з впевненістю вважати великим досягненням образотворчого мистецтва. Так, за допомогою перспективи можна з точністю до міліметра побудувати будь-який предмет у просторі, палац, вежу, або розрахувати форму купола на верхівці храму. Можна визначити лінії горизонту, ширину або висоту будівлі, віддаленість предметів від глядача, тіні від дерев і віддзеркалення у воді.

Нарисна геометрія може все, але коли справа доходить до художньо-емоційного звучання твору, вся нарисна геометрія з її законами побудови перспективи і методами зображення об’ємних предметів стає безпомічною. Вона оперує тільки конкретними кінцевими істинами, а дух, який лежить за зовнішньою оболонкою матеріальних предметів,

безмежний, є лише часткою всеосяжного духу, а тому нарисна геометрія як точна наука не здатна надати твору художньо-емоційного звучання і “оживити” його. Там, де дух не водить рукою художника, немає мистецтва, – писав у XVI ст. Леонардо да Вінчі. Твір мистецтва є щось безкінечне. Воно заключає в собі весь світ, – пізніше так сказав про мистецтво Бернард Шоу.

Як ми бачимо, люди протягом усієї історії розвитку образотворчого мистецтва намагалися “менталізувати” творчий процес для того, щоб зрозуміти. Відомо багато чітких правил і канонів, за допомогою яких можна зобразити предмет, простір або людину, і це принесло багато користі митцям, але виявилось, що це тільки півдороги до таємниці створення художнього образу. Ілюзія трьохвимірного світу на двовимірній площині, якою б довершеною вона не була, не може бути еквівалентною художньому твору і інколи навіть вступає з ним у протиріччя. Причину потрібно шукати в тому, що духовність мистецтва – це прояв Духу в предметах, зображенням яких займаються візуальні мистецтва.

Оволодіння образотворчою грамотою студентами, невміння побудувати прості геометричні фігури, супротив матеріалу і “муки творчості” зрілого майстра, який уже всім цим оволодів – все це, в першу чергу, духовні проблеми, які лежать у площині нашої свідомості. Розширення і відкриття свідомості – це надзвичайно складний процес.

Відчуття не може бути механічним, а натхнення – логічним. В тому, що мистецтво повинно бути чистим, вільним від науки, є велика доля правди, але разом з тим, таке відношення до мистецтва є самообманом, ізолює його від життя. В науці художник бачить логіку, математику і механіку, а в собі – чуттєвий орган відчуттів, переживань, натхнення і інтуїції, які, за Шрі Ауробіндо, є проявом вищих сфер свідомості і протиставляючи ці поняття, ми зайдемо в тупий кут [5].

Світ єдиний. Кожна людина унікальна, вона несе в собі якусь частку всеосяжної істини і, виявивши її в собі, вона виявить її в усіх людях. Дух, який водить рукою митця, і дух, який просвічується крізь предмети, які він зображує, – одне і те ж, і щоб виявити його художнику, потрібно очистити свою свідомість від настирного гудіння розуму, увійти в особливий психічний стан, який ми називаємо натхненням, і зруйнувати стіну, яка заважає впізнати себе в своєму творі. При зображенні натури студенту-початківцю доводиться відмовлятися від раніше набутого досвіду бачення речей, що вимагає великої праці над собою, і задача викладача – знайти індивідуальний підхід до кожного студента для виявлення його індивідуальних особливостей. При цьому, перш за все, потрібно вимагати від студентів дотримання методики

ведення малюнку і весь час налаштовувати їх увагу на цілісне сприйняття.

Стіною є наш розум, який, наче найпильніший сторож, весь час твердить нам, що правильно, а що – ні, що красиво, а що – не дуже, і його правда спирається на тисячі прикладів, які він отримав з життя: коло не може бути еліпсом, зелений колір завжди є зеленим, паралельні лінії не перетинаються, а вікна в приміщенні – однакової висоти.

Сприйняття виключно через менталітет, на чому наголошують усі наші навчальні посібники по освоєнню образотворчої грамоти, є недостатніми для виховання творчої особистості, бо вони весь процес навчання образотворчої грамоти зводять до наукових знань законів нарисної геометрії, пластичної анатомії, кольорознавства або композиції, тоді як творчість – це створення якісно нових духовних або матеріальних цінностей, які відрізняються оригінальністю і є продуктом активного освоєння дійсності. Це те, про що говорять, як про індивідуальність бачення або про безпосередність сприйняття, яке невіддільне від істини життя. Одні картини нас хвилюють більше, інші – менше, і головною причиною цього є в першу чергу їх духовність, емоційне звучання, наповненість почуттями як проявом об'єктивності світу. Митців, які прекрасно володіли образотворчою грамотою, було безліч, а творців, які принесли в мистецтво істину і правду життя, не так уже і багато. Народне мистецтво називають джерелом творчості для професійних художників. Народні митці, не обтяжені образотворчою грамотою, і пишуть свої твори “душею”, виявляючи саму суть життя. Для довершеного відображення світу їм не вистачає образотворчої грамоти, але, оволодівши нею, їх твори втрачають “душу”, і сьогодні, мабуть, найголовнішою задачею мистецтва є вловити ту грань, коли одне перетворюється в інше. Те ж саме можна сказати і про дитячі малюнки.

Конкурси дитячого малюнка за віковими категоріями, які щорічно проводять заклади позашкільної освіти Сумської області, дають чітку картину поступового занурення свідомості в інтелект. У найнижчій віковій категорії дітей від 7 до 10 років, коли діти ще сприймають світ “душею”, спонтанно, неконтрольовано волею і розумом, елемент творчості, щирості і безпосередності сприйняття виявлений найяскравіше. У дітей від 10 до 14 років відчувається різкий спад творчого начала. Діти цієї вікової категорії уже обтяжені знаннями. Їх свідомість стала більш залежною від розуму, який затуманює своїми установками спонтанність переживань, що веде до опосередкованого бачення світу. У дітей від 14 до 18 років елемент творчості ще нижчий.

Приблизно у 18 років у людини закінчується період формування особистості. Її ментальні установки утримуються певними ідеями, бажаннями й асоціаціями. Свідомість звужується. Людина бачить і знає тільки себе, заповнена тільки своїми думками і бажаннями, відчуттями і реакціями, і сприймає світ тільки через своє “я”, через ту невеличку щілину, якою є її культура і виховання. Людина ув’язнює себе в конструкції, весь час повторює сама себе і перестає бачити світ в усій його повноті.

Щоб вийти за межі цих обмежень викладач в процесі навчання повинен переконати студента відмовитись від багатьох сформованих у його свідомості “істин” і розширити його свідомість до безпосереднього сприйняття світу. Засобом, який може виконати цю роботу, є рисунок, але виконання рисунка розтягнуте у часі і перевантажене законами образотворчої грамоти, а тому менш ефективно, ніж начерк, ціллю якого є виявити у зображуваному об’єкті найхарактерніше, найсуттєвіше, найголовніше при мінімальних засобах вираження.

М. Лі розглядає начерк, як допоміжний матеріал і в той же час, як вправи, які дозволяють поповнити знання, розвинути навички, отримані в процесі навчання. “Як це не парадоксально, – пише він, – але при виконанні вільних начерків і замальовок іноді буває корисно не думати, а просто швидко і багато працювати” [2]. В підсумку робота виходить не гірше ніж при довгостроковій розумовій роботі.

І це так, але Лі зосереджує нашу увагу тільки на зовнішній стороні процесу. Його думка “не думати” – це не стільки простий механічний процес для кращого засвоєння ремесла малюнка, а основа для нейтралізації контролюючої функції розуму, як перешкоди до безпосереднього бачення і розширення свідомості при засвоєнні об’єктів матеріального світу.

Висновки. Начерк – це могутній засіб заспокоєння розуму, особливо, при умові обмеження його в часі, що приводить до максимальної концентрації уваги студента на зображувальному предметі, і в підсумку, до нейтралізації контролюючої функції розуму, а тому викладач повинен акцентувати увагу студентів на виконанні начерків постійно. Спочатку, при виконанні начерків в обмеженому часі, внаслідок неправильної концентрації уваги, начерки виходять недосконалими. Студент не може подолати звичку думати і обійтись без розумового осмислення своєї роботи і це приводить до певного розчарування. Але з часом, в міру того, як він буде постійно практикуватись у виконанні начерків в обмеженому часі, він зможе заспокоїти гудіння розуму і його сприйняття світу стане спонтанним, а разом з майстерністю до нього

прийде відчуття радості, що дуже важливо в такій сфері навчання, як мистецтво.

Підґрунтям мистецтва є знання, а основою – духовність. Кожна виконана студентом робота є наслідком його душевних переживань, а тому студенти дуже болісно переживають свої невдачі і задача викладача полягає в тому, щоб уберегти студента від розчарувань і допомогти йому повірити в себе. Без успіху, навіть незначного, у студента може розвинути комплекс професійної непридатності, причина якого, як часто буває, криється у нерозвинутому цілісному баченні. Інтуїція, яка привела студента у мистецький вищий навчальний заклад, є підтвердженням того, що у нього закладені потенційні можливості перемоги, але для цього потрібно навчитись безпосередньо сприймати світ, тобто, вийти за межі набутих обмежень. І роль викладача – утвердити в студентів віру в самого себе, що можливо тільки при взаємній наполегливій праці і викладача, і студента. Якщо цього не відбудеться, то у майбутньому студент не зможе стати творчою особистістю і буде відтворювати чужі набутки, тому що його свідомість буде відрізаною від джерела натхнення, що унеможливить творче переосмислення навколишньої дійсності.

Література

1. Кириченко М. А. Основи образотворчої грамоти : навч. посіб. / М. А. Кириченко. – К. : Вища шк., 2002. – 190 с.
2. Ли Н. Основы учебного академического рисунка : учебн. пособ. / Н. Ли. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с.
3. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М. : Архитектура-С, 1974. – 392 с.
4. Хогарт Б. Динамическая анатомия для художников / Б. Хогарт. – М. : АСТ, 2001. – 218 с.
5. Сатпрем Шри Ауробиндо, или путешествие сознания / Сатпрем; пер. с фр. и англ. А. А. Шевченко, В. Г. Баранова. – СПб., 2005. – 352 с.

Отримано 31.05.2014

Summary

Zhulinsky Mykola. Sketch as a means of expansion of consciousness in forming creative individuals student figures in the classroom pedagogical universities.

The article is devoted to the analyzes of art's evolution and the problems of teaching painting in a high educational school. There is explained the lecturer role in development of students' consciousness through the acquiring of technical skills in painting. The author paid special attention on the importance of combination of spiritual and material principles in painting.

Keywords: *drawing, perspective, concentration, sketch, spontaneity in perception, pacification the mind, consciousness development, inspiration.*

УДК 81'276.16

Milena ZGIERSKA

NOBILITACJA POTOCZNOŚCI W POLSKIEJ GRZECZNOŚCI JĘZYKOWEJ (NA PODZTAWIE KOMPLEMENTÓW)

W pracy odnosi się do produktów wytwarzanych w polskiej praktyce język uprzejmości kultury podczas przetwarzania innych o specyfice tworzenia, rozwoju i perspektyw rozwoju.

Słowa kluczowe: *grzeczność, obyczajowości, ekspresywność, formie oficjalnej, świata, ekspresywność.*

“...Grzeczność jest dawaniem na to bacności, aby nasze rozmowy i uczynki sprawiały przyjemność drugim i nam samym. Nie jest ona cnotą, lecz z wielu cnót wypływa, a niekiedy jest jej uzupełnieniem...”

J. P. Gaultier

Wprowadzenie wstępne. “Kultura zachowania to uprzejmość i życzliwość w stosunku do ludzi. Dla niej pokonujemy własny egoizm, narzucamy sobie dyscyplinę, myślimy o innych. Człowiek z natury życzliwy często intuicyjnie postępuje zgodnie z wymogami dobrego tonu (...). A więc życzliwość musi leżeć u podstaw prawdziwej grzeczności”¹. Tak 25 lat temu pisał Henryk Hryniewicz w swoim poradniku właściwego zachowania. Przez ćwierć wieku świat zmienił swe oblicze, głównie za sprawą rozwoju techniki, Internetu i wszechobecnych mediów, a także migracjom Polaków za granicę, głównie na zachód.

Andrzej Słaboń zaznacza, iż “przemiany obyczajowości związane są ze zmianami w sferze wartości, norm, wzorów osobowych, moralności, światopoglądu, mentalności itp.”² “Wskutek oddziaływania mediów (...) przekształca się i stosunek mówiących do języka macierzystego i sam język”³, a “zależność między wyborem środków językowych a sytuacją, do której się je powinno dostosować nie jest powszechnie rozumiana i akceptowana”⁴. Do języka codziennego, zarówno w formie oficjalnej jak i

© Milena Zgierska, 2014

¹ H. Hryniewicz, Jak cię widzą, tak cię piszą. Savoir-vivre dla wszystkich, Warszawa 1988, s. 5.

² A. Słaboń, Przemiany współczesnej obyczajowości. Społeczna dynamika przewartościowań na przykładzie kodeksów zachowań, Kraków 2006, s. 42.

³ A. Grybosiowa, Język wtopiony w rzeczywistość, Katowice 2003, s. 23.

⁴ A. Grybosiowa, op. cit., s. 43.

swobodnej, wkracza język potoczny. Nie ma wśród językoznawców jednolitego stanowiska, które wyjaśniłoby, w jaki sposób rozumieć wspomniany termin. Przywołam w tym miejscu kilka stanowisk badaczy, którzy zajmowali się tym aspektem języka. Jerzy Anusiewicz potoczność utożsamia z naturalnością, traktuje ją jako określony sposób doświadczania świata, jako określoną postawę wobec świata⁵. Do najważniejszych cech potoczności zalicza, m.in.: mówioność, powszechność zasięgu społecznego, spontaniczność, bezpośredniość, nieoficjalność, niespecjalistyczność, swobodność, ekspresywność, familiarność, zwyczajność, mniejszą staranność wobec normy, emocjonalno-wartościujący charakter, humorystyczną interpretację świata⁶. Jerzy Bartmiński język potoczny uważa za “język najbardziej prosty, najbardziej konkretny, najbliższy”⁷. Dodaje on również, że “istnienie ekspansywnego współcześnie rejestru wulgaryzmów z nieliczną, używaną na zasadzie słów-wytrychów (słów do wszystkiego) grupą nazw genitaliów, fekaliów i zachowań seksualnych”⁸. Potoczność językową traktować wypada więc jako sposób komunikacji codziennej i powszechnej⁹, jako język zrozumiały dla wszystkich¹⁰, charakteryzujący się większą swobodą niż nakazuje norma poprawnościowa, jako język kolokwialny lub mówiony (oralny), jako codzienną obiegową nieoficjalną polszczyznę¹¹ za Jackiem Warchalą. Z językiem potocznym spotykamy się z nim zarówno podczas prywatnych rozmów, jak i w wielu instytucjach życia publicznego poczynawszy od sfery usługowej przez urzędy, a skończywszy na wypowiedziach naukowych. Sposób swobodnego wypowiadania się przejawia się w środkach masowego przekazu. W wielu wypowiedziach dziennikarzy słyszy się niecenzuralne słownictwo, wulgaryzmy, przekleństwa czy też wyrażenia obsceniczne. Nastąpiło zjawisko nagminnego zniekształcania wzorca językowego i stylistycznego polszczyzny. Dziennikarze, będąc osobami medialnymi, przyczyniają się do upowszechniania języka polskiego, jednak robią to mało precyzyjnie, gdyż powszechny staje się swobodny sposób wypowiadania się. Halina Kurkowska pisała, że media sprzyjają

⁵ J. Anusiewicz, Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata, [w:] *Język a Kultura*, t. 5, Potoczność w języku i kulturze, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław 1992, s. 9.

⁶ J. Anusiewicz, op. cit., s. 11–12.

⁷ J. Bartmiński, Styl potoczny, [w:] *Język a Kultura*, t. 5: Potoczność w języku i kulturze, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław 1992, s. 37.

⁸ J. Bartmiński, op. cit., s. 44.

⁹ K. Handke, Ignoranka potoczność, [w:] *Język a Kultura*, t. 5: Potoczność w języku i kulturze, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław 1992, s. 179.

¹⁰ G. Habrajska, Potoczność w rozumieniu potocznym, [w:] *Język a Kultura*, t. 5: Potoczność w języku i kulturze, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław 1992, s. 33.

¹¹ J. Warchala, Przemiany modelu rodziny jako czynnik poszerzania się sfery występowania języka potocznego, „Postscriptum” 2002, s. 64.

ograniczeniu używania słownictwa i struktur składniowych do tych najczęściej powtarzanych, kodują w świadomości użytkowników języka uproszczony stereotyp leksykalno-frazeologiczny, powodując dewaluację słów¹². Najbardziej podatną na wszelkiego rodzaju zmiany, nowinki językowe, czy też “łatwy” sposób komunikacji jest młodzież szkolna i dzieci. Ubożeje zasób słownictwa społeczeństwa polskiego już od najmłodszych lat. Dbłość o słowo przestaje być wyznacznikiem kultury. Współcześnie media mają fundamentalne znaczenie w procesie powstawania i ewolucji kultury. “Dzisiejszy świat kultury to przede wszystkim kultura masowa, popularna, kultura medialna, cyberkultura”¹³, co dobitnie podkreśla Kazimierz Ożóg i inni polscy językoznawcy.

Ma to duże znaczenie dla rozwoju polszczyzny. Niestety, konsekwencją wpływu środków masowego przekazu na życie statystycznego Polaka, jest ubożenie słownictwa polskiego. Polszczyzna, jaką przekazują media, jest pozbawiona wyszukanego słownictwa, przestrzegania zasad etykiety grzecznościowej. Przepełniona jest wulgarnością, nagminnie stosowanym słownictwem, które niegdyś było tematem tabu. Młodzież nabywa pewnych umiejętności językowych, czerpiąc wiedzę z języka mediów, które upraszczają język, pomijają stosowanie zasad etykietałnych. Media przekazują młodym ludziom sposób komunikowania się nader swobodny, epatujący wulgaryzmami, pospolitością, czy sferą erotyczną pozbawioną jakiegokolwiek tabu językowego. Proste i konwencjonalne słownictwo, zabarwione wulgarnością i erotyzmem pojawia się już nie tylko w Internecie, na forach, blogach, ale również w radiu, telewizji oraz w prasie. Świat mediów odarty jest z kultywowania, stosowania tradycyjnych zasad grzeczności językowej. Młody człowiek nieustannie widzi i słyszy, jak osoby publiczne, które występują w telewizji, chociażby w programach porannych, bez skrępowania wymawiają niecenzuralne słowa. Tym samym akceptuje prezentowane słownictwo przez osobę, która niejako staje się dla młodych ludzi wzorem do naśladowania.

W chaosie życia, które nabiera coraz szybszego tempa posługujemy się “pojedynczymi słowami, które mają konotować określone treści”¹⁴. Olbrzymi wpływ na zjawisko wzrostu tempa życia, a tym samym skrótości myśli i języka, ma rozwój technologii komunikacyjnych i rosnący stopień wykorzystania ich w życiu codziennym. Nie sposób zatrzymać tego

¹² H. Kurkowska, *Polszczyzna ludzi myślących*, Warszawa 1991, s. 174.

¹³ K. Ożóg, *Współczesne relacje pomiędzy językiem polskim a kulturą*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, pod red. M. Karwatowskiej, A. Siwca, Chełm 2010, s. 123.

¹⁴ E. Grzelak, *Miedzy wolnością a zniewoleniem, czyli w jakim stopniu rozwój technologiczny determinuje komunikację międzyludzką*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, pod red. M. Karwatowskiej, A. Siwca, Chełm 2010, s. 267.

zjawiska. Jedyne co pozostało człowiekowi, to oswoić się z mediami, a także wyznaczyć im odpowiednie granice, by zachować odrobinę człowieczeństwa i normalności w życiu. Korzystanie z rozwiązań technologicznych jest ułatwieniem dla człowieka, ale z drugiej strony jest zagrożeniem, gdyż ludzie przestają się spotykać, pisać inaczej niż tylko sms czy na komputerze. Technologie komunikacyjne i “media wywierają potężny wpływ na odbiorcę komunikatu, ponieważ interpretują i współtworzą współczesną kulturę”¹⁵. Zaburzają funkcjonowanie i realizowanie podstawowego celu komunikacyjnego, tworzeniu więzi interpersonalnej. Współcześnie ludzie nie muszą nawiązywać bezpośredniego kontaktu, by dokonać jakiegokolwiek aktu komunikacyjnego. Aby nawiązać relację, wymienić się spostrzeżeniami, przekazać komplement wystarczy krótki sms, czy chaotyczny mail albo czat na komunikatorze społecznościowym. “Zachowania oparte na interakcji społecznej zastąpiła interakcja elektroniczna”¹⁶. W zaistniałej sytuacji komunikacja oralna przestaje być najbardziej rozwiniętą, gdyż komunikacja elektroniczna oparta jest na tekście, często skrótowym, bez zachowania norm grzecznościowych, czy stylistycznych.

Sformułowanie problemu. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy współcześnie dokonuje się nobilitacja potoczności w polskiej grzeczności językowej. Na podstawie komplementów w werbalizacjach licealistów spróbuję odpowiedzieć, czy rzeczywiście język potoczny, w skład którego wchodzi wulgaryzmy, poprzez włączenie go do etykiety językowej nobilituje się. Badaniu poddana została stuosobowa grupa młodzieży ponadgimnazjalnej. W badaniu wzięli udział uczniowie z IV Liceum Ogólnokształcącego im. Stefanii Sempołowskiej w Lublinie. Kwestionariusz ankiety zawierał polecenie, w którym respondenci mieli za zadanie napisać, w jaki sposób komplementują. Analizy ograniczam do jednego etapu kształcenia, tj. do liceum. Wybór wieku respondentów jest celowy, gdyż traktuję ten okres szkolny, zgodnie z ustaleniami psychologii rozwojowej, jako czas bardzo ważny dla formowania się osobowości młodzieży¹⁷.

Analiza aktualnych badań. Na wstępie moich rozważań objaśnię słowo *grzeczność*. Definicje słownikowe wyrazu *grzeczność* pokazują, iż utrwaliło się podstawowe znaczenie tego słowa, czyli stosowność i odpowiedniość zachowania. Leksemu *grzeczność* używa się w różnych znaczeniach, zależnie od kontekstu sytuacyjnego, jako: “dobrze wychowany, uprzejmy,

¹⁵ E. Grzelak, op. cit., s. 263.

¹⁶ E. Grzelak, op. cit., s. 265.

¹⁷ Więcej na temat rozwoju dziecka m.in. w pozycjach: M. Żebrowska, Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, Warszawa 1967, B. Inhelder, J. Piaget, Od logiki dziecka do logiki młodzieży, Warszawa 1970, J. Obuchowska, Drogi dorastania, Warszawa 1996.

układny”, “będący wyrazem uprzejmości, dobrego wychowania”, “nie naprzykrzający się, posłuszny, spokojny”¹⁸.

Zjawisko to ma duże znaczenie w społeczeństwie, a w *grzeczności* uwydatnia się przede wszystkim zachowanie wobec innych, stosunek do ludzi, gesty, a także słowa będące wyrazem uprzejmości oraz bezinteresowną przysługą dla innych.

Małgorzata Marcjanik, podkreśla, że “normy grzecznościowe należą do norm typu obyczajowego”¹⁹, zaś “kryterium stosowności aprobowanych społecznie zachowań grzecznościowych można nazwać “nie wypada nie”²⁰, a więc grzeczność opiera się na konwencjonalnych sformułowaniach, utartych schematach. Kulturowy aspekt grzeczności podkreśla również Małgorzata Kita, która grzeczność interpretuje jako “zjawisko intersubiektywne”²¹. W każdej sytuacji komunikacyjnej partnerzy dialogu powinni pamiętać o godnym zachowaniu, aby nie odbiegać od ogólnie przyjętych norm. Trzeba zgodzić się z Andrzejem Chwalbą, który grzeczność, traktuje jako “swoisty lakmusowy papierek, który pozwalał odróżnić i wykluczyć osobnika aspirującego niesłusznie do miana człowieka z towarzystwa”²². Grzeczność jest wyznacznikiem osób dobrze wychowanych, ale przede wszystkim jest elementem, który sprawia, że interakcje językowe są przyjemne dla uczestników aktu komunikacyjnego. O grzeczności mówi się również, że „jest jak nadmuchana poduszka, nic w niej nie ma, niemniej łagodzi upadki”²³, dlatego nie można pomniejszać rangi grzeczności, gdyż dzięki niej nasze życie staje się miłsze.

Podstawową funkcję grzeczności stanowi kształtowanie relacji międzyludzkich. Jej istotą jest zmniejszenie napięcia towarzyszącego kontaktom oraz dążenia do eliminowania zachowań negatywnych interlokutorów. Przede wszystkim zaś ma ona za zadanie stwarzanie sytuacji bezpieczeństwa dla rozmówców, a więc stanowi istotny element więzi społecznej. Zaznaczyć wypada również, iż grzeczność jest jedną z priorytetowych wartości wychowawczych i każdy Polak w mniejszym bądź większym stopniu ulega tej konwencjonalnej zasadzie, która nakazuje przestrzeganie reguł grzecznościowych.

Zjawisko grzeczności ma charakter uniwersalny, gdyż potrzeba bycia dodatnio wartościowanym przez rozmówcę jest jedną z prymarnych

¹⁸ Mały słownik języka polskiego, red. E. Sobol, Warszawa 1995, s. 214.

¹⁹ M. Marjanik, *Etykieta językowa*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 282.

²⁰ Tamże, s. 282.

²¹ M. Kita, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice 2005, s. 72.

²² A. Chwalba, *Obyczaje w Polsce*, Warszawa 2005, s. 240.

²³ Wickendorf, cyt za: E. Tomiczek, *Z badań nad istotą grzeczności językowej*, [w:] “*Język a Kultura*”, t. 6, Wrocław 1992, s. 18.

potrzeb człowieka. Z tego powodu uprzejmość może być zbliżona semantycznie i pragmatycznie do prawideł moralnych, ponieważ zaniechanie zachowań grzecznościowych (zarówno językowych, jak i pozawerbalnych) wyrządza krzywdę drugiemu człowiekowi, który wówczas czuje się upokorzony, czy też pozbawiony godności. Należy więc przyjąć, iż grzeczność językowa ma wymiar wieloaspektowy, poza językowym i komunikacyjnym, również psychologiczny i społeczny.

Przedstawienie materiału głównego. Spójrzmy więc, jak współcześnie młodzi ludzie komplementują, jak wspomniana potoczność i komputeryzacja wkradła się do werbalizacji młodego pokolenia. Chcąc dokonać analizy werbalizacji *komplementów* przez młodzież, dokonam usystematyzowania wiedzy teoretycznej dotyczącej komplementowania, które jest zjawiskiem powszechnie stosowanym. Ludzie komplementują siebie nawzajem nieustannie, jednak sformułowanie jednoznacznej definicji powoduje kłopot. Każdy lubi być obdarowany miłym słowem, sprawia to przyjemność, gdyż są one wyrazem ekspresji nadawcy, czy też zachwytem nadawcy naszą osobą. Anna Wierzbicka akt mowy zwany *komplementem* eksplikuje następująco:

“Mówię: można o tobie powiedzieć coś dobrego
Czuję z tego powodu podziw dla ciebie
Mówię to, bo chcę żeby ci było przyjemnie”²⁴.

W słowniku pod redakcją Witolda Doroszewskiego czytamy, że *komplement* to “uprzejma, często przesadna pochwała, pochlebstwo”²⁵. W *Innym słowniku języka polskiego* znajdujemy następującą eksplikację słowa *komplement*: jeśli powiedzieliśmy komuś komplement, to uprzejmie pochwaliliśmy wygląd zachowanie lub pracę tej osoby”²⁶, zaś Bogusław Dunaj dodaje, że *komplement* “może być nieszczerym pochlebstwem”²⁷. Małgorzata Marcjanik definiuje *komplementy* jako “zwroty grzecznościowe dodatnio wartościujące rozmówcę, mające na celu sprawianie mu przyjemności”²⁸. Dodaje również, że wypowiedzane są one zwykle w początkowej fazie rozmowy. Zdaniem badaczki aprobującej ocenę najczęściej poddawany jest wygląd zewnętrzny osoby, z którą rozmawiamy, znacznie rzadziej

²⁴ A. Wierzbicka, Genry mowy, [w:] Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań, t. 3: Akty i gatunki mowy, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2004, s. 101.

²⁵ Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, Warszawa 1961, t. 3, s. 882.

²⁶ Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, Warszawa 2000, s. 658.

²⁷ B. Dunaj, Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, Warszawa 2007, s. 651.

²⁸ M. Marcjanik, ABC grzeczności językowej, w: Polszczyzna na co dzień, red. M. Bańko, Warszawa 2006

mówiący oceniają walory wewnętrzne swojego rozmówcy, takie jak np. inteligencja czy uczciwość. Forma komplementów i pochwał oraz stopień szczegółowości ocen zależy od stosunków łączących rozmówców²⁹. Badaczki ze środowiska lubelskiego – Małgorzata Karwatowska i Jolanta Szpyra-Kozłowska zwracają uwagę na cele komplementowania, do których zaliczają m.in. wytworzenie przyjemnej atmosfery, zaspokojenie potrzeby akceptacji, a także wywieranie wpływu na innych³⁰. Wszyscy badacze zwracają uwagę, iż prawienie komplementów spełnia ważną rolę w kontaktach międzyludzkich, zaspokaja potrzebę bliskości z innymi ludźmi³¹. Dawniej wypowiadanie komplementów przysługiwało mężczyznom, którzy w ten sposób adorowali wybranek swojego życia, np.: *całuję rączki*. Świadczy o tym kultura szlachecka, wyróżniająca się swoistymi cechami m.in. poczuciem wspólnoty, a zwłaszcza rycerskością i związanym z nim poczuciem honoru³². O obyczajach szlacheckich i dworskich pisał już Jędrzej Kitowicz w “Opisie obyczajów za panowania Augusta III” zamieścił relacje o życiu w rezydencjach magnackich i dworskich, na których obyczajach wzorowały się niższe warstwy społeczne³³. Poradniki dobrych manier ubiegłego wieku mówią o grzeczności i dobrych manierach, jednakże tylko nieliczne wyróżniają *komplement*, jego rolę i funkcję. Warto podkreślić, iż słowo “*komplement* funkcjonuje stosunkowo krótko w porównaniu ze zwyczajem obdarowywania innych osób miłymi słowami”³⁴. Prawienie komplementów związane jest, jak i inne zwroty grzecznościowe, z rytualizacją zachowań językowych, a przede wszystkim ze schematyzacją wypowiadanych słów. Formuły komplementujące mogą przybrać różnorodną formę, jednakże są to przeważnie utarte i powielane słowa. Przez formuły rozumieć należy słowa opisujące określoną intencję i wartości, relatywnie trwałe pod względem formalnym i reprodukowane w konkretnej sytuacji pragmatycznej. Relatywną trwałość formuł łączyć należy z wariantywnymi realizacjami stałych wzorców.

Istotne jest, w jaki sposób komplementy funkcjonują w werbalizacjach licealistów, którzy żyją w świecie cyberprzestrzeni. Komplementy padające z męskich ust stanowią – jak się wydaje – jedynie formę słownej

²⁹ M. Marcjanik, *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre*, Warszawa 2009, s. 47.

³⁰ M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2005, s. 207.

³¹ M. Kita, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice 2005, s. 161.

³² M. Wojtak, *Wybrane elementy staropolskiej etykiety językowej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992.

³³ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta II*, Warszawa 1985.

³⁴ M. Zgierska, *Twoje spojrzenie mnie onieśmiela, czyli o komplementach w werbalizacjach licealistów*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, pod red. M. Karwatowskiej i A. Siwca, Chełm 2010, s. 233.

manipulacji uczuciami kobiety. “Godne podkreślenia jest również to, iż mężczyźni obdarowują komplementami tylko płęć piękną i najczęściej są to kobiety, które stanowią obiekt ich zainteresowania czy też pożądania”³⁵.

Maturzyści najczęściej komplementują: wygląd zewnętrzny i robią to dość konwencjonalnie, np. *Pięknie wyglądasz; Masz śliczne oczy, Ta sukienka dobrze leży na Tobie*, czy też swoboda języka w komplementach młodych ludzi, np. *Hej koleżanko, masz piękne wdzianko, pięknie dziś wyglądasz, zajebiście wyglądasz w tej sukience*, oszczędność w słowach, np. *Ładny uśmiech; Ślicznie się uśmiechasz; Z uśmiechem Ci do twarzy; Masz magiczny uśmiech*, czy w końcu poczucie humoru, np. *Świetny żart!*. Przywołane egzemplifikacje komplementów pokazują, jak doskonale współczesna młodzież radzi sobie z tego typu realizacjami. Nie są to już tylko banalne słowa zachwyty, ale też wyszukane i zróżnicowane pochwały. W ingracjach licealistów doszukać się można nazbyt odważnych słów, które przekraczają już tabu językowe, np.: *Seksownie dziś wyglądasz i masz zgrabne ciało, Piękna dupcia, Ale zajebiste bufory* (czyt. biust), *fajnego masz małego, było mi fantastycznie z tobą w łóżku, to był wspaniały seks*, czy też *Zajebiście wyglądasz*. Zwłaszcza ostatni przykład, który pomimo wulgarного słowa, dla młodych ludzi staje się wyrazem aprobaty. “Warte podkreślenia jest również podejście do intymnej sfery życia i swoboda w wypowiedaniu się na jej temat. Młodzi ludzie nie czują się skrępowani czy tym bardziej zawstydzeni, rozmawiając na temat spraw objętych sferą tabu. Wielu z nas może czuć pewien niesmak bądź oburzenie, gdy młode kobiety chwalą swoich chłopaków za *dobry seks* i bezpośrednio wartościują intymne części ich ciała: *fajnego masz małego*”³⁶. Takie zmiany w polskiej grzeczności określa się mianem *demokratyzacji obyczajów*³⁷ i są one spowodowane tym, że życie współczesnych Polaków nastawione jest głównie na konsumpcję. Coraz częściej pisze się i mówi o amerykanizacji stylu i sposobu życia. Zjawiska te mają ogromny wpływ na współczesną polszczyznę. Zwłaszcza język młodzieży ulega wpływom ponowoczesności, która przejawia się dużą swobodą w sposobie bycia. Badacze dowodzą, że “obserwuje się modę na bylejąkość mówienia i pisanie”³⁸. Te czynniki przyczyniają się również do wulgaryzacji zachowań językowych. Ponadto wzorzec amerykański jest prosty i łatwy w naśladowaniu, niewymagający kształcenia ani wysiłków dostosowawczych. Antonina Grybosiowa pisze, że

³⁵ M. Zgierska, op. cit., s. 234.

³⁶ M. Zgierska, op. cit., s. 235.

³⁷ M. Marcjanik, Grzeczność w komunikacji językowej, Warszawa 2007 s. 27.

³⁸ K. Ożóg, Współczesna polszczyzna a postmodernizm, [w:] Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury, pod red. K. Ożoga, E. Ordonowicz-Kidy, Rzeszów 2006, s. 106.

“model uproszczony w polskich realizacjach upraszcza się jeszcze bardziej”³⁹.

“Rozumienie słowa *komplement* i sposób jego stosowania zmienia się na przestrzeni wieków, bo zmienia się nasza obyczajowość. W dobie amerykanizacji licealiści nie przypisują wielkiej wagi inteligencji, która mogłaby stanowić przedmiot komplementu”⁴⁰. Podkreślić należy, iż komplement jako grzecznościowy akt mowy ulega nieustannym modyfikacjom ze względu na zmiany w sferze obyczajowej, czy też łamanie tabu językowego i swobodne, nieustanne wypowiadanie się na tematy erotyczne w mediach.

Widać wyraźnie, że to, co było kiedyś niedopuszczalne we współczesnej polszczyźnie jest dopuszczalne. Granice i normy grzecznościowe zostają bardzo daleko przesunięte. Potoczność jest nobilitowana, bo wchodzi w zakres współczesnej grzeczności. Dawna grzeczność językowa, która była wyszukana, elegancka, wzroczowa, zostaje wyparta przez obecny sposób okazywania grzeczności, który pozbawiony jest tych wzorców, reguł i norm, których niegdyś ściśle przestrzegano. Słusznie zauważyła Antonina Grybosiowa, iż “odchodzenie od tradycji jest akceptowane przez całe społeczeństwo, ale aprobujący je z pokolenia najmłodszego i średniego demonstrują to bez sprzeciwu publicznie. Korzystając z przekazu medialnego, w różnych tekstach mówionych, pisanych nadwątłają wspomniany etos”⁴¹. Słusznie zauważa wspomniana badaczka, że “czynniki kształtujące poczucie tego, co powiedzieć wypada, a czego nie wypada, straciły moc kulturotwórczą”⁴².

Wnioski. Małgorzata Kita, powołując się na Kerbrat-Orecchioni, wydziela różne typy komplementów: bezpośrednie i pośrednie, jawne i ukryte, spontaniczne i wymuszone oraz stereotypowe i zindywidualizowane⁴³. Odwołując się do badań lingwistki, mogę stwierdzić, iż stosowane przez młodzież licealną akty pozytywnego oceniania partnera najczęściej są bezpośrednie, znacznie rzadziej pojawiają się komplementy pośrednie odnoszące się do osoby trzeciej lub rzeczy. Dane z kwestionariuszy ankiet dowodzą także, iż przywoływane przez młodych ludzi pochwały są eksplicytne, bardzo rzadko zdarzają się komplementy implicytne, kiedy adresat powinien odczytać intencję wypowiadającego, która nie została wyrażona na

³⁹ A. Grybosiowa, *Destrukcyjny polski model grzeczności. Nowe formuły globalne*, [w:] *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury*, pod red. K. Ozoga, E. Ordonowicz-Kidy, Rzeszów 2006, s. 33.

⁴⁰ M. Zgierska, op. cit., s. 236.

⁴¹ A. Grybosiowa, op. cit., s. 48.

⁴² A. Grybosiowa, op. cit., s. 72.

⁴³ Kerbrat-Orecchioni C., *Les interactions verbales*, t. 3, Paris 1994; cyt. za: M. Kita, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice 2005, s. 164.

powierzchni. Tworzone przez respondentów komplementy są na ogół spontaniczne, choć pojawiają się również komplementy wymuszone, będące odpowiedzią reaktywną na usłyszaną pochwałę.

Ogólnie stwierdzić można, iż płynące z ust licealistów słowa, mające na celu wprowadzenie miłej atmosfery między interlokutorami, są niezwykle stereotypowe. Bardzo rzadko młodzież ucieka się do komplementów zindywidualizowanych, dowodzących jej kreatywności.

Okazuje się, że choć bogactwo leksyki dotyczącej komplementowania i pochlebiania jest znaczne, kiedy przychodzi do sytuacji, w której wypada, abyśmy obdarzyli naszego rozmówcę słowami pozytywnie wartościującymi jego wygląd bądź zachowanie, nie zawsze potrafimy sobie sprawnie z tym poradzić, czego najlepszym potwierdzeniem są nie zawsze zręczne komplementy ankietowanych. I choć prawienie komplementów pełni ważną rolę w kontaktach międzyludzkich, bo jak stwierdza Berne “Jeśli nie jesteś głaskany, twój rdzeń kręgowy usycha”⁴⁴, to przecież, szczególnie niektórym z nas, owe “głaski” przysparzają kłopotów.

Literatura

1. Anusiewicz J. Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata // *Język a Kultura*. – T. 5. Potoczność w języku i kulturze / red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław, 1992.
2. Bartmiński J. Styl potoczny // *Język a Kultura*. – T. 5. Potoczność w języku i kulturze / red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław, 1992.
3. Berne E. Dzień dobry... i co dalej? Psychologia ludzkiego przeznaczenia / tłum. M. Karpiński. – Poznań, 1999.
4. Grzelak E. Między wolnością a zniewoleniem, czyli w jakim stopniu rozwój technologiczny determinuje komunikację międzyludzką // *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, pod red. M. Karwatowskiej, A. Siwca. – Chełm, 2010.
5. Chwalba A. Obyczaje w Polsce. – Warszawa, 2005.
6. Dunaj B. Język polski. Współczesny słownik języka polskiego. – Warszawa, 2007.
7. Grybosiowa A. Destrukcyjność tradycyjnego polskiego modelu grzeczności. Nowe formuły globalne // *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury* / pod red. K. Ożoga, E. Ordonowicz-Kidy. – Rzeszów, 2006.
8. Grybosiowa A. Język wtopiony w rzeczywistość. – Katowice, 2003.
9. Habrajska G. Potoczność w rozumieniu potocznym // *Język a Kultura*. – T. 5. Potoczność w języku i kulturze / red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław, 1992.
10. Handke K. Ignorancja potoczności // *Język a Kultura*. – Potoczność w języku i kulturze / red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. – Wrocław 1992.
11. Hryniewicz H. Jak cię widzą, tak cię piszą. *Savoir-vivre dla wszystkich* – Warszawa, 1988.
12. Inhelder B., Piaget J. Od logiki dziecka do logiki młodzieży. – Warszawa, 1970.

⁴⁴ Berne E., Dzień dobry... i co dalej? Psychologia ludzkiego przeznaczenia, tłum. M. Karpiński, Poznań 1999, s. 8.

13. Inny słownik języka polskiego / red. M. Bańko. – Warszawa, 2000.
14. Karwatowska M. Szpyra-Kozłowska J. Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim. – Lublin, 2005.
15. Kita M. Językowe rytuały grzecznościowe. – Katowice, 2005.
16. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. – T. 3. – Paris, 1994.
17. Kitowicz J. Opis obyczajów za panowania Augusta II. – Warszawa, 1985.
18. Kurkowska H. Polszczyzna ludzi myślących. – Warszawa, 1991.
19. Mały słownik języka polskiego / red. E. Sobol. – Warszawa, 1995.
20. Marcjanik M. ABC grzeczności językowej // Polszczyzna na co dzień / red. M. Bańko. – Warszawa, 2006.
21. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. – Warszawa, 2007.
22. Marcjanik M. Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u. – Warszawa, 2009.
23. Marjanik M. Etykieta językowa // Współczesny język polski / pod red. J. Bartmiński. – Lublin, 2001.
24. Obuchowska J. Drogi dorastania. – Warszawa, 1996.
25. Ożóg K. Współczesna polszczyzna a postmodernizm // Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury / pod red. K. Ożoga, E. Ordonowicz-Kidy. – Rzeszów, 2006.
26. Ożóg K. Współczesne relacje pomiędzy językiem polskim a kulturą // Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku / pod red. M. Karwatowskiej, A. Siwca. – Chełm, 2010.
27. Słaboń A. Przemiany współczesnej obyczajowości. Społeczna dynamika przewartościowości na przykładzie kodeksów zachowań. – Kraków, 2006.
28. Słownik języka polskiego / red. W. Doroszewski. – T. 3. – Warszawa, 1961.
29. Tomiczek E. Z badań nad istotą grzeczności językowej // Język a Kultura. – T. 6, – Wrocław, 1992.
30. Warchala J. Przemiany modelu rodziny jako czynnik poszerzania się sfery występowania języka potocznego. – Postscriptum. – 2002.
31. Wierzbicka A. Genry mowy // Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań. – T. 3. Akty i gatunki mowy / red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura. – Lublin, 2004.
32. Wojtak M. Wybrane elementy staropolskiej etykiety językowej // Język a Kultura. – T. 6. Polska etykieta językowa / red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik. – Wrocław, 1992.
33. Żebrowska M. Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży. – Warszawa, 1967.
34. Zgierska M. Twoje spojrzenie mnie onieśmiela, czyli o komplementach w werbalizacjach licealistów // Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku / pod red. M. Karwatowskiej i A. Siwca. – Chełm, 2010.

Отримано 31.05.2014

Анотація

Згерська Мілена. Ошляхетнення повсякденного спілкування в польській мовній ввічливості (на основі компліментів).

В статті йдеться про вироблену в польській мовній практиці культуру ввічливості при звертанні до інших осіб, про специфіку її формування, еволюцію й перспективи розвитку.

Ключові слова: *гречність, обов'язки, офіційні форми, свята, експресивність.*

УДК 821.161.2

Юлія ЛОГВИНЕНКО

АКТУАЛЬНІСТЬ СВІТОГЛЯДНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОМАНУ М. РУДЕНКА “ОРЛОВА БАЛКА”

У статті розкривається становлення та зміна світогляду М. Руденка як громадянина та письменника у тоталітарному середовищі, боротьба авторського світобачення з панівним у тогочасному суспільстві методом соцреалізму. Зроблено спробу проаналізувати роман “Орлова балка”, який є переломним у творчому доробку письменника, з позиції боротьби автора з вимогами соцреалізму. Досліджено актуальні проблеми, порушені автором у творі, що були заборонені для обговорення на час написання роману.

Ключові слова: авторське бачення, творчий метод, соціалістичний реалізм, художнє зображення.

Постановка проблеми. Стан сучасного українського суспільства вимагає перегляду діяльності та творчості тих постатей в українському культурному і літературному дискурсі, хто намагався діяти відповідно до своїх переконань, та був несправедливо замовчаний. Творчість М. Руденка, в основу якої покладено віру в людину, в її здатність максимально реалізувати своє природне, соціальне, екзистенціальне призначення, а також визнання права особистості на індивідуальний життєвий вибір, здійснила помітний вплив на політичний і культурний рух української інтелігенції ХХ століття та заслуговує на більш глибоке вивчення.

Аналіз актуальних досліджень. Огляд сучасної наукової і спеціальної літератури показав, що постать М. Руденка, його творчий спадок і вплив на сучасний літературний та культурний процес не були достатньо вивчені. Розробкою даної проблематики плідно займалися такі вчені-дослідники як І. Білогуб, О. Бондаренко, П. Григоренко, І. Власенко, В. Лупейко, М. Слабошпицький та ін. Цими авторами було детально вивчено та проаналізовано основні віхи життєвого шляху М. Руденка, зроблено огляд творчості, зібрані інтерв'ю, проаналізована поезія й художня проза в контексті шістдесятництва. Проте роман М. Руденка “Орлова балка” не був належно проаналізований з точки зору авторської позиції щодо використання методу соцреалізму при побудові текстової тканини та аналізу світоглядних позицій ліричного героя.

Мета статті – проаналізувати мотиваційні критерії життєвого і творчого вибору М. Руденка, дослідити основні суспільні та світоглядні проблеми роману “Орлова балка”, його оригінальність і вплив на український літературно-культурний процес.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що від часу написання роману пройшло вже не одне десятиліття, відбулися значні зміни у структурі українського суспільного і державного устрою, роман “Орлова балка” не втрачає своєї художньої вартості. Якщо відкинути певні шаблони соцреалізму (бо епоха не могла не позначитися на авторській свідомості, хоч як автор не боровся з канонами), то багато суспільних та світоглядних проблем, піднятих автором у романі “Орлова балка”, викликають прямі асоціації з сучасною дійсністю. І саме в цьому полягає основна цінність твору.

Для розуміння вартості роману для українського літературного дискурсу варто хоча б побіжно поглянути на пройдений автором життєвий шлях та зміну в його поглядах і світоглядній позиції, щоб переконатися, що поява даного роману не випадкова. Роман “Орлова балка” – це знаковий в українській культурі твір, що показує становлення та розвиток громадської позиції людини, творчої особистості, патріота в тоталітарній системі.

Входження М. Руденка в літературний процес було традиційним для більшості представників його генерації. Поетика романів “Вітер в обличчя”, “Остання шабля”, збірок “З походу”, “Незбориме плем’я”, “Мужність”, “Світлі глибини” ґрунтується на засадах літератури соціалістичного реалізму [1, с. 14]. Становлення М. Руденка відбувається дуже швидко й успішно. У 1947 виходить поетична збірка “З походу”, що привернула увагу письменників і критиків. Поета прийняли до Спілки письменників. Того ж року його було призначено відповідальним редактором журналу “Дніпро”, обрано заступником секретаря, а через рік – секретарем парткому Київської організації СПУ. Можемо стверджувати, що творча біографія письменника Миколи Руденка почалася досить успішно. Письменник стверджував сам: “Довго я залишався дуже партійним. Довго я залишався з глибокою вірою у велику справу Комуністичної партії, був вірним сталінцем, багато писав присвячених вождеві віршів, була навіть поема про Сталіна” [8, с. 4]. У 50–60-х роках М. Руденко не брав безпосередньої участі в культурницькому русі, однак саме в цей період поет переживав кризу та зміни у світобаченні. Свідченням переоцінки цінностей були виступи М. Руденка на Пленумі СП України в 1957 р. та лист до М. Хрущова, написаний у 1960 р.

Про роман “Орлова балка” Микола Руденко пише: “Це була моя остання спроба узгодити нове світобачення з вимогами соцреалізму... Переконавшись, що реалістичних романів писати не можна, взявся за фантастику...” [6, с. 3]. Цей роман не міг бути надрукований на Батьківщині, тому з’явився у 1982 р. в Балтіморі, США. Лише у 1993 за

роман “Орлова балка” автору присуджено Державну премію України ім. Т. Шевченка в галузі літератури.

“Орлова балка” – це твір, який розкриває масштабність думок автора. Митець і громадський діяч М. Руденко ще в 70-ті рр. XX ст. відкрито говорив про актуальні проблеми тогочасного суспільства, які не давав вголос порушувати пануючий соцреалістичний підхід у творчості. Враховуючи вище сказане, можемо тільки уявити, який складний життєвий і творчий вибір здійснив письменник, повставши у добу тоталітаризму проти запропонованого комуністичною партією творчого методу в мистецтві.

А. Синявський зауважує, що всі соцреалістичні твори – різноманітні за змістом і стилем – “містять у собі “поняття Мети” (тобто комунізму), що й зумовлює досить примітивну та однорідну тематику творів: “це або панегірики комунізму та всього, що з ним пов’язане, або сатира на його численних ворогів, або, нарешті, – всілякі описи життя “в його революційному розвитку”, тобто знов-таки в русі до комунізму”. М. Руденко у романі “Орлова балка” відверто засуджує панівну партію, промовляючи устами ліричного героя: *“Соціалізм треба лишити, обов’язково! Але треба спорудити дамби проти людського егоїзму. Не внизу, а там – нагорі. Той егоїзм, що внизу... Від нього невелике лихо. Та якщо він видирається на самісіньку гору... Цьому лихові треба покласти край. Раз і назавжди. Бо де ж гарантія, що людей знову не поженуть до таборів!..”* [6, с. 131]. Особливість “Орлової балки” виявляється в тому, що автор демонструє свій пантеїстичний, антикомуністичний світогляд, не тільки показуючи, як герой через життя у тоталітарному суспільстві стає спочатку хворим на алкоголізм, далі – наркозалежним, а й зважившись пряму критику тогочасності: *“Цікаве поєднання!.. Господь Бог і героїн... А проте нормально. Під сучасну пору так воно і мусить бути”* [6, с. 345].

Письменник відверто вдається до критики К. Маркса, навіть підкреслює, що усвідомлення хибності теорії Маркса є однією з проблем сучасності: *“Щоправда, природі не відомі оті поняття: вартість, додаткова вартість тощо. У природі діють енергетичні закони. Та що ж таке гроші, коли не суспільний еквівалент енергії? Саме цього й не розумів К. Маркс, хоч за сто років до нього це добре розумів переконаний пантеїст Ф. Кене!.. Виникає безліч суто економічних проблем, яких ми не будемо торкатися, – нас передусім цікавлять проблеми духовні. І найголовніша з них: марксизм якщо не впав, то вже помітно схитнувся. Духовний простір, який він заповнював, виявився порожнім – на його місце мусить прийти щось нове”* [6, с. 291].

Роман “Орлова балка” порушує питання не побудови комунізму (як майже всі твори періоду соцреалізму), а творчих пошуків особистості, існування Людини у Всесвіті. Однією з ознак, що об’єднує практично всі твори соціалістичного реалізму, є присутність на їхніх сторінках так званого “позитивного героя”. Соціалістичний реалізм, що створює численних позитивних героїв, ідеалізує та нівелює людину, спрощує її, зображуючи без суттєвих внутрішніх суперечностей. У романі “Орлова балка” головний герой – молодий художник Володимир Таран. Перед читачем постає творча особистість, яка шукає своє місце у житті, в мистецтві, розмірковує над глобальними проблемами світобудови, сенсом людського існування, вартісними для людини речами. Він має слабкості, що не притаманні “соцреалістичному герою”: алкоголізм, відсутність робітничої професії, читання філософських творів, віра в Бога, у нього досить складні стосунки з жінками. Він – творча особистість, *“його світобачення можна схарактеризувати як гілозоїзм. Або пантеїзм, що фактично те ж саме”* [6, с. 54].

Відповідно, основна тема роману – пошук сенсу людського існування. Взявши головним героєм художника, М. Руденко звертається до проблеми естетичного характеру – взаємодії мистецтва й тоталітарної дійсності. Тому таке важливе місце в романі посідає аналіз естетичної позиції художника Володимира Тарана.

М. Руденко в образі Володимира Тарана показує проблему співвідношення внутрішньо вільної людини й духовного середовища, у якому митцю важко існувати. Він не може творити на замовлення, а вільно працювати немає можливості. Але, не дивлячись на вплив іззовні, власна позиція Володимира Тарана чітко окреслена – пошуки способу гармонійного злиття із Всесвітом, пошуки загальнолюдських моральних цінностей. У романі “Орлова балка” автор пропонує нам свій тип ідеальної людини, яка зростає, не втрачаючи своєї гідності, серед оточення, де панує підміна понять та істинних цінностей. *“Він був із тих людей, з яких ніби сама природа здирає шкіру і випускає у світ для того, щоб навіть дотик вітру породжував глибокі струси в їхньому єстві. Суспільству такі люди потрібні не менше, ніж залізні солдати...”* [6, с. 95]. Проте у суспільстві, що рухалося до комунізму, такі особистості потрібні не були.

Тому для молодого художника немає іншої реальності, крім тієї, яку він створює сам: *“Душа у нього скаламучена. Своєї істини дошукується”* [6, с. 4]. Однак пошук головним героєм самого себе пролягає через терни свідомості й складні життєві ситуації. Умови існування української інтелігенції вимагали змін, і свідченням цього є те, що Володимир створює геніальні полотна тільки тоді, коли працює не на замовлення, а за велінням серця.

Розкриваючи життєві ситуації, у які потрапляє художник, досить прозоро видно міфотворчість доби. Підміна штучними поняттями реального стану речей відчувається Володимиром майже на підсвідомому рівні, тому стан морального виснаження головного героя не вигаданий. Художник інтуїтивно відчуває розбіжність у світобаченні з іншими членами суспільства, з якими його зводить доля. Ідеологічне насилля заспокоює нестримний потяг до пошуку, в митця виникає ілюзорне почуття дійсності. У цій ситуації він робить хибний крок, допомагаючи контрабандистам і шахраям.

Момент прозріння носить катастрофічний характер: герой роману опиняється на лаві підсудних. Проте ця ситуація не зламала героя, навпаки, Володимир, який постійно потребував підтримки з боку сім'ї, коханих, чітко розуміє свою життєву платформу і вже не хоче відступати. Він – Художник. Ясність приносить усвідомлення, але й стає тягарем. Це відчув головний роману, коли збагнув саму суть радянської судової системи. Автор показує, як у тоталітарну добу переводили склад злочину з кримінальної площини в політичну. Володимира судили як художника за одну з його картин, де зображено Христа, розіп'ятого на електровежі. Він із здивуванням слухав виступ прокурора: *“...Мабуть, іще ніколи не було вихлюпнуто на полотно більшої ненависті до Радянської влади, ніж у цьому малюнку. Таран зібрав все попівське і білогвардійське – і все те вилив на наші голови... Ідеолог священного походу проти комунізму – ось хто Володимир Таран”* [6, с. 348]. Звинувачення ґрунтувалося на висновках технічної експертизи: опора, на якій розіп'ято Христа, виготовлена радянською промисловістю. Отже, Христа розпинають на радянській землі. Даремно Криворучко запевняв, що світобачення художника відрізняється від психіки вченого, громадського діяча чи інших професій, Володимира засудили до трьох років виправних таборів.

Поява картин, які створює головний герой у романі, нагадує основну проблему роману О. Гончара “Собор” – “зодчі” й “руйначі” в житті йдуть завжди поруч. На думку А. С. Арсенюк, автор втілює цю ідею у чотирьох картинах, створених Володимиром: “Христос, розіп'ятий на електровежі” – спрощена констатація екологічної біди (згодом Володимир трактує Христа як символ сонячної енергії); “Берег вічності” – своєрідний катарсис і пошук теорії всього світу; “Каяття” – задум картини пропагандистський, відкрито попереджає про екологічну небезпеку; “Причинна” (апофеоз відновлення).

Тоталітарна система та життєві пошуки не забрали у головного героя бажання творити, бо в залі суду до Володимира приходить задум ще однієї картини – “Пожежа в шахті”: *“То була його духовна адреса у світовій безмежності”* [6, с. 350]. Читачеві зрозуміло, що ця картина обов'язково буде створена.

Процес написання художником своїх картин розкриває ще один аспект існування митця у суспільстві – художник вимагає від суспільства захищеності, підтримки результатів творчих пошуків. Таку підтримку в держави Володимир не знаходить – він інакший, не підлягає “стандарту”, він не хоче працювати на державних об’єктах, навпаки, прагне того, що держава хоче знищити в українців: самотність, мову, природу.

Соціологічний аспект пов’язаний із тим, що ліричний герой усвідомлює себе виконавцем певної соціальної ролі, проте художника суспільство не потребує, Володимир стає газозварником. Кар’єра робітника у ліричного героя не вдалася: митець переміг. Проте бажання бути конформованим суб’єктом спільної соціальної діяльності, якого залучили і включили через неї в певну соціальну групу, у Володимира було. Допомогла йому в цьому сім’я. Соціальна приналежність вилікувала ліричного героя від алкоголізму, розкрила у ньому нові грані, він знову почав творити.

Проблема морального вибору постійно стоїть перед Володимиром Тараном, він чітко усвідомлює, що повинен нести відповідальність за свої вчинки, його мучать докори сумління, проте він постійно потребує допомоги ззовні. І знаходить підтримку у жінок, які його кохають. Неля, офіційна дружина Володимира, покидає головного героя на п’ятій сторінці роману. З Нелею вони разом росли у дитбудинку, разом вчилися. Володимир бачив талант Нелі у створенні декору, але її це тільки ображало. До професійних заздрощів та суперництва додався алкоголізм чоловіка, тому Неля відмовилася від подружжя з Володимиром.

Ксенія Петрівна, з її фізично розвиненим тілом, розважливостю у побуті, ставить Володимира на ноги: *“Володимир плавав у атмосфері обожнення, і якби не був таким перем’ятим та перетертим, то, може б, ця атмосфера зробила його самозакоханим егоїстом. Проте вона лише відроджувала його віру в себе, лікувала його обпалені нерви...”* [6, с. 95]. Символічним є образ букету, через який Володимир ледь не втопився, але його підхопила Ксенія. Ця картина постійно зринає перед очима художника. Через неквапливі розмови з досвідченою жінкою герой роману усвідомлює, що митець постійно стоїть перед вибором, що несе відповідальність перед суспільством за зображене. Але потрібна стійка віра, *“...страх мусить померти. Якщо є страх – немає віри...”*. *“Художника породжують щирість і повнота душі, а хитрощі з самим собою здатні породити лише безпринципного міщанина”* [6, с. 89]. Але страх у Володимира, не дивлячись на його браваду, був. Цим пояснюється його схильність до алкогольних напоїв. У вині він знаходить забуття, поступово деградує.

У житті Володимира з'являється ще одна жінка – Стелла. Він познайомився з цією дівчиною, коли вона позувала йому як натурщиця. Дівчина була молодою, юною, недосвідченою, тому Володимир, вважаючи себе негідним її, не раз відступав від думки про залицяння. Проте Стелла мала набагато міцніший характер і почуття, ніж думав Володимир. Після суду вони мали право на побачення, і Стелла сказала коханому, що буде відвідувати його у таборах і чекати на його повернення.

Жінки з'являються у житті головного героя у чітко визначені періоди його життя, проте всі вони виконують однакову функцію – підтримують митця у складні моменти життя. У них багато спільних рис: освічені, розумні, з сильним характером, з визначеною життєвою позицією. Вони додають Володимирові того, чого йому нерідко бракує: завзятості, наполегливості, волі. Складається враження, що вони з'являються саме тоді, коли герой роману цього найбільше потребує, і тихо відходять, не наносячи шкоди психіці героя.

Екологічна криза, її різноманітні прояви, причини, шляхи розв'язання також знайшли своє відображення у романі. Саме на Донбасі Володимир усвідомив, що людство повинно взяти на себе відповідальність за природу, за її подальшу еволюцію. Могутність людини стає чинником, який визначає недопустимість хижацького ставлення до природи. Володимир побачив на власні очі те, що діється з природою Донбашини, жах від екологічної катастрофи приходить до нього у снах в образах нічних жахів.

Очима художника читач бачить поруйновану териконами українську землю, майже знищену Орлову балку. У ліричного героя тісний взаємозв'язок із природою: *“Це завжди траплялося з Володимиром: світла, незмарнована природа відразу ж знімала будь-який гніт з душі”* [6, с. 30]. Тому понівечена земля гнітюче діяла на художника. Він бачив працьовитих людей, бачив, як вони борються за кожен шматочок землі, відвойовуючи її у териконів.

Але збереження Орлової балки – не панацея: шахта діє, і терикон продовжує рости, *“терикон підступав до неї, підступав окремими брилами”*. Терикон і є центром символіки роману – це демонстрація катастрофічного людського втручання в природу, вияв парадоксальності індустріального розвитку: земні природні багатства несуть у собі загрозу замість того, щоб служити людині. З цієї причини терикон з'являється в образах динозавра: *“Ворухнувся його могутній хребет, мов хребет мезозойського динозавра, захрумтіли в пащі вікові дуби, що росли за хатою. Потім щось важке гупнуло в загороду, і з пекельних глибин терикона пролунав страшний, сатанинський голос: “Тремти*

перед моєю могутністю, бо я вже прийшов. Кари. Ка-ри!..” [6, с. 28]; та звіра із безодні: “Той самий звір із безодні, у вигляді якого поставав перед ним терикон. Він дихав своїм власним чадом – бо він таки справді дихав чадом! – але там, де жевріли під породою жарові утвори, з’явилися полум’яні язики, з яких визирали жахливі пики. Корчилися, реготали, щось кричали із полум’я – огидна голографія пекла” [6, с. 27].

Шахти у романі теж символічні, часто постають в образі терикона, “бо так завжди малювали шахти на всіх плакатах, ніби отой терикон становив головну мету шахтарської праці. ... терикон – неминуче лихо, не в ньому поезія труда, не в ньому окраса донецьких степів” [6, с. 24]. Розмірковуючи над проблемами довкілля, автор уміло поєднує екологічні проблеми з осмисленням національно-патріотичних питань.

Картини понівеченої природи шахтарського краю не ототожнювалися з “розквітлим соціалізмом”. Володимир Таран був вражений місцевим пейзажем: “Та справжній виробничий пейзаж чекав їх за Артемівськом... І справді, якщо дивитися з пагорба, тоді спершу здається, що ота рівнина аж до небокраю заповнена напівпрозорою синюватою рідиною... Газове море починалося за великим ставом, на яким височіла електростанція... Очам відкрився кордон тієї держави, яка жила на дні цього ядучого моря... Поміж корпусами цементних, хімічних, металургійних заводів височіли велетенські піраміди. Їх було багато, дуже багато. Незмірно більше, ніж у Єгипті. Та й розмірами своїми вони не поступалися перед єгипетськими” [6, с. 45].

Очима Володимира автор показує, який згубний вплив здійснено на найбільшу річку Луганщини: “За деревами відкрилась широка річка... Коли б Володимир знав, яким був Дінець кілька десятиліть тому, він би не назвав його ні широким, ні повноводим” [6, с. 100]. Місцевий мешканець Кирило Трохимович пояснює Володимирі, що трапилося з річкою: “Немає тепер Дінця – заводи випили. Ох, і п’ють же вони, ох, і п’ють! Один металургійний скільки води висмоктує, що за сільськими мірками на пів-Україні вистачило б... Гине ріка, нанівець зводиться. Та ще й хімію підпускають. Ех, рибко, рибко! Ловилася ти колись і маленька, і велика, а дітям нашим сама хімія лишається...” [6, с. 101].

Автор показує красу краю, вдаючись до методу контрасту: картини згубних наслідків людської діяльності змінюються мальовничими пейзажами. Але найчастіше перед Володимиром постають картини забрудненого навколишнього середовища: “Напівмертві, обчовгані брилами дуби стояли так, як стоять приречені на смерть солдати. Гілля вмирало повільно, в тяжкій агонії. Окремі гілки ще, здавалося, жили повним життям, по них можна було судити про колишню красу

та могутність спотворених дубів, але котилося й котилося у балку чорне каміння гупало у столітні груди велетнів, замурувало їх живцем – невідворотно, на безвік. Дуби знали, що їм належало померти, але власними тілами захищали інших, що росли глибше, внизу. Туди також зривалися окремі брили, ранили дерева, чорними круками рябіли на білому крейдянику, серед якого на дні балки дзюркотів струмок” [6, с. 140].

Актуальним у романі є мовне питання. За часів активної побудови комунізму було тотальне панування російської мови як спільної мови “радянського народу”. Автор акцентує на тому, що робітничий клас розмовляв українською мовою, а інтелігент – російською. У цьому було щось нісенітне, принизливе для всієї нації [6, с. 160]. У діалогах роману герої часто говорять про долю української мови, бо пов’язують із нею долю всієї нації, яка на їхніх очах втрачає свої ментальні риси. Сталевар Олександр у розмові з Володимиром розказав про страшне спостереження, яке зробив у німецькому концтаборі: “...Американці, англійці, французи взагалі не вважають українців нацією” [6, с. 160].

Мовне питання відразу порушує ще один аспект стосунків України із Росією: політику “старшого брата”: “Як же так сталося, що світ не відрізняє нас від росіян? Що ми брати – це так. Нехай навіть російський народ – старший брат... Але ж у молодшого є своя хата, своя земля. Та світ чомусь цього не бачив – ні землі, ні хати. А він же й не молодший – ось у чому справа! Може, ровесник, коли не старший, – але ж ніяк не молодший!” [6, с. 161]. Порятунком української нації героями твору бачиться у збереження своєї мови, а особливо – землі: “А нас, братухо, сама земля захистить: вона в нас така, що голоблю посади – виросте. З такою землею народ не пропаде” [6, с. 162]. Хрущовські реформи не вирішували, а навпаки, придушували мовне питання в Україні. Але нація прийде до повної суверенності. У цьому запевняє нас М. Руденко, промовляючи словами Ксенії: “Існує дух нації. Дух землі, яка нас вигодувала... Його ліквідувати не можна. Це головне” [6, с. 42].

Тема голодомору – одна з тем в історії та літературі, яка з часом не втрачає актуальності, а, навпаки, з кожним роком загострюється. Автор не оминає і цю проблему в романі “Орлова балка”, хоча за часів соцреалізму це питання взагалі не можна було порушувати: “Не дай, Боже, познайомитися вам з отією хворобою. Від неї тільки хліб вилікувати здатний – більше ніщо. Та коли його повимітали у тридцять третьому... Набачилися такого, що не приведи, Господи. Мерців ховати було нікому – лежали покотом попідтинню” [6, с. 11]. Ще понад п’ять з половиною десятиліть після небувалого в історії українського

народу голоду радянські історіографи доводили всьому світу: ніякого голоду в зазначений період у республіці не було. Проте автор бачив потребу про це говорити, бо це є страшною сторінкою життя української нації, коли вона входила до складу СРСР.

Висновки. Звісно, не можна повністю відкидати ознак соцреалізму у романі М. Руденка. Це, в першу чергу, оспівування високих моральних якостей персонажів роману, трудовий ентузіазм працівників, спрощена система символів. Ці питання потребують більш ґрунтовних подальших досліджень. Водночас “Орлова балка” – це твір, позначений виразною критикою тогочасного суспільства й дійсності на економічному, політичному, моральному, соціальному та національному рівнях. Письменник порушує питання, які в Україні є невирішеними до сьогодні. Автор ще раз наголошує, що основною проблемою і водночас головним засобом вирішення суспільних та глобальних проблем суспільства є людина, її ціннісні орієнтири й установки.

Література

1. Бровко О. Лірика Миколи Руденка / О. Бровко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 173 с.
2. Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Лукач Д. Социалистический реализм сегодня / Д. Лукач // Вопросы литературы. – 1991. – №4. – С. 12–16.
4. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті / М. Павлишин. – К. : Час, 1997. – 447 с.
5. Руденко Микола. Найбільше диво – життя. Спогади / М. Руденко. – К. : Едмонтон ; Торонто : Канадський Інститут українських студій ; Таксон, 1998. – 560 с.
6. Руденко М. Орлова балка: роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 351 с.
7. Руденко М. Як я став націоналістом // Вісті з України. – 1992. – № 25 (черв.). – С. 3.

Отримано 31.05.2014

Summary

Logvinenko Julia. Relevance of the world outlook and public problems of the novel of M. Rudenko “Eagle’s Girder”.

The article reveals the worldview of M. Rudenko as a citizen and writer in a totalitarian environment, fighting of author’s outlook with the ruling in that time in the society method of socialist realism. Was made an attempt to analyze the novel “Eagle’s Girder”, that is a turning point in the creative activity of the writer, from the perspective of the author’s struggle with the demands of socialist realism. Actual problems, which the author raised in his novel and which were banned for discussion, had been investigated.

Keywords: *author’s view, creative method, socialist realism, creative description.*

УДК 780.647.2+793.31

Олександр МАТКОВСЬКИЙ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА-БАЯНІСТА В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ КЛАСІ (ЗАНЯТТЯ З НАРОДНОГО ТАНЦЮ)

У статті розглянуто специфіку професійної діяльності концертмейстера-баяніста на заняттях з народного танцю. Схарактеризовано складники зазначеного різновиду роботи; висвітлено основні чинники та етапи навчально-методичної діяльності концертмейстера.

Ключові слова: професійна діяльність концертмейстера-баяніста, народний танець, хореографія.

Постановка проблеми. Сучасна культурно-художня освітня галузь потребує переосмислення, конкретизації та глобалізації багатьох чинників, пов'язаних з навчальним процесом, із всебічним вихованням фахівця мистецьких дисциплін. Не чітко окресленою на сьогодні є проблема змісту фахової діяльності концертмейстера в хореографічному класі на факультеті мистецтв. Різнобічне висвітлення означеного питання сприятиме виформуванню цілісної методики професійної діяльності концертмейстера в хореографічному класі, що поки що перебуває на стадії становлення.

Аналіз актуальних досліджень. Суттєво відзначити, що обрана нами проблема практично не була предметом науково-методичних студій. Відомі базові праці, присвячені методиці гри на баяні (М. Давидов, Ф. Ліпс, С. Фролов, А. Семешко, В. Максимов та ін.), методиці навчання народному танцю (Г. Гусєв, Г. Богданов, А. Гуменюк, В. Верховинець та ін.). Проте питання про специфіку діяльності концертмейстера-баяніста у хореографічному класі не дістало висвітлення. Але вказівку на важливість його розуміння та необхідність розв'язання знаходимо у монографії: А. Гуменюк. Народне хореографічне мистецтво України. – К., 1963 (підрозділ “Значення інструментального супроводу в танцювальних пісенних мелодіях”, с. 143–166).

У посібникові “Українські народні танці” (упор. А. Гуменюк) у розділі “Класифікаційна характеристика українських народних танців” (автор А. Гуменюк) наведено характерні риси жанрів цього виду мистецтва, висвітлено їх стилістичні особливості, подано поради, як і в якому напрямку слід працювати хореографам і концертмейстерам, композиторам, щоб танці, зазнаючи хореографічної і музичної художньої обробки, не втрачали своєї народної основи.

Отже, сучасні тенденції у вітчизняному, також загальноєвропейському науково – освітньому просторі зумовлюють потребу у подальшій підготовці методичних розробок, які б максимально вичерпно висвітлювали шляхи і способи формування високо компетентного спеціаліста.

Мета нашої публікації – з'ясувати складники змісту професійної діяльності концертмейстера-баяніста (на заняттях народного танцю) у хореографічному класі, схарактеризувавши специфіку роботи фахівця за означених умов і визначивши його основні професійні завдання.

Виклад основного матеріалу. Фахова діяльність концертмейстера-баяніста на заняттях з народного танцю – це складний комплекс науково-методичних, науково-навчальних, власне професійно-виконавських тощо чинників.

Зміст діяльності концертмейстера в хореографічному класі складається як із виконавської, так і з педагогічної майстерності. Концертмейстер повинен володіти сукупністю знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, а саме: високим рівнем музично-виконавської майстерності, знаннями гармонії, поліфонії, історії музики, вмінням імпровізації, транспонування, обробки мелодії та ін.

Професійна діяльність концертмейстера вимагає наявності цілого комплексу психологічних якостей особистості, зокрема, таких, як велика фізична робота, великий об'єм уваги і пам'яті, витримка, тактовність, швидка реакція й винахідливість у неочікуваних ситуаціях.

Мистецтво танцю не може існувати окремо від музики. У зв'язку з цим музикант виступає в ролі концертмейстера і в ролі вчителя одночасно, від якого залежить донесення до студентів змісту музики, характеру, динаміки, художнього колориту того чи іншого регіону або країни. Музичне оформлення занять повинне виховувати любов до музики, вміння чути музичну фразу, фрагмент; орієнтуватися в характері, ритмі. Завдяки музичному супроводу розвивається музична культура, музичний слух, образне мислення, котрі допомагають сприймати музику і хореографію як одне ціле. Також у студентів з'являється інтерес до музики, розширюється їхній музичний світогляд, розвивається ритмічне виконання рухів під музику, вміння сприймати їх як одне ціле.

До обов'язків концертмейстера входить: добирати музичні твори для занять, підвищувати свій фаховий рівень, знати хореографічні терміни, щоб правильно добирати музичний супровід до вправ. До того ж у народному танці деякі рухи мають зовсім інший характер, розмах і ритм порівняно з класичним танцем.

Особливість роботи концертмейстера в класі народного танцю полягає ще й у тому, що він зобов'язаний музично грамотно оформити заняття в різних танцювальних жанрах і на різному етапі навчання.

Музичний супровід повинен допомагати більш глибоко відчувати емоційну структуру танцю.

Під час гри мелодії для народного танцю треба враховувати різні фізичні й артистичні здібності студентів-хореографів. Особливо це важливо, коли одну й ту ж вправу або сольні трюки виконують по одному. Тут необхідно вміло узгодити темп хореографічного виконання з музичним супроводом. У одного може бути невелика амплітуда, стрибок та ін., а в іншого – навпаки. Студенти не можуть виконати одну й ту ж вправу однаково. Отже, повинна відрізнятися й звукова насиченість партії, але це дуже тонкі, майже непомітні відхилення від оптимального темпу, які допомагають хореографам у виконанні руху.

Концертмейстер повинен добре володіти прийомами обробки музичного твору, імпровізації. На уроках народного танцю це особливо актуально. На практиці трапляється, що подекуди неможливо швидко знайти певні танці в обробленому вигляді; є тільки одна тема, мелодія, на яку треба поставити танець. А щоб це було красиво і милозвучно, художньо, професійно і насичено, концертмейстер мусить проявити свої здібності і фантазію. Однак виникають ситуації, коли музичний твір у композиторському оригіналі представлений у надто насиченій і тяжкій розробці, і під певні рухи важко сприймається виконавцями танцю в плані слухового сприйняття ритму, особливо на початковому етапі розучування творів.

Специфіка виконання народних танців передбачає великий різновид динаміки і характеру виконання, ритмічних побудов і їх особливостей, техніки звукоутворення, знань і специфіки звучання характерних для тої чи іншої народності. Також багато народних танців потребують надто гарного володіння виконавською технікою і віртуозною грою.

Отже, які головні завдання концертмейстера як викладача у музично-естетичному вихованні студентів?

По-перше, здійснювати музично-ритмічне виховання. По-друге, розвивати музикальний слух. По-третє, допомагати у створенні художнього образу, сприяти розвитку музичного мислення студентів.

Танець – це створення художнього образу під музику. Тому концертмейстеру необхідно виконувати музику так, щоб у процесі вивчення основ хореографічного мистецтва студенти виробляли в собі потребу в спілкуванні саме з музикою, а не діяли за статичними схемами. Відгук на образну музику допомагає не тільки відчувати художнє значення виконуваного музичного матеріалу, але й розібратися в його структурі, що дуже важливо для розуміння музичного змісту тієї чи іншої хореографічної комбінації.

Також до обов'язків концертмейстера в класі хореографії належить:

1. Розширення багажу музичних знань про сутність танців, їх характерні особливості.
2. Знайомство з новими методиками “рухів під музику”.
3. Робота з музичного розвитку танцюристів.

Добір музичних творів базується на знаннях концертмейстером основ специфіки, структури заняття, також системно-хореографічної освіти, а саме: як будується заняття, знання шкіл і напрямків танцювального мистецтва, знання традиційних форм і станів навчання хореографії, знання хореографічних термінів.

Репертуар для супроводу танцювальних вправ необхідно поповнювати і урізноманітнювати, тому що постійне звучання на занятті однієї і тієї ж музики зумовлює механічне виконання вправ тими, хто танцює. Студенти так звикають і прив'язуються до певної музики, що під іншу, однакову за метром і ритмом музику вже не з такою легкістю виконують ті чи ті рухи.

Ознайомлення студентів з музичним супроводом на занятті народно-сценічного екзерсису передбачає такі етапи:

1. Ознайомлення з музичним твором, музичними фрагментами, можливість послухати і емоційно відгукнутися на виражені в них почуття.
2. Сприйняття музичного супроводу у поєднанні з рухами. Потрібно вміти виконувати рухи в залежності від характеру музики, відчувати і відтворювати настрій музики в рухах
3. Закріплення навичок; виконання завдань відповідно до характеру, темпу ритмічного малюнка музичного фрагменту, розвиток самостійної творчої активності, автоматизація виконання завдань.

Коли вивчається новий рух або комбінація, ритм і нотна фактура повинні при цьому бути простими, доступними, а потім, у процесі роботи, музичний і ритмічний матеріал треба ускладнювати.

Результативна праця в хореографічних класах можлива тільки завдяки тісній співпраці педагога-хореографа і музиканта, і тут немалу роль відіграє психологічна сумісність, від якої залежить дружня творча атмосфера, взаєморозуміння. Тільки тоді можливо втілити всі творчі задуми і досягти результату у виконавській майстерності студентів хореографічних класів. Музичний супровід повинен бути чітким і професійно оформленим. Концертмейстеру треба чітко для себе визначити завдання і слідувати не тільки рекомендованому нотно-музичному

матеріалу з хореографії, але й здійснювати індивідуальний творчий підхід у підготовці музичного оформлення занять.

Специфіка народних танців передбачає великий різновид динаміки і характеру виконання, ритму, техніки звукоутворення, знання особливостей звучання мелодій характерних для відповідної народності музичних інструментів. Взагалі, концертмейстер на заняттях народного танцю зобов'язаний враховувати всі особливості звучання, щоб надати виразності мелодії і більш точно передати характер танцю відповідної народності. Але це можливо за наявності гарного інструмента, де є тембральні забарвлення, реєстри.

Спілкування концертмейстера зі студентами через музику не тільки збагачує їх внутрішній світ почуттями, думками, але й прилучає до мистецьких цінностей, спонукає до естетичних і духовних прагнень, формує їхнє світосприйняття.

Серед музикантів є багато всебічно розвинених, обдарованих, цілісних особистостей, однак не всі стають професійними виконавцями. Виконання тільки тоді змістовне і художнє, коли музикант володіє професійними технічними навичками, без яких його наміри залишаться нереалізованими. Він повинен завжди тримати себе у виконавській формі. Враховуючи, що об'єм музичного матеріалу для використання на хореографічних заняттях великий, не треба обмежуватися ним. Чим більше концертмейстер вивчає твори різних композиторів, стилів, тим вищий його професійний рівень. Маючи деякий виконавський багаж, музикант шліфує якість виконання, завдяки тому найпростіші музичні фрагменти для супроводу на заняттях танцю стають яскравими і привабливими.

Потрапивши в балетний клас, концертмейстер майже завжди перебуває у напруженні і стресовій ситуації. А якщо це концертмейстер-початківець, що не має досвіду роботи у хореографічному класі, то йому дуже важко дотримуватися специфічних вимог, пов'язаних з хореографічною діяльністю. Музикант усвідомлює це особливо гостро, оскільки відчуває себе залежним від викладача-хореографа і тих, хто танцює, і добре розуміє, що від його дій залежить загальний результат навчання.

Висновки. Отже, зміст фахової діяльності концертмейстера-баяніста на заняттях з народного танцю безпосередньо визначається вимогами, що висуваються до його власне виконавської психолого-педагогічної підготовки.

Література

1. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України / А. Гуменюк. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 236 с
2. Гусев Г. П. Методика преподавания народного танца. Танцевальные движения и комбинации на середине зала: уч. пос. для студ. ВУЗов культуры и искусств. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 208 с.
3. Гусев Г.П. Методика преподавания народного танца. Этюды : уч. пос. для студ. хореогр. фак. ВУЗов культуры и искусств / Г. П. Гусев. – М. : Гуманит. центр ВЛАДОС, 2004. – 232 с.
4. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
5. Товканець Г. В. Університетська освіта : навч.-мет. пос. / Г. В. Товканець. – К. : Кондор, 2011. – 182 с.
6. Українські народні танці / упор. і заг. редакція А. І. Гуменюка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 360 с.
7. Фролов С. Формирование аккомпаниаторских навыков баяниста : уч. пос. / С. В. Фролов. – Суми : Мрія-1, 2012. – 222с.

Отримано 31.05.2014

Summary

Matkovskiy Alexander. The nature of concertmeister`s professional activity in choreography room at Art faculty.

Specific character of concertmeister`s professional activity at the folk dance lessons is considered in the article. Essence of this activity is characterized; basic components and stages of concertmeister`s scientific-methodological activity are determined and analysed.

Keywords: *concertmeister-bayanist`s professional activity, folk dance, choreography.*

ПЕРЕКЛАДИ

УДК 165.724

Nietzsche F. *Fatum und Geschichte*. – April 1862. Gedanken. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thenietzsche-channel.com/works-unpub/youth/1862-fahg.htm> / пер. з нім. В. В. Мудракова

Переднє слово

Науковій спільноті пропонується переклад тексту есе “Fatum und Geschichte” (Доля та історія) (1862) із раннього періоду творчості Ф. Ніцше. Виконана робота мотивувалася *недостатністю*¹ наукових розвідок щодо філософії Ф. Ніцше в Україні. Крім того, ця робота скерована на утвердження думки про однорідність, а не три-етапність “філософського молоту” філософа. Зрештою, “імпульси та ідеї його зрілої філософії виникли в юнацьких творах (Jugendschriften, 1858–1868), коли він був ще хлопчаком”², – стверджує К. Ясперс. Міркування про однорідність філософської еволюції мислителя має на меті вказати на основне завдання філософії Ф. Ніцше – спорудити стратегію ментальних трансформацій, а також засвідчити *генеалогічність мислення* великого німецького філософа. Це особливо важливо й для відстежування шляхів формування його філософії релігії, адже в цей період у Ф. Ніцше, попри релігійну скерованість виховання та навчання у Пфорті, зріє криза його віросповідних принципів і переконань. Це добре ілюструє лист друзям самого Ф. Ніцше (від 27 квітня 1862 року), де у кінці він цитує навіть Л. Фойєрбаха: “в основних постулатах християнського вчення говориться лише про істини людського

¹ Сучасна українська рецепція Ф. Ніцше перебуває на стадії утвердження стартових пошуків і спроб ідентифікації себе як *філософської нації*. Про це свідчать поодинокі дослідження, що присвячені проблематиці нігілізму, смислу життя, суб’єкту та розвитку “Я”. Деякі з них ретрансльовано із західних, інші ре-інтерпретовано із російських студій. Проте, проблемний характер залишиться явним, якщо ми лише нарікатимемо. Понад те, вони є орієнтиром для сучасників і першопоштовхом для подальших розвідок прийдешніх поколінь. Корінь гостроти питання досить вдало визначає сучасний український ніцшезнавець, представник київської філософської школи Т. Лютий: “витоки проблеми ... лежать передовсім у тексто-логічно-перекладацькій площині” [див.: Лютий Т. В. Українське ніцшеанство / Т. В. Лютий // Наукові записки. – Том 115. Філософія та релігієзнавство / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К. : [ВПЦ НАУКМА], 2011. – С. 60–66.]

² Ясперс К. Ніцше. Введение в понимание его философствования / К. Ясперс. – СПб.: Владимир Даль, 2003. – С. 121.

серця. Це символи, оскільки вище завжди слугує лише символом іще більш високого. “Віруючі блаженці” – ніщо інше як стара істина про те, що лише серце, а не знання, здатне зробити щасливим. Те, що Бог став людиною, вказує лише на те, що людина мусить не в нескінченному шукати своє блаженство, а творити свої небеса на землі; мрія про потойбічний світ завела людину в оману щодо земного життя. Ця мрія була плодом дитячої фантазії людства. ...Через *такі (курсив В. М.)* важкі сумніви і боротьбу людство мужніє: воно визнає в собі “начало, концентрацію, завершення релігії”³. Згодом свою позицію він й обґрунтовує у науково-публіцистичному есе – юнак пише філософський етюд “Fatum und Geschichte”, де в контексті критики історизму наголошується на всій проблемності засад християнського віровчення – існування Бога, безсмертя, авторитету Біблії, богонатхненності тощо. Варто зазначити, що в праці “Fatum und Geschichte” вбачаються не лише мотиви сумніву щодо авторитетності та значущості релігійних постулатів, а й інші конструкції культурокритичних та релігієборчих настроїв. “Звичка, прагнення до більш піднесеного, розрив із навколишньою дійсністю, заперечення всіх існуючих форм громадськості, підозра – а чи не було людство протягом ось уже як двох тисяч років жертвою міражу, нарешті – відчуття власної самовпевненості й божевільної зухвалості – всі ці переживання всередині нас ведуть безперервну, з перемінним успіхом боротьбу, допоки важкі випробування, печальні події не повернуть наше серце до старої дитячої віри”⁴ – цитує філософа А. Ліхтенберже. Якщо Ф. Ніцше і вважав себе християнином у той період, то його християнство має суто символічний характер.

Отож, пропонований переклад повинен орієнтувати на цілісний розгляд творчого доробку Ф. Ніцше: від юнацьких есе до зрілих трактатів; вказувати на багатоманітність та строкатість його філософських пошуків як спроб внести зміни, відтак, покращити життя; висвітлити його філософсько-релігійний вектор як багатовекторну, утім, цілісну ідейно-світоглядну стратегію.

Твір-есе, на українську мову перекладається вперше (російський переклад теж відсутній).

³ Ніцше Ф. Письма / сост., пер. с нем. И.А. Эбаноидзе. – М.: Культурная революция, 2007. – С. 23.

⁴ Ліхтенберже А. Философия Ницше / Анри Лихтенберже, – СПб. : Изд-во О. Н. Поповой, 1901. – С. 20–21.

Доля та історія⁵

Квітень 1862

Роздуми

Великодні канікули 1862.

Ф. В. Ніцше

Якщо можна було б подивитися на християнство вільно, неупереджено, то могли б з'явитися цікаві думки, які суперечили б загальноприйнятим поглядам. Проте, уже з перших днів життя через усталені забобони та звичаї ми з дитинства сковані впливом природного розвитку нашого духу, який формує наш темперамент, і тому часто сприймаємо свою вільну позицію як злочин, тільки щоб не відокремитися від позапартійної релігійності та християнства, що укорінювалися протягом довгого часу. Розвиток такої думки потребує чимало зусиль та часу, адже за один тиждень неможливо це осилити, цьому потрібно присвятити усе життя.

Як можна насмілитись повністю нівелювати авторитет другого тисячоліття, знищити гарантії людини, яка вважається духовно багатою, через погляди та думки молодого покоління, яке своїми фантазіями та "нечистими" ідеями кидає виклик багаторічній праці та благословенням, глибоко закріпленим в історії людства?

Це взагалі можна розцінювати як абсолютно безцеремонне втручання у вирішення філософських проблем, через які тисячоліттями точилося чимало суперечок, виникали різні протиріччя та думки. Як можна відкинути чи заперечити погляди, які, на думку віруючих, роблять з істоти справжню людину? Як можна поєднати природознавство з філософією не розуміючи їхнього значення, не досягнувши та не прийнявши їхнього впливу на людину? І нарешті, як можна створити систему чисел із природознавства та історії, якщо єдність історії світу та найпринциповіших підґрунть ще не повністю проявили свій дух?

Вийти з моря сумнівів без компасу та провідника буде цілковитою дурістю та понесе значні руйнування у цій безкінечній війні – більшість буде взято штурмом, і лише деякі відкриють нові країни.

З неосяжного океану нових думок чимало хочуть повернутися на землю: як часто до мене підкрадається туга за історією та природознавством у цих безплідних спекуляціях.

⁵ З оригіналом тексту можна ознайомитись:

Fatum und Geschichte. April 1862. Gedanken. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thenietzschechannel.com/works-unpub/youth/1862-fahg.htm>

Fatum und Geschichte // Ausgewählte Texte aus den Jugendschriften – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.f-nietzsche.de>

Історія та природознавство – це велика спадщина нашої минувшини. І саме вісники майбутнього є міцним фундаментом, на якому можна буде побудувати цілий ряд спекуляцій.

Проте, важко уявити довговічну філософію як процес побудови вавилонської вежі, адже увірватися в небо є метою багатьох, а багатство неба на землі звучатиме так само.

Безліч різних поглядів та думок у народі призводять до безкінечної плутанини, а перед тим, як більшість зрозуміє, що все християнство засноване не на припущеннях про існування Бога, про безсмертність авторитету Біблії, відбудеться чимало потрясінь та переворотів у свідомості, адже підбурення та провокації завжди викликають чималі проблеми. Я намагався все заперечити, адже зруйнувати легко, а побудувати – зовсім непросто, хоча насправді і зруйнувати – зовсім не так легко, як здається на перший погляд. Через вплив, який ми відчуваємо з самого дитинства: вплив батьків, вплив виховання, маємо усталену впевненість у своїх інтересах, яка глибоко укорінилася сталими забобонами, традиціями, які дуже важко викорінити тільки роздумами чи сліпими бажаннями. Сила звички, необхідність у вищому, руйнування існуючих стереотипів, постійні сумніви та розпад усіх форм суспільства вводять людину у своєрідну оману, яка розвиває відчуття власної пихатості та відважності. Це все призводить до потужної боротьби, аж поки болісний досвід та сумні події не приведуть знову до дитячих думок. Однак, простеживши цей вплив, можна дійти висновку, що кожен повинен зробити свій внесок в історію культури. Це ніщо інше, як результат припущення, яке не завжди можна назвати знанням, а лише думкою, яка іноді сама по собі або пробуджує, або пригнічує моральні почуття.

Так само як звичаї, традиції є результатом часу, народних діянь, духовного спрямування, так і мораль є результатом загального розвитку людства. Вона є узагальненням усіх правд нашого світу, адже в безкінечному світі мораль є результатом спрямування нашого внутрішнього духу, і, цілком можливо, що в результаті правди окремих світів розвиватиметься універсальна правда.

Ми не можемо достеменно стверджувати, становить людство собою певний етап або період чогось всеохоплюючого чи воно є довільним явищем Бога? Чи, бува, людина не виросла з насінини (*Steines*) якоїсь рослини або тварини? Чи вистачило б їй зараз досконалості, і чи полягала б у цьому її історія? Чи є кінець цьому вічному генезису? Що стане рушійною силою для величезного часового механізму? Це і є тим годинниковим механізмом, який ми називаємо історією, а циферблат – це різнотипні події в цій історії. Година за годиною стрілочка

рухається далі, щоб після дванадцятої розпочати свій хід знову – розпочинається новий період світу.

Чи можна використати іманентну людяність як рушійну силу? Чи всім керують вищі міркування і плани? Людина – це засіб чи ціль? Для нас – це мета, для нас це переміна, для нас існують епохи та періоди. Як ми можемо побачити чи простежити мету вищої форми? Ми бачимо лише, як з тих самих джерел – людського, під дією зовнішніх факторів утворюються ідеї; як життя і особистість перемагають; відбувається становлення суспільного здобутку, совісті, почуття обов'язку; як вічний двигун продукування (*Produktionstrieb*) по-новому перетворює матерію, як організовує життя, керує історією; як приймають бій один від одного і як із цього синтезу з'являється нова форма; боротьба приливу та відливу постійно змінювалася, проте вони належали вічному океану.

Все, що нас оточує, рухається по колу, які постійно стають ширшими, і людина є центральним колом. Якщо вона хоче виміряти розмір зовнішнього, то мусить абстрагуватися від кіл, що її оточують. Цими колами є історія народу, суспільства та людства загалом. Спільним центром усіх кіл є завдання природознавства, яке полягає у пошуку безкінечно малого кола. І тепер ми можемо побачити, які окремі значення для нас повинна мати історія, оскільки людина шукає одночасно центр в собі і для себе.

Але в той час, як людина несеться у колах історії світу, виникає боротьба між особистою та колективною волею – в цьому також полягає надважлива проблема – питання про право особистості на народ, народу на людство, людства на світ – а це вже питання основних відносин між долею та історією.

Найвище сприйняття загальної історії просто не можливе для людини. Великий історик, так само як і великий філософ, стане пророком, оскільки обидва абстрагуються із внутрішнього кола до зовнішнього. Для долі ще не визначена стала позиція. Знову звернемо увагу на життя людини, аби визнати її право на власність та загальне користування.

А що ж визначає наше щастя? Чи повинні ми дякувати подіям, у вихорі яких знаходимося? Чи не занадто подібний за забарвленням наш темперамент до всіх цих подій? Чи не огидне нам усе, що уособлює наша особистість? І чи не вказують нам події на вид офарблення на протигагу нашим вмінням, в той час як сила та слабкість, з якими ми мусимо мати справу, залежать виключно від нашого темпераменту? Запитай дотепного медика, каже Емерсон, як мало насправді залежить від темпераменту. І що він взагалі вирішує?

Наш темперамент – ніщо проти нашого розуму, в якому чітко простежується вплив поведінки та різнотипних подій. Що означає, коли душа багатьох людей з неймовірною силою тягнеться вниз до буденного, усталеного ускладнюючи злети, піднесення ідей? Фаталістичний череп (Schädel-) та хребет конструкції (Rückgratsbau), стійка позиція та природа їхніх батьків, однотипність їх поведінки, вульгарність їхнього оточення, врешті-решт – мізерність їхньої батьківщини. На нас можна вплинути, не беручи до уваги нашу реакцію, без самовизнання факту впливу. Прикро визнавати, що ми відмовилися від своєї незалежності у несвідомому прийнятті зовнішнього впливу і готові знову посіяти насіння сумнівів у своїй душі. У ширшому масштабі ми знову це все можемо знайти в історії народу. Чимало людей з тих самих причин знову і знову піддаються впливу найрізноманітніших подій та способів.

Однак існують обмеженості, коли на все людство одночасно впливають стереотипи, “атакуючи” центр спеціальної форми держави і суспільства, а як результат – усі соціальні та комуністичні ідеї страждають від цього, оскільки людина буде постійною зміною; як тільки це буде можливим через сильну волю зруйнувати все минуле цього світу, ми одразу ж опинилися б у числі незалежних богів, і тоді ця історія світу не була б для нас омріяним самозвільненням; завіса опускається і людина знову знаходить себе, наче дитина, що грається із земними кулями (всесвітами), наче дитина, що встає з першим променем сонця і, усміхаючись, відгрібає з чола жахливі сні.

Вільна думка виникає, як правило, внаслідок відчуття вседозволеності та своєрідного свавілля; дух же є абсолютно вільним і постійно блукаючим, проте доля є необхідністю. Коли ми і не здогадуємося, що історія світу – це помилка снів, невимовне майоріння людського уявлення, в той же момент перетворюємося для нашої фантазії на м’ячик для гри. Доля – це безмежна сила відродження проти вільної волі; вільну волю без долі так само важко уявити, як і дух без наявності добра та зла, адже якість створює у першу чергу протилежність.

Доля знову і знову проповідує основне положення: “пригодою є те, що визначає цю пригоду”. Якби це правило було єдиним і неухильним, то людина стала б невід’ємним елементом у ланцюжку, будучи м’ячем у грі темних слів, не відповідаючи за свої помилки і, взагалі, будучи вільною від моралі цінностей. Пощастить, якщо вона розпізнає свою позицію, якщо вона не буде закована у кайданах, якщо не домогатиметься шалено того, щоб якимось чином спантеличити світ та його механізм.

Можливо так само як дух може виступати безмірно малою субстанцією, так і добро може характеризуватися лише найзаплутанішим виявом зла із себе самого, а вільна воля – це ніщо інше, як найвища сила долі. Тоді у широкому значенні історія світу є історією матерії. До того ж повинні бути ще і вищі принципи, від яких усі різноманітності зливалися б у велику єдність, у якій все розвивалося б послідовно та поетапно, а все, що входить у неосяжний океан, де можна віднайти себе, об'єднавшись в єдине ціле, це важелі розвитку світу.

Віталій Мудраков

Отримано 31.05.2014

SUMMARY

Worldview – Philosophy – Religion : Scientific Journal / ed. by prof. Ivan Mozgovyi. – Issue 6. – Sumy : LTD PPC “Printing factory”, 2014. – 226 p.

Journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion” is a scientific publication, founded jointly by the State Higher Educational Institution, “Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine” and the Institute of Philosophy named by G. S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The journal is published to promote philosophical ideas directed on further systematic formation of the the complete outlook of modern human, highlighting research papers in the field of humanities, analysis of current social, political and spiritual issues of the day through the lens of philosophical knowledge.

In the sixth of the journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion” works of scientists from Ukraine, Russia and Poland are presented. They are devoted to the problems in the sciences such as philosophy, religion, cultural studies.

Publishing of the articles is being made in the original language (English, Ukrainian, Russian, Polish). Frequency of publishing: up to two times per year. Editorial team exercises internal and external peer review of submissions and reserves the right to edit them according to current requirements. Authors are responsible for scientific and methodical level of articles, validity of conclusions, and reliability of facts. During the reprint of materials published in the journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion”, a reference to this issue is required.

Journal is designed for professionals and scientists, experts in the field of humanities graduates and university students.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Батракіна
Єлизавета
Євгеніївна	— аспірант кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, м. Харків
Бєсєдіна
Олена
Анатоліївна	— кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для викладання на природничих і гуманітарних факультетах історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, м. Санкт-Петербург (Росія)
Безродний
Андрій
Геннадійович	— кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
Беценко
Тетяна
Петрівна	— доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, м. Суми
Булатова
Людмила
Олександрівна	— кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання, співів і хорового диригування, заступник декана факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, м. Суми
Буркова
Тетяна
Вадимівна	— кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для викладання на природничих і гуманітарних факультетах історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, м. Санкт-Петербург (Росія)
Ванакова
Тетяна
Артемівна	— викладач кафедри валеології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, м. Харків
Денісова
Дар'я
Данилівна	— викладач кафедри германської філології навчально-наукового Інституту філології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, м. Суми
Єськов
Сергій
Сергійович	— аспірант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, м. Харків
Жулінський
Микола
Васильович	— заслужений діяч мистецтв України, викладач кафедри образотворчого мистецтва, історії, теорії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка
Згєрська
Мілена	— докторант польської філології Гуманістичного факультету Університету імені Марії Кюрі-Склядовської, м. Люблін (Польща)
Козінцева
Тетяна
Олександрівна	— кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та соціальних інноваційних технологій Сумського державного університету, м. Суми

Логвиненко Юлія Володимирівна	– кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Суми
Мазуренко Володимир Олександрович	– кандидат технічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Суми
Матковський Олександр Миколайович	– провідний концертмейстер кафедри мистецької педагогіки та хореографії факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, м. Суми
Мозговий Іван Павлович	– доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Мудраков Віталій Вікторович	– асистент і аспірант кафедри релігієзнавства та теології філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
Осадчий Юрій Григорович	– доктор історичних наук, професор кафедри державно-правових дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Пухно Світлана Валеріївна	– кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, м. Суми
Руско Надія Михайлівна	– викладач філософських дисциплін Коледжу економіки, права та інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету, м. Калуш Івано-Франківської області
Стукалова Тетяна Георгіївна	– старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Суми
Чергесв Асан Айдерович	– кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри музичного мистецтва Кримського інженерно-педагогічного університету, с. Піонерське Сімферопольського району Автономної Республіки Крим

При передруку матеріалів, опублікованих у збірнику наукових праць “Світогляд – Філософія – Релігія”, посилання на даний збірник обов’язкове. Позиція редколегії може не збігатися з думкою авторів. Статті друкуються в авторській редакції. За достовірність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори. Усі права застережені.

Підписано до друку 23.07.2014. Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 14,3. Тираж 300 пр. Вид. № 158.

Видавець і виготовлювач
Товариство з обмеженою відповідальністю
Видавничо-поліграфічне підприємство “Фабрика друку”
вул. Соборна, 29Г, м. Суми, 40000, тел.: +380 [50]-307-75-80

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 4600 від 20.08.2013